

Landbouw in een groen en dynamisch stedengewest

**Departement Landbouw en Visserij
afdeling Monitoring en Studie**

**Sylvie Danckaert
Geertrui Cazaux
Leen Bas
Dirk Van Gijsegem**

Landbouw in een groen en dynamisch stedengewest

Sylvie Danckaert, Geertrui Cazaux, Leen Bas, Dirk Van Gijsegem

April 2010

Rapport, 66 blz.

Depotnummer: D/2010/3241/135

Met heel veel dank aan Siegi Absilis (VLM), Hans Leinfelder (UGent) en Hilde Ville (ADLO) voor het nalezen van deze studie en het aanbrengen van waardevolle opmerkingen en kritische noten.

Vlaamse overheid

Departement Landbouw en Visserij
afdeling Monitoring en Studie
Ellipsgebouw (6de verdieping)
Koning Albert II - laan 35, bus 40
1030 Brussel
Tel. 02 552 78 20 - Fax 02 552 78 21
✉ e-mail: ams@vlaanderen.be

Vermenigvuldiging en/of overname van gegevens zijn toegestaan mits de bron expliciet vermeld wordt:

Danckaert S., Cazaux G., Bas L. & Van Gijsegem D. (2010) *Landbouw in een groen en dynamisch stedengewest*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

Wij doen ons best om alle informatie, webpagina's en downloadbare documenten voor iedereen maximaal toegankelijk te maken. Indien u echter toch problemen ondervindt om bepaalde gegevens te raadplegen, willen wij u graag hierbij helpen. U kunt steeds contact met ons opnemen.

Wilt u op de hoogte gehouden worden van onze nieuwste publicaties, schrijf u dan in op de AMS-nieuwsflash via de onderstaande link:

<http://www.vlaanderen.be/landbouw/studies/nieuwsflash>

**Landbouw in een
groen en dynamisch stedengewest**

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	1
1. Inleiding.....	3
2. Stad-landrelaties in de Vlaamse stadsgewesten.....	4
2.1. De Vlaamse stadsgewesten.....	4
2.2. Landbouw in de Vlaamse stadsgewesten.....	6
2.2.1. Bedreigingen voor landbouw in verstedelijkt Vlaanderen.....	7
2.2.2. Kansen voor landbouw in verstedelijkt Vlaanderen.....	9
2.3. Besluit.....	10
3. Peri-urbane landbouw en zijn mogelijke rol in een groen en dynamisch stedengewest – een literatuurverkenning.....	11
3.1. Definitie en types productiesystemen van stadslandbouw: beperkt literatuuronderzoek en toepassing op Vlaanderen.....	11
3.1.1. Definitie.....	11
3.1.2. Types productiesystemen.....	14
3.2. Mondiaal belang van stadslandbouw.....	15
3.3. Sterktes van peri-urbane landbouw.....	17
3.4. Zwaktes van peri-urbane landbouw.....	19
3.5. Besluit.....	20
4. Europese beleidsmatige aandacht voor stadslandbouw.....	22
4.1. Europees Plattelandsontwikkelingsbeleid.....	22
4.2. Europees regionaal beleid.....	22
4.3. Europese netwerken.....	23
5. Nationale beleidsmatige aandacht voor stadslandbouw.....	24
6. Vlaamse beleidsmatige aandacht voor stadslandbouw.....	25
6.1. Vlaams Regeerakkoord 2009-2014.....	25
6.2. Ruimtelijke ordening.....	25
6.2.1. Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen.....	26
6.2.2. Ruimtelijke uitvoeringsplannen.....	27
6.2.3. Naar een nieuw RSV.....	30
6.2.4. Beleidsnota ruimtelijke ordening.....	31
6.2.5. Besluit.....	31
6.3. Vlaams Stedenbeleid.....	32
6.3.1. Witboek Stedenbeleid.....	32
6.3.2. Beleidsnota steden.....	33
6.3.3. Besluit.....	33
6.4. Vlaams landbouw- en plattelandsbeleid.....	34
6.4.1. Naar een Vlaams plattelandsbeleidsplan.....	34
6.4.2. Beleidsnota landbouw, visserij en plattelandsbeleid.....	34
7. Lokale beleidsmatige aandacht voor stadslandbouw.....	36
7.1. Provinciale beleidsinitiatieven.....	36
7.2. Gemeentelijke beleidsinitiatieven.....	37
8. Financiële instrumenten ter ondersteuning van stadslandbouw.....	39
8.1. Stedenfonds, stadscontracten en stadsvernieuwingsprojecten.....	39
8.2. Middelen uit Europees landbouwbeleid – Europees Landbouw Fonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO).....	40
8.3. Middelen uit het Europees Regionaal beleid.....	41
8.4. Andere (project)subsidies of middelen.....	43
8.5. Besluit.....	44
9. Aanbevelingen.....	45
9.1. Integreren van stad en platteland op institutioneel vlak – afstemmen van plattelands-, steden- en sectoraal beleid.....	45
9.2. Versterken van het ruimtelijk beleid.....	48
9.3. Versterken financieel instrumentarium.....	52
9.4. Inspelen op de (landbouw)vragen vanuit de stad door het ondersteunen van bestaande en nieuwe initiatieven.....	52
9.5. Communiceren en sensibiliseren over het belang van peri-urbane landbouw in een groen en dynamisch stedengewest.....	54
9.6. Pilotprojecten en verdere onderzoeksnoden.....	55
9.7. Besluit.....	55
Literatuurlijst.....	57
Bijlage 1: beleidsassen witboek stedenbeleid en actievelden.....	65

Samenvatting

Het "Vlaanderen in Actie"-project (ViA) heeft als doel Vlaanderen tegen 2020 naar de top vijf van de Europese regio's te loodsen. Om dit te realiseren is o.a. een doorbraak naar een groen en dynamisch stedengewest nodig. Deze studie heeft tot doel na te gaan wat de rol van landbouw kan zijn binnen dit groen en dynamisch stedengewest en hoe die rol in het beleid en in de praktijk kan worden versterkt.

Peri-urbane gebieden vormen vandaag in Vlaanderen hoofdzakelijk de context voor het agrarisch ruimtegebruik. Een kwart van het landbouwareaal en de landbouwbedrijven zijn gelegen in een stadsgewest. Door de beperkte mogelijkheden van verdere schaalvergroting (druk op grond van andere functies), stijgende grondprijzen, verhoogde milieudruk, druk van bewoners en een strikt vergunningenbeleid staat de landbouw in de stadsranden onder druk. Nochtans kan de landbouw in peri-urbane gebieden ook heel wat voordelen bieden. Hoewel dit type landbouw in grote delen van de wereld een lange traditie heeft, is dit in de geïndustrialiseerde landen eerder uit de steden geweerd omdat de steden dichter bevolkt werden, de grondprijzen stegen en de technologie om voedsel tot bij de consument te krijgen (koeling, transport) verbeterde. Stadslandbouw kan onze consumptie- en productiepatronen verder verduurzamen omdat deze kansen biedt op vlak van lokale voedselzekerheid, sociale tewerkstelling, integratie, leefbaarheid, educatie, vrijetijdsbeleving, afvalverwerking, energiekringloop, etc. Als we al deze voordelen in het achterhoofd houden, is het duidelijk dat het produceren van (een deel van ons) voedsel in steden zonder meer voordelen oplevert. Uit het onderzoek van Van Huylenbroeck *et al.* (2005) blijkt bovendien dat er in de verstedelijkte omgeving een duidelijke maatschappelijke vraag is naar meer duurzame en multifunctionele landbouw. Stad en platteland kunnen beide veel voordelen halen uit elkaars nabijheid en dit biedt kansen voor de peri-urbane landbouw. De peri-urbane landbouw verbindt steden met hun omgeving en kan daarom een acceptabel, betaalbaar en effectief instrument zijn voor duurzame verstedelijking. Stadslandbouw kan gezien worden als een transitieproces waarbij de snelheid van de transitie bepaald wordt door het organisatorisch en institutioneel kader, het type bedrijf en de ondernemingszin van de landbouwer.

De tegenstelling tussen stad en platteland is in het beleid tamelijk stevig geïstitutionaliseerd. In het Europees beleid wordt onderscheid gemaakt tussen het Europese plattelandsbeleid met een PDPO-fonds en het Europese territoriaal cohesiebeleid met EFRO- en ESF-middelen. In Vlaanderen zien we een stedenbeleid met een bijhorend stedenfonds en een plattelandsbeleid met cofinancieringsfonds voor plattelandsontwikkeling. De Vlaamse regering heeft bovendien de ambitie om een plattelandsfonds op te richten. Ook in de ruimtelijke planning in Vlaanderen zijn er planningsinitiatieven die gericht zijn op het afbakenen en versterken van de steden en het tegengaan van ongewenste ontwikkelingen in het buitengebied. De oneigenlijke opdeling tussen stad en platteland botst ook met het sectoraal beleid, wat blijkt uit de vergunningverlening aan landbouwers. Op alle beleidsvlakken wordt momenteel weinig rekening gehouden met de vele overgangsgebieden tussen stad en platteland, die nochtans kenmerkend zijn voor het peri-urbane Vlaanderen. Echter, uit een screening van de documenten die een zicht geven op het gewenste toekomstig beleid blijkt dat de interactie tussen de stad, de rand en het platteland meer en meer op de agenda van de verschillende overheden en partners staat en dat de doelstellingen van stedelijke beleidsdocumenten overlappen met een aantal voordelen van stadslandbouw. Hieruit kunnen we afleiden dat stadslandbouw kan bijdragen aan de realisatie van de stedelijke doelstellingen.

Stad-landrelaties kunnen versterkt worden door in te spelen op de maatschappelijke vragen vanuit de stad en dus de landbouw te verbreden en verdiepen. In deze studie hebben we trachten aan te tonen dat een integrale aanpak in de stadsrandzones nodig is. Hiervoor dient het institutioneel kader te worden bijgestuurd en de land- en tuinbouw opnieuw aanvaardbaar te worden gemaakt in het stedelijk gebied. Een coherent beleid en een op maat uitgewerkte strategie zijn nodig, er kan ingezet worden op samenwerking en kennisuitwisseling en de structuren (distributie, marketing, netwerking) kunnen versterkt worden. Ook politiek engagement is essentieel. Dit engagement zal er enkel komen als de stedelingen landbouw beschouwen als een noodzakelijk element in de duurzame ontwikkeling van steden. Hiervoor is nood aan bijkomende communicatie en sensibilisatie. Er dient een emotionele betrokkenheid te worden gecreëerd, landbouwer en stedeling moeten weer in contact komen met elkaar. Het zichtbaar maken en ondersteunen van bestaande initiatieven kan helpen om nieuwe initiatieven te initiëren. Tevens dient gezocht te worden naar nieuwe financieringsmiddelen om landbouw nabij stedelijke gebieden betaalbaar te houden.

Deze aanbevelingen kunnen ertoe bijdragen dat enerzijds de rol van de landbouw in een groen en dynamisch stadsgewest wordt erkend en dat anderzijds landbouw vanuit stedelijk perspectief gezien wordt als een reële optie om de doorbraak mee te helpen realiseren.

1. Inleiding

Vlaanderen is met een bevolkingsdichtheid van 456 inwoners per km² (ADSEI, 2008) één van de meest verstedelijkte regio's ter wereld. Aangezien ruw geschat zowat de helft van de Vlaamse bevolking in de invloedssfeer van een kleine stad leeft en 70% van de bevolking in suburbaan gebied woont (Kesteloot, 2003), kan Vlaanderen beschouwd worden als één groot verstedelijkt gebied.

De Vlaamse regering heeft tot doel Vlaanderen tegen 2020 naar de top vijf van de Europese regio's te leiden. Hiertoe heeft de Vlaamse regering het "Vlaanderen In Actie"-project (ViA) opgestart. Om deze doelstelling te bereiken zijn vijf ingrijpende acties of "doorbraken" nodig, zoals "Vlaanderen uitbouwen als een groen stedengewest". Hieronder wordt verstaan dat Vlaanderen "een dynamische uitstraling moet krijgen als economisch, sociaal, ecologisch en maatschappelijk verantwoordelijk stadsgewest van kennis dat historisch erfgoed en moderniteit smaakvol combineert" (Musschoot, 2009:69).

Vlaanderen heeft hierbij nog enkele uitdagingen voor de boeg: de stad moet als woonomgeving sociaal aangenaam, gezond en milieuvriendelijk worden gemaakt door problemen als (kans)armoede, leefbaarheid en bereikbaarheid aan te pakken, zeer bewust om te gaan met de weinige open ruimte, rationeel energieverbruik en het versterken van de sociale cohesie. In dit alles zullen kennis, technologie en innovatie van groot belang zijn (Musschoot, 2009).

Deze studie heeft als doel na te gaan welke rol landbouw kan hebben in de realisatie van een groen en dynamisch stedengewest. Het is duidelijk dat door zijn ligging nabij steden, de specifieke problemen en uitdagingen die daarmee gepaard gaan en de specifieke stedelijke vraag, landbouw in deze verstedelijkte gebieden een eigen karakter heeft en een eigen specifieke aanpak vergt die verschilt van de aanpak in de rurale gebieden. Een tweede doelstelling van de studie was dan ook nagaan in welke mate deze rol of bijdrage van de landbouw momenteel ondersteund of belemmerd wordt door het beleid. Ten derde wordt gekeken hoe we de (rol van de) landbouw voor de realisatie van een groen en dynamisch stedengewest kunnen versterken.

Het rapport bestaat uit negen hoofdstukken. In het tweede hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de stad-landinteracties. In het derde hoofdstuk wordt op basis van een literatuuronderzoek nagegaan welke (theoretische) rol landbouw nabij stedelijke gebieden kan hebben. Hierbij wordt uitgegaan van het begrip 'stadslandbouw' en wordt zowel gekeken naar de rol binnen enkele mondiale debatten als naar kleinschalige, lokale voordelen ervan. In hoofdstuk 4 t.e.m. 8 wordt een overzicht gegeven van hoe stadslandbouw momenteel in het beleid verweven zit en in hoofdstuk 9 wordt aangegeven wat de mogelijkheden zijn om dit in de toekomst te versterken.

Voorafgaande opmerking: de term 'stedengewest' wordt hier benaderd als 'stadsgewest' of 'verzameling van stadsgewesten' of 'netwerk van kleine steden en stedelijke gebieden' en niet als de 'stedelijke netwerken' zoals gedefinieerd in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, hoewel dit op wetenschappelijk niveau waarschijnlijk zinvoller is. Eenzelfde schaalprobleem doet zich voor inzake de terminologie rond stadslandbouw en peri-urbane landbouw: in het steden netwerk Vlaanderen is de landbouw in belangrijke mate 'peri-urbane landbouw' en zou er slechts sprake zijn van stadslandbouw in de onmiddellijke nabijheid van of in steden of stedelijke gebieden. In deze studie proberen we voornamelijk een inzicht te geven in welke rol landbouw kan spelen in de stadsgewesten (dus in of in de onmiddellijke omgeving van de steden of stedelijke gebieden) in Vlaanderen.

2. Stad-landrelaties in de Vlaamse stadsgewesten

Zoals gesteld in de inleiding is Vlaanderen te beschouwen als een groot verstedelijkt gebied. Ondanks de verstedelijking heeft Vlaanderen een rendabele landbouw. In dit hoofdstuk wordt getracht dit nader te duiden met cijfers en door kort de historische achtergrond hiervan te geven.

2.1. De Vlaamse stadsgewesten

De Tweede Wereldoorlog betekende een fundamentele kentering in de geschiedenis van Vlaanderen (Kesteloot, 2003).

Ten eerste ontstond het Europees landbouwbeleid. Na de Tweede Wereldoorlog diende de landbouw te voorzien in veel en goedkoop voedsel om zo de honger en sociale instabiliteit te vermijden. Om aan deze vraag tegemoet te komen, moest de landbouw grootschaliger en efficiënter worden. De doorbraak van de mechanisering liet mede deze productiestijging toe. Het Europees landbouwbeleid legde in het begin daarom sterk de nadruk op voedselkwantiteit. Landbouw in stedelijke gebieden paste niet binnen deze visie omdat deze beschouwd werd als kleinschalig, inefficiënt en economisch niet interessant en dus ongewenst. Sociale en milieukundige voordelen van landbouw nabij steden werden genegeerd (Deelstra, 2001). Stad en land begonnen meer en meer tegenover elkaar te staan: landbouwgronden gingen verloren door stedelijke uitbreidingen en de landbouw produceerde meer en meer voor de wereldmarkt, waardoor de voedselproductie steeds verderaf kwam te staan van de consument. De verwerkende industrie en groothandels belandden op industrieterreinen, waardoor het zicht op de voedselketen verdween (Van Schendelen, 2009), de weg van boer naar bord ondoorzichtig werd en de agrofoodbusiness niet meer aan een streek of land gebonden was (Allaert *et al.*, 2005). Bovendien was de landbouwer niet langer nagenoeg de enige ruimtegebruiker op het platteland. Delen van het platteland werden geclaimd en ingepalmd door andere sectoren en actoren.

Ten tweede was er de sociaalgeografische evolutie van Vlaanderen die gebaseerd was op de economische groei na de crisis van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog. Loonsverhogingen (afgedwongen via sociaal overleg) volgden de productiviteitsverbeteringen (massaproductie) om afzetmarkten op massaconsumptie af te stemmen. "Het fordisme steunde op doorlopende expansie van massaconsumptie en ging daarom gepaard met suburbanisatie" (Kesteloot, 2003:11). Jarenlang heeft de overheid suburbanisatie¹ ondersteund door eigendomsverwerving aan te moedigen. De suburbanisatie heeft de stad uitgebreid tot een stadsgewest. Bovendien leidde suburbanisatie tot bijkomende consumptie. In 1962 kreeg België een eerste Wet op de Stedenbouw en in de jaren zeventig begon men met de opmaak van de gewestplannen, waardoor elk stukje land zijn bestemming kreeg. Vanaf midden jaren zestig raakten de markten verzadigd en had men enkel nog vervangingsproducten nodig. De productie werd geherlokaliseerd (Kesteloot, 2003). In de tweede helft van de jaren tachtig was er economische heropleving door nieuwe technologieën. Er was geen

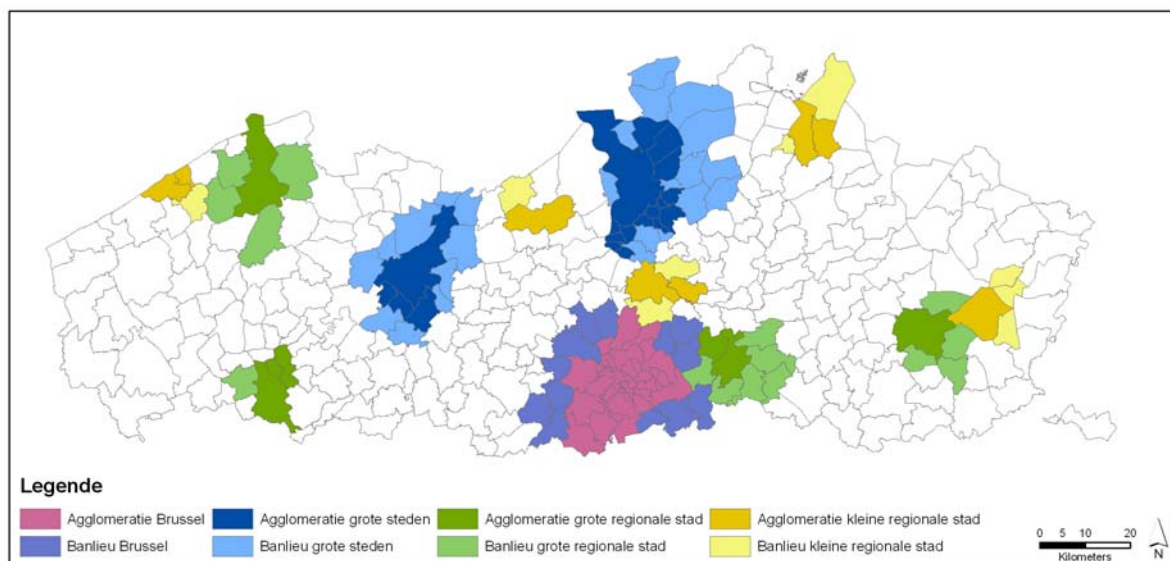
¹ De industriële revolutie en de maatschappelijke gevolgen ervan zijn de oorzaak van de anti-stedelijke houding van de Vlamingen. De industriële revolutie die in Wallonië veel eerder kwam dan in Vlaanderen had daar geleid tot ontkerkelijking en groei van de arbeidersverenigingen. In Vlaanderen kwam de industriële revolutie later, maar ondertussen hadden burgerij en de Kerk het gevaar zien komen. De wet moedigde eigendomsverwerving aan vooral aan de rand van de steden en op het platteland (onder de kerktoren), waar de grond nog betaalbaar was. Samen met een dicht spoorwegennet zorgde dit ervoor dat de arbeiders buiten de stad gehouden werden en dat ontkerkelijking en socialisme werden tegengewerkt. Het huisvestings- en mobiliteitsbeleid hebben zo een anti-stedelijke mentaliteit mogelijk gemaakt: sinds de industriële revolutie wordt de stad gezien als negatief, ongezond en politiek gevaarlijk (Kesteloot, 2003)

massaproductie meer, maar eerder flexibele productie. Deze flexibiliteit verdiepte de dualisering van de arbeidsmarkt (hooggeschoolde kaders vs. laaggeschoolde arbeiders) en bracht een sterke toename van de mobiliteit van het kapitaal teweeg, waardoor economische regio's sterkere inspanningen moeten leveren om investeringen bij zich te houden. Deze concurrentie deed zich voor op verschillende schalen, zo ook interstedelijk, en op drie domeinen: investeringen, consumptie en politieke en economische macht. Deze geografische concurrentie creëerde ongelijkheid, speculatie en sociale verdringing. De suburbanisatie bracht zo een gesegregeerde stad tot stand, met de armen in de stad en de rijken in de periferie en de migranten in etnische buurten. De concurrentie tussen steden uit zich ook in de ruimtelijke planning: steden voorzien in grote woon- en werkmilieus, beslissingsfuncties, economische en sociale infrastructuur en hebben nood aan een goed imago. Dit leidt eveneens tot grondspeculatie (Kesteloot, 2003).

Om deze naoorlogse stedelijke vorm te beschrijven, werd het concept van de stadsgewesten ontwikkeld. Hiermee duiden geografen aan dat de stad verder reikt dan haar morfologische grens. In een stadsgewest worden drie zones onderscheiden die min of meer overeenstemmen met de verschillende stadia van stedelijke ontwikkeling: kernstad, stadsrand (kernstad en stadsrand vormen de agglomeratie) en banlieue. Vlaanderen heeft tien stadsgewesten: Antwerpen, Gent, Hasselt-Genk, Leuven, Brugge, Mechelen, Oostende, Kortrijk, Turnhout en Sint-Niklaas. Brussel is eveneens een stadsgewest. "De stadsgewesten worden beschouwd als de voornaamste verdichtingszones, zowel voor wat betreft bevolking, economische activiteiten als de uitingen van het sociaaleconomische leven" (Sum Research, 2005).

Om voornoemde historische, sociaaleconomische en politieke redenen zijn de stadsgewesten in Vlaanderen zeer uitgebreid (zie Figuur 1), waardoor Vlaanderen kan worden beschouwd als één groot verstedelijkt gebied, maar dan wel als "een netwerk van vele, relatief kleine steden en waar de meerderheid van de Vlaamse bevolking toch buiten de kernsteden leeft. Dit is uitzonderlijk in vergelijking met het buitenland" (Kesteloot, 2003).

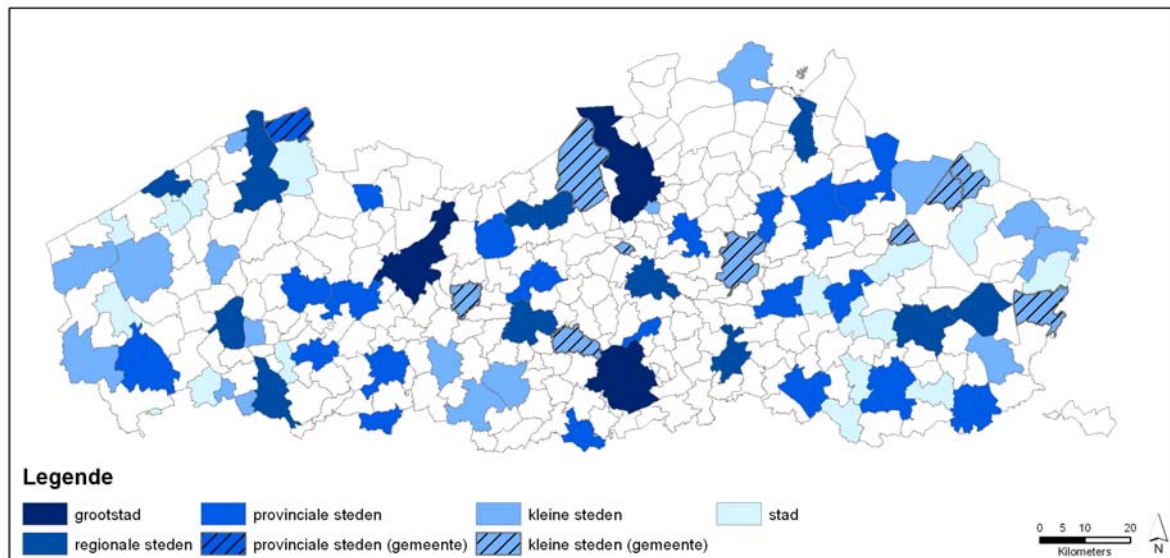
Figuur 1: Stadsgewesten in Vlaanderen (AMS op basis van Luyten & Van Hecke, 2001 en AGIV)

Het beeld van 'stad Vlaanderen' strookt echter niet met de lokale inzichten. Er is nog een duidelijke stedelijke hiërarchie (zie Figuur 2): grote steden (Brussel, Antwerpen, Gent), regionale steden (Aalst,

Brugge, Hasselt, Genk, Kortrijk, Leuven, Mechelen, Oostende, Roeselare, Sint-Niklaas, Turnhout) en een vijftigtal kleine steden (Diksmuide, Eeklo, Halle, Geel, Bree, etc.). Deze hiërarchie wordt in de ruimtelijke planning eveneens gebruikt, maar beperkt zich daar niet tot de administratieve grens van de steden.

Figuur 2: Stedennetwerk in Vlaanderen (AMS op basis van Stedenbeleid, RSV en AGIV)

Opmerking bij de figuur: de aangeduide grootsteden, regionale steden en provinciale steden zijn cfr. de bepalingen in het Stedenbeleid. Ze komen overeen met de geselecteerde stedelijke gebieden in het RSV, zij het dat ze daar niet beperkt worden tot hun administratieve grenzen. De aanvulling (*gemeente*) in de legende betekent dat de stad functioneel beschouwd wordt als stad, maar historisch gezien een gemeente is. De categorie "stad" zijn steden die een historisch stadsrecht hebben, maar weinig stedelijke functies hebben, bv. Mesen, Lo-Reninge, Borgloon, etc. Merk ook op dat Roeselare een regionale stad is, maar geen stadsgewest.

De verstedelijking in Vlaanderen zet zich, vanwege dat netwerk aan kleine steden, overal door, waardoor stad en land meer en meer in elkaar overgaan en de verwevenheid tussen stad en platteland bovendien nog toeneemt (Allaert *et al.*, 2005). De begrippen stad en land zijn daarom nog moeilijk te definiëren (zie ook opmerking bij Figuur 2). Dit blijkt ook uit de veelheid aan termen die gebruikt wordt om de gebieden die net buiten het stedelijk weefsel vallen te omschrijven: periferie, sprawl, fringe, groene gordel, tussenruimte, peri-urbaan gebied of buitengebied. Afhankelijk van plaats, tijd en het beeld dat de gemeenschap zelf heeft van stad en land, zal de inhoud variëren, bv. morfologisch, functioneel (bebouwingsdichtheid), sociaal-cultureel (leefbaarheid) of ecologisch (natuurschoon) (NLRO, 1998).

2.2. Landbouw in de Vlaamse stadsgewesten

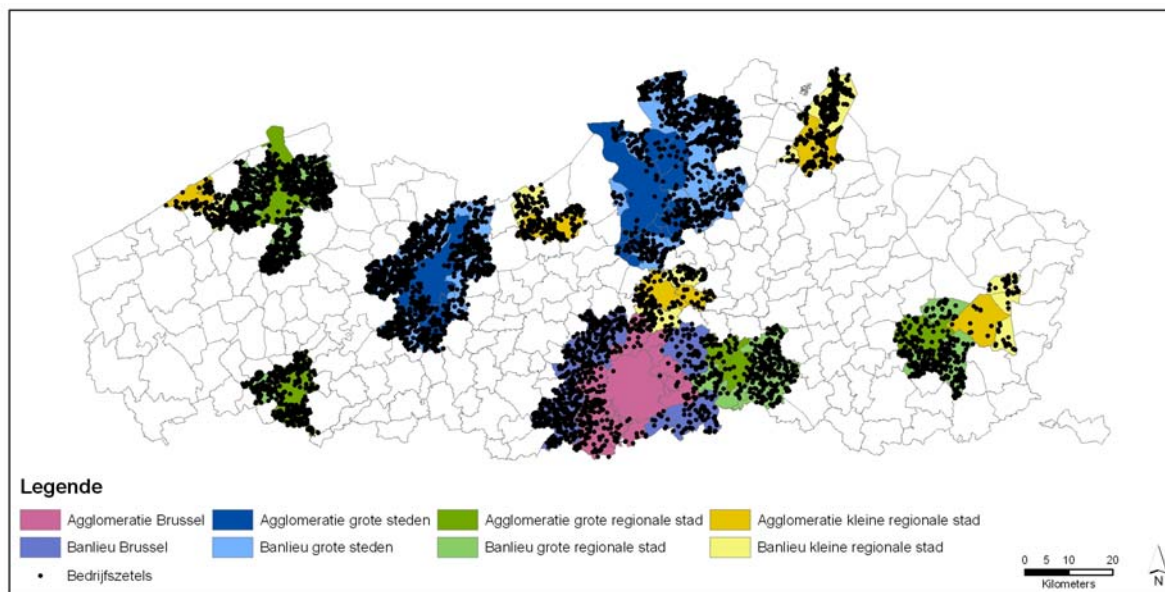
Verstedelijkte gebieden vormen vandaag in Vlaanderen hoofdzakelijk de context voor het agrarisch ruimtegebruik. Ongeveer een kwart van het Vlaams landbouwareaal en van de landbouwbedrijven is in een stadsgewest gelegen (Tabel 1 en Figuur 3). Daarmee is landbouw een belangrijke bewaarder van de open ruimte in de stadsgewesten en kan landbouw bijdragen aan de ontwikkeling van een groen en leefbaar stedengewest. Ondanks de verstedelijking, kent Vlaanderen nog een rendabele landbouw door tendensen van schaalvergroting, intensivering en specialisatie. Ongeveer 1,1% van de bruto toegevoegde waarde (Instituut voor de Nationale Rekeningen, 2009) van de economie in

verstedelijkt Vlaanderen komt van landbouw. De eindproductiewaarde van de land- en tuinbouwsector in 2007 werd geraamd op ca. 5 miljard euro (Platteau *et al.*, 2008).

Tabel 1: Landbouwareaal en landbouwbedrijven in peri-urbaan gebied (AMS op basis van gegevens ALV en Luyten & Van Hecke, 2001)

	Beteelde landbouwgrond 2008 (ha)	Aantal bedrijven 2008
Stadsgewesten	145.060	6.971
- Brugge	20.895	1.072
- Oostende	3.135	151
- Kortrijk	5.965	365
- Gent	23.690	1.369
- Sint-Niklaas	5.350	257
- Antwerpen	25.820	1.339
- Mechelen	4.900	200
- Brussel	27.985	963
- Leuven	11.515	411
- Hasselt	7.145	348
- Genk	1.085	62
- Turnhout	7.575	434

Figuur 3: Landbouwbedrijfszetels (2008) in stadsgewest (AMS op basis van gegevens van ALV en AGIV)

2.2.1. Bedreigingen voor landbouw in verstedelijkt Vlaanderen

Landbouw is de belangrijkste ruimtegebruiker in Vlaanderen maar staat sterk onder druk (Platteau *et al.*, 2008). Deze druk uit zich op verschillende manieren.

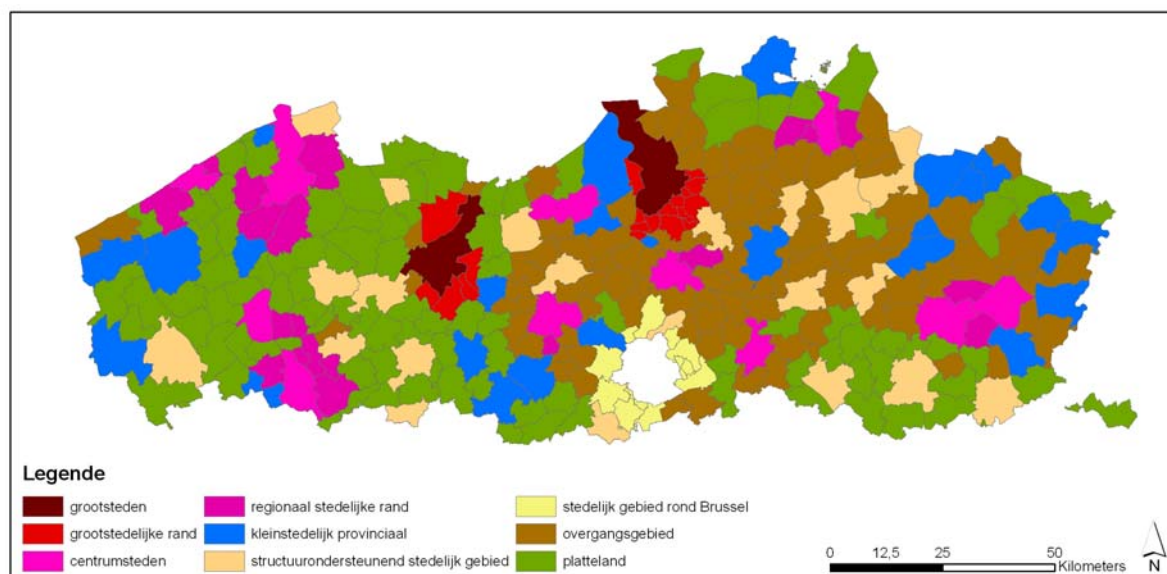
Ten eerste is er het areaalverlies. Tabel 2 toont aan dat het landbouwareaal tussen 1998 en 2008 gedaald is en dat de daling het grootst is in grootsteden, de centrumsteden en het stedelijk gebied rond Brussel. Op het platteland is de afname van het landbouwareaal het kleinst. De inkrimping van het landbouwareaal toont aan dat de verstedelijking of verstening van Vlaanderen nog toeneemt en hiermee gepaard gaand ook de vertuining. Door vertuining van het agrarisch gebied gaat eveneens landbouwgrond verloren voor de professionele landbouw (Platteau *et al.*, 2008). Uit de

Milieuverkenning 2030 (Van Steertegem *et al.*, 2009) blijkt dat het areaalverlies zich in de toekomst zal voortzetten: in 2030 verwacht men dat het aandeel landbouwgrond zal zakken van 53% in 2005 tot 47% in het referentiescenario² en 48% in het Europa-scenario.

Tabel 2: Vergelijking tussen de kadastrale oppervlakte grasland, akkerland en boomgaarden in 1998 en 2008 volgens de VRIND-classificatie (AMS op basis van Lokale Statistieken, Algemene Directie Statistiek, kadaster, verwerking SVR-DWH)

VRIND-classificatie (aantal gemeenten)	Areaal grasland en akkerland 1998 (ha)	Areaal grasland en akkerland 2008 (ha)	Afname (%)
Centrumsteden (11)	36.859	34.738	- 6,11 %
Grootstedelijke rand (19)	15.733	15.031	- 4,67 %
Grootsteden (2)	6.776	6.008	-12,78 %
Kleinstedelijk provinciaal (25)	107.130	103.597	- 3,41 %
Overgangsgebied (96)	171.970	165.506	- 3,91 %
Platteland (101)	328.261	321.082	- 2,24 %
Regionaal stedelijke rand (20)	49.536	47.946	- 3,32 %
Stedelijk gebied rond Brussel (13)	11.664	11.086	- 5, 21%
Structuurondersteunende steden (21)	86.889	83.497	- 4,06%
Vlaams gewest	814.818	788.491	- 3,34 %

Figuur 4: VRIND-classificatie van steden en gemeenten (AMS, op basis van Lokale Statistieken³, Algemene Directie Statistiek)

De suburbanisatie en de toegenomen infrastructuur zijn eveneens oorzaken van versnippering. Voor de landbouwers kan dit bijdragen tot een onrendabele bedrijfsvoering. Bovendien zorgt “de veelheid aan bebouwing en de zonevreemde woningen in agrarisch gebied ervoor dat landbouwers steeds vaker geconfronteerd worden met maatschappelijke tegenkanting (NIMBY-fenomeen) bij de installatie van nieuwe systemen (bv. mestverwerking, biogasinstallatie) of bij uitbreiding van hun bedrijf” (Platteau *et al.*, 2008). Ook een strikter wordende ruimtelijke planning en milieubeleid (afstandsregels e.d.) werken dit in de hand.

De druk op de landbouw uit zich ook in stijgende grondprijzen. Uit Tabel 3 blijkt dat de gemiddelde prijzen binnen stadsgewest hoger zijn dan de gemiddelde prijzen buiten stadsgewest.

² De beschrijving van het referentiescenario en het Europa-scenario is te vinden in de Milieuverkenning 2030 van VMM (2009).

³ Gebiedsindeling volgens VRIND-classificatie te vinden op <http://aps.vlaanderen.be/lokaal/pdf/gebiedsindelingen/vrind.pdf>

Tabel 3: Gemiddelde prijzen van landbouwgrond (€/m²) binnen en buiten stadsgewesten (AMS op basis van gegevens van ADSEI, FOD Economie, 2004)

Totale prijs / totale oppervlakte	Binnen stadsgewest (€/m ²)	Buiten stadsgewest (€/m ²)
Gemiddelde prijs teeltgronden	2,27	2,06
Gemiddelde prijs tuinbouwgrond	13,70	10,89
Gemiddelde prijs weilanden	2,39	1,84

De beperkte mogelijkheden van schaalvergroting (druk op grond van andere functies, Tabel 2) en stijgende grondprijzen (Tabel 3) leiden tot intensivering die vaak samengaat met een grote specialisatie (Allaert *et al.*, 2005). De competitie om grond leidt dus ook tot een zeer intensieve landbouw en de daarmee gepaard gaande verhoogde milieudruk. Tegenover een stijgende productie vertonen de drukindicatoren een dalende trend, wat aantoont dat de sector al heel wat inspanningen levert op dit vlak (Platteau *et al.*, 2008).

2.2.2. Kansen voor landbouw in verstedelijkt Vlaanderen

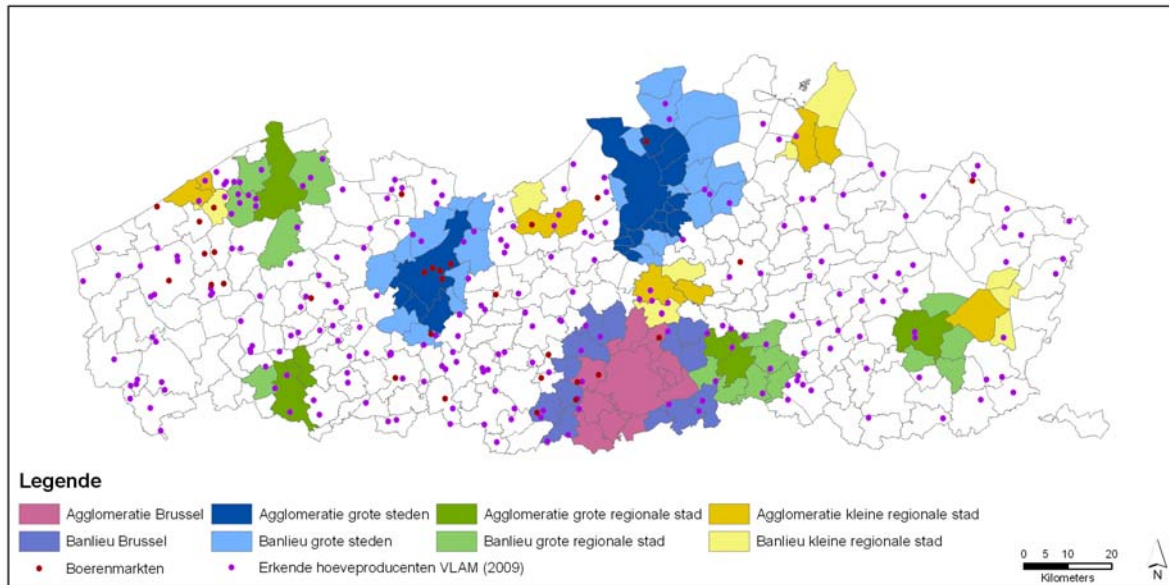
De landbouw is nog steeds de grootste gebruiker van de open ruimte en speelt dus een belangrijke rol in de instandhouding en het beheer van het landschap, de identiteit van een streek, de leefbaarheid van een streek, een ecologische functie, etc. Systeem- en productinnovatie, diversificatie en verbreding bieden nieuwe mogelijkheden voor de landbouw: de korte afstand tussen stad en platteland in Vlaanderen zorgt voor toegenomen interacties tussen beide gebieden (daguitstappen), typische plattelandsproducten (ontwikkeling en verwerking van streekproducten) en snelle dienstverlening voor de omliggende stedelijke gebieden zorgen voor opportuniteiten (Verstraete & Absillis, 2009). De multifunctionaliteit van het platteland biedt dus ook kansen voor de verdere ontplooiing van de professionele landbouw.

Om zijn rol als beheerder van de open ruimte in verstedelijkte gebieden te kunnen blijven vervullen, dient de landbouw in een verstedelijkt gebied voldoende overlevingskansen te hebben (Van Huylenbroeck, 2006). In de eerste plaats betekent dit dat er zeker nog ruimte gereserveerd moet blijven voor landbouw in verstedelijkte gebieden. Omdat de ruimte rond steden schaars is, moet men de bestaande ruimte voortaan multifunctioneler benutten en is de planning in functionele zones niet langer houdbaar. Ten tweede betekent dit dat de landbouw zelf een transitieproces zal moeten ondergaan naar een meer multifunctionele landbouw die inspeelt op de wensen van de stedelingen en de sociale relatie met de stedelingen. Via strategieën van verbreding (hoevetoerisme, nieuwe on-farm activiteiten, diversificatie, natuur- en landschapsbeheer), verdieping (biolandbouw, hoge kwaliteit en regionale producten, korte keten) en herfundering (off-farm inkomen, nieuwe kostenreductie, nieuwe vormen van samenwerken) kunnen landbouwers trachten hun inkomen te verbeteren (Allaert *et al.*, 2005). Ten derde is er politieke wil nodig. De Europese politieke aandacht voor landbouw verschuift meer en meer van loutere productiebelangen naar een meer geïntegreerd plattelandsbeleid met mogelijkheden voor nieuwe functies (Van Huylenbroeck *et al.*, 2006). Ook vanuit de steden is politieke wil nodig om ruimte te reserveren voor landbouw. Er is vanuit de stedelijke beleidsmakers in elk geval de wil om hun steden zo aantrekkelijk mogelijk te maken voor hun inwoners (Deelstra, 2001). Landbouw zou hierbij een rol kunnen spelen.

Om na te gaan in hoeverre de landbouw in de verstedelijkte gebieden al multifunctioneler is dan in landelijke gebieden en er dus een transitie in die richting in de stadsgewesten waar te nemen is, werd nagegaan of er meer erkende hoeveproducenten, boerenmarkten of beheersovereenkomsten liggen

in de stadsgewesten. Figuur 5 toont de ligging van de erkende hoeveproducenten en boerenmarkten ten opzichte van de stadsgewesten. 62 van de 236 erkende hoeveproducenten (26%) zijn gelegen in stadsgewest, alsook 14 van de 31 boerenmarkten (45%). Een kwart van de beheersovereenkomsten (28.572 ha) is in stadsgewest gelegen en een derde (706 ha) van de oppervlakte biolandbouw. Uitgaande van de VRIND-classificatie liggen 83 (35%) erkende hoeveproducenten in de gebiedscategorie 'platteland', de overige 65% ligt in stedelijke gebieden, stedelijke randen, overgangsgebieden of het stedelijk gebied rond Brussel.

Figuur 5: Ligging van de erkende hoeveproducenten en boerenmarkten t.o.v. de stadsgewesten (AMS op basis van gegevens van VLAM, 2009; AGIV en Luyten & Van Hecke, 2001)

2.3. Besluit

Vlaanderen is een van de meest verstedelijkte gebieden in Europa, maar kent een rendabele landbouw. Een kwart van het areaal en van de bedrijven is gelegen in een stadsgewest. Vlaanderen verstedelijkt verder, waardoor op termijn meer landbouwbedrijven onder de invloedssfeer van steden zullen komen, de druk op de landbouw nog zal toenemen en de problematiek van duurzame en leefbare stadsgewesten enerzijds en landbouw nabij stedelijke gebieden anderzijds nog aan belang zal winnen. Niettemin zijn er ook kansen. Om te voorkomen dat landbouw niet langer steeds als een planologische reserve voor andere stedelijke functies wordt gezien, dient landbouw in de stad een nieuwe licence-to-produce te verkrijgen. Dit kan de landbouw doen door consumentgericht te handelen. Dit zal “bijdragen tot het herstel van de sociale relatie tussen landbouw en stedelingen en bovendien zal het een manier zijn om weerstand te bieden aan de druk” (Allaert *et al.*, 2005). Volgens Allaert *et al.* (2005) lijkt multifunctionalisering van de landbouw het belangrijkste argument te kunnen worden om toekomstige ruimteclaims door de landbouw te legitimeren in een verstedelijkte en verstedelijkende samenleving. Stad en land moeten opnieuw een verbond met elkaar aangaan want meer en meer is men ervan overtuigd dat rurale, peri-urbane en urbane milieus eerder als een systeem opereren dan onafhankelijk van elkaar (laquinta & Drescher, 2000). In het volgende hoofdstuk wordt peri-urbane landbouw verder gedefinieerd en wordt de mogelijke rol van de peri-urbane landbouw in een groen en dynamisch stedengewest uit de doeken gedaan.

3. Peri-urbane landbouw en zijn mogelijke rol in een groen en dynamisch stedengewest – een literatuurverkenning

Uit het vorige hoofdstuk bleek dat een kwart van het landbouwareaal en van de landbouwbedrijven gelegen is in een stadsgewest en dat de verstedelijking in Vlaanderen nog steeds verder toeneemt. Door toenemende verstedelijking worden rurale gebieden door de steden opgeslokt en blijven de overblijvende landbouwgronden versnipperd achter waardoor concurrerende landbouw moeilijker is.

Stad en landbouw raken steeds meer met elkaar vervlochten en ontmoeten elkaar in de peri-urbane ruimte. De traditionele scheiding tussen stad en platteland, waarbij de stad was voorbehouden voor de industrie en het platteland voor de landbouw, vervaagt. Functies als wonen en industrie vinden hun weg naar het platteland maar ook landbouw vindt opnieuw zijn weg naar de stad: in ontwikkelingslanden is stadslandbouw een overlevingsstrategie (voedsel) en in het westen biedt stadslandbouw antwoord op de stedelijke vraag naar duurzame, groene en leefbare steden, lokaal geproduceerd voedsel, educatie, ontspanningsmogelijkheden, open ruimte, een mooi landschap, etc.

De ontwikkeling van duurzame en leefbare steden is een belangrijke doelstelling in ViA. Dit hoofdstuk heeft als doel de (mogelijke) rol van peri-urbane landbouw in een groen en dynamisch stedengewest te onderzoeken. Eerst wordt het begrip stadslandbouw afgebakend, wordt een overzicht gegeven van de productiesystemen en wordt dit toegepast op deze studie. Vervolgens wordt de rol die stadslandbouw kan hebben gesitueerd ten opzichte van enkele belangrijke globale debatten. Ten slotte wordt de bijdrage van of de voordelen van de stadslandbouw aan een groen en dynamisch stedengewest besproken, alsook enkele uitdagingen.

3.1. Definitie en types productiesystemen van stadslandbouw: beperkt literatuuronderzoek en toepassing op Vlaanderen

3.1.1. Definitie

Voor stadslandbouw is geen universeel aanvaarde definitie. Hieronder enkele definities die in de literatuur worden teruggevonden:

Urban Agriculture (UA) is an industry located within (intra-urban) or on the fringe (peri-urban) of a town, an urban centre, a city or metropolis, which grows or raises, processes and distributes a diversity of food and non-food products, (re-)using mainly human and material resources, inputs and services found in and around that urban area, and in turn supplying human and material resources, outputs and services largely to that urban area (Mougeot, 2000).

The production of food and non-food plant and tree crops, and animal husbandry, both within and fringing urban areas (OECD, 1998).

Urban and peri-urban agriculture (UPA) occurs within and surrounding the boundaries of cities throughout the world and includes products from crop and livestock agriculture, fisheries and forestry

in the urban and peri-urban area. It also includes non-wood forest products, as well as ecological services provided by agriculture, fisheries and forestry. Often multiple farming and gardening systems exist in and near a single city (FAO, 1999).

Urban agriculture has been defined as an industry that produces, processes and markets food and fuel, largely in response to the daily demand of consumers within a town, city or metropolis, on land and water dispersed throughout the urban and peri-urban area, applying intensive production methods, using and reusing natural resources and urban wastes, to yield a diversity of crops and livestock (UNDP, 1996).

Stadslandbouw kan worden omschreven als een boerenbedrijf in de stad (intra urbaan) of in de directe omgeving van de stad (peri urbaan) (Jansma, 2006).

We spreken van stadslandbouw wanneer bedrijfsvoering, teeltkeuze en/of afzet gericht zijn op de stedelijke infrastructuur of de bedrijven bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van het stadslandschap en minstens voldoen aan de algemene milieukwaliteitseisen (Ministerie LNV, 1995).

Volgens Mougeot (2005) zullen de definities van stadslandbouw blijven evolueren omdat ze toegepast worden in een brede context en voor uiteenlopende doelstellingen. Definities van stadslandbouw bevatten wel steeds een aantal bouwstenen (RUAF, s.d.). Ze worden hieronder besproken.

Locatie

Stadslandbouw vindt plaats in de stad (urbaan; stadslandbouw *sensu stricto.*) of rondom de stad (peri-urbane landbouw). In de praktijk wordt het onderscheid niet dikwijls gemaakt, maar waar het onderscheid wel gemaakt wordt, wordt gebruik gemaakt van sterk uiteenlopende criteria, bv. de ratio open ruimte per km², de maximale afstand die stedelingen bereid zijn af te leggen tot een boerderij, de maximale afstand van het centrum waarbinnen boerderijen op dagelijkse basis bederfbare producten kunnen leveren aan de stad, bepaalde administratieve grenzen, een bepaalde bevolkingsdichtheid, etc. Tevens stelt Mougeot (2000) dat de definiëring van peri-urbane gebieden niet evident is, omdat ze in nauwer contact staan met het platteland en er meer dynamiek is dan in de centrale en bebouwde delen van de stad.

Van Huylenbroeck *et al.* (2005) onderzochten in de regio rond Brussel of de afstand tot de stad een invloed heeft op de houding van de burger als van de landbouwer. Hieruit bleek dat hoe dichterbij de burger bij de stad woont, hoe minder kennis hij heeft van multifunctionele landbouwbedrijven en hoe minder hij in contact komt met de landbouwer zelf. Wat de landbouwers betreft, blijkt dat de nabijheid van de stad zeer belangrijk is: dichterbij de stad is er meer actieve diversificatie en minder passieve diversificatie en minder milieumaatregelen. De toegenomen actieve diversificatie wordt toegeschreven aan de aanwezigheid van potentiële consumenten en door creatie van extra inkomen. Naast de afstand tot de stad, werden ook subregionale verschillen vastgesteld. Het onderzoek toonde aan dat de afstand geen voldoende criterium is om de verwachtingen en houding van de burgers in te schatten. Ook bij de landbouwers speelt het streekgebonden en lokaal draagvlak een belangrijke rol. Hieruit wordt besloten dat ruimtelijke variaties kunnen leiden tot een regionaal verschil in slaagkans voor multifunctionele landbouw.

Soort economische activiteit

De meest recente definities van stadslandbouw gaan uit van agrarische productie en sommigen voegen er verwerking van goederen, marketing, distributie en handel (ruil, verkoop) aan toe. Ook de interactie hiertussen is belangrijk en moet afgestemd zijn op de stedelijke infrastructuur. In stadslandbouw kan schaalvergroting door samenwerking de voordelen van verticale integratie versterken. Agglomeratievoordelen zouden bij stadslandbouw belangrijker zijn dan schaalvoordelen, die in landelijke gebieden belangrijker zouden zijn (Mougeot, 2000). Bij stadslandbouw zouden verwerking en marketing meer in tijd en ruimte met elkaar in verband staan dan in landelijke gebieden aangezien de (geografische) afstand tussen beide beperkt is en er een snellere toevoer van de bevoorrading mogelijk is. Aspecten als thuisverwerking en -verkoop, regional branding, distributie via lokale supermarkten, etc. kunnen deel uitmaken van de stadslandbouw.

Aard van de activiteiten of productie

Bij stadslandbouw gaat het vaak om voedingsproducten, meestal voor de mens en in mindere mate voor dieren. Belangrijke producten waar het in stadslandbouw om draait zijn granen, fruit, groenten, kruiden en dieren. Sierteelt en agro-industriële bedrijven komen ook voor. Binnen de voedingsproducten leggen de definities meestal de nadruk op bederfbare producten en hoogwaardige groente- of vleesproductie. De stadslandbouw interageert op verschillende manieren met de stedelijke functies, bv. door het voorzien van inputs, productie en het leveren van diensten aan de stad.

Schaal van de productie en de gebruikte technologie

Stadslandbouw kan verschillende groottes van productiesystemen omvatten, zowel op microniveau tot op niveau van de grootschalige bedrijven. De gebruikte technologie kan ook sterk verschillen. De gebruikte technologie kan hoogtechnologisch zijn, waardoor zelfs kleinschalige bedrijven (bv. glastuinbouw) in staat zijn om grote productievolumes te halen.

Bestemming van de productie of graad van marktorientatie

Stadslandbouw kan gericht zijn op eigen verbruik, waarbij overschotten verhandeld worden of kan marktgeoriënteerd zijn. Niet-commerciële landbouw (moestuinen of dakterrassen, volkstuinten) wint in Vlaanderen aan populariteit. Bij marktgeoriënteerde landbouw wordt de productie op verschillende manieren verkocht: via hoevewinkels, via supermarkten, op markten, etc. Het verkochte volume en de economische waarde kunnen vrij groot zijn. Deze vorm van landbouw is mogelijk door schaalvergroting, intensivering en specialisatie. Multifunctionele landbouw gaat uit van verbreding, verdieping of herfundering van de landbouwactiviteit (Van der Ploeg, 2002). Uit een onderzoek bij landbouwbedrijven in het peri-urbane studiegebied rond Brussel bleek dat veel bedrijven al bepaalde vormen van multifunctionele activiteiten aanbieden. Diversificatie en verbreding worden gezien als overlevingsstrategieën om binnen de kansen en bedreigingen die de stad oplevert, te overleven (Van Huylenbroeck *et al.*, 2005).

Volgens de Zeeuw (2004), Mougeot (2000) en Van Veenhuizen (2006) is niet de locatie een onderscheidend kenmerk van stadslandbouw, maar wel **de integratie van de landbouw in het stedelijk economisch, ecologisch en sociaal systeem**. Er moet een interactie zijn tussen de stad en het agrarisch bedrijf (Deelstra & Girardet, 2000). Stadslandbouw maakt gebruik van stedelijke middelen (grond, arbeid, afval, water) en kan door voedselproductie te combineren met andere, ook voor stadsbewoners belangrijke functies, een meer multifunctioneel grondgebruik tot stand brengen in en om de stad met economische, ecologische en maatschappelijke baten, zowel voor landbouwers als voor stadsbewoners (Croonen *et al.*, 1995).

3.1.2. Types productiesystemen

Onder stadslandbouw kunnen verschillende productietypes verstaan worden. Door Research Centers on Urban Agriculture and Food Security (RUAFA) wordt onderscheid gemaakt tussen acht types stadslandbouw. Deze acht types kunnen gegroepeerd worden in drie grote groepen, afhankelijk van de manier waarop de integratie in het stedelijk systeem plaatsvindt. Deze integratie is afhankelijk van de soort economische activiteit die uitgeoefend wordt. Er wordt onderscheid gemaakt tussen (Engelen, 2007):

- Niet-commerciële stadslandbouw:
 - Microfarming: op balkons, dakterrassen, tuinen, vensterbanken, voornamelijk voor eigen gebruik, overschotten worden verkocht of weggeven aan burens of familie (zonder commercieel doel). Er worden voornamelijk groenten, fruit, sierplanten of kruiden geteeld en eventueel ook wat kippen, konijnen, etc. gehouden.
 - Volkstuinen: op speciaal daarvoor ingerichte complexen waarbij perceeltjes worden verhuurd. Ook hier wordt voornamelijk voor eigen gebruik geteeld en worden overschotten verkocht of weggeven aan burens of familie. Er worden voornamelijk groenten, fruit, sierplanten en kruiden geteeld.
 - Institutionele tuinen: moestuinen binnen scholen, ziekenhuizen, gevangenissen, etc. Ze zijn voornamelijk educatief of therapeutisch bedoeld.
- Marktgeoriënteerde stadslandbouw:
 - Kleinschalige (half)commerciële akkerbouw- en tuinbouwbedrijven: het zijn kleinschalige bedrijven die voornamelijk groenten, fruit, kruiden en plantjes kweken en ze zijn meestal gelegen in peri-urbane gebieden. Deze bedrijven produceren voor eigen gebruik en voor de markt.
 - Kleinschalige (half)commerciële veeteeltbedrijven of aquacultuurbedrijven: het zijn kleinschalige bedrijven die voornamelijk pluimvee of een aantal koeien of varkens houden of vis of schaaldieren kweken. Ze produceren voornamelijk voor eigen gebruik en voor de markt.
 - Gespecialiseerde stadslandbouw: produceert voornamelijk gespecialiseerde producten zoals paddenstoelen, potplanten, bloemen, etc. Ze produceren voornamelijk voor de markt en zijn klein- tot grootschalig. Ze kunnen uitgroeien tot intensieve en sterk technologische bedrijven.
 - Grootschalige agrobédrijven: produceren op grotere schaal en zijn daarom vaak gelokaliseerd in de peri-urbane gebieden. Ze produceren voor de markt en maken gebruik van geavanceerde technologieën, meststoffen, krachtvoer, etc.
- Multifunctionele stadslandbouw: levert naast landbouwproducten ook andere diensten zoals hoefvetoerisme, educatie, recreatie, agrarisch natuurbeheer, zelfplukboerderij, etc. Ze zijn voornamelijk peri-urbaan gelegen en soms intra-urbaan (bv. kinderboerderijen). De marktgerichte landbouw is altijd multifunctioneel omdat de landbouw naast voedsel ook 'bijproducten' levert, bv. een mooi landschap, een habitat voor soorten, etc.

3.2. Mondiaal belang van stadslandbouw

In verschillende mondiale debatten komt stadslandbouw aan bod. Ze worden hieronder kort beschreven.

Duurzame steden (Agenda 21)

Het onderwerp 'duurzame steden' stond in 1992 op de "Agenda 21" -conferentie in Rio de Janeiro en in 1996 op de UN "City Summit" in Istanbul. De zgn. "Habitatagenda" vermeldde de rol die o.a. stadslandbouw kan spelen in de bijdrage aan de verduurzaming van steden (Deelstra en Girardet, 1999). In de tekst van de conferentie (UN-Habitat, 1996), die ondertekend werd door 171 landen, staat het volgende te lezen:

- Artikel 43: *"We further commit ourselves to the objectives of (...) promoting the redevelopment and reuse of already serviced but poorly utilized commercial and residential land in urban centres **in order to** revitalize them and **reduce development pressures on productive agricultural lands on the periphery**"*
- Artikel 111: *"Many cities are using peripheral land for urban related purposes in a wasteful manner (...). To avoid unbalanced, unhealthy and unsustainable growth of human settlements, it is necessary (...) to protect open and green spaces. (...) National, sub national and local policies and development plans must be carefully re-examined to ensure optimal land use and geographically better balanced economic development, including **the protection of indispensable agricultural land** (...)"*
- Artikel 112: *"Green spaces and vegetation cover in urban and peri-urban areas are essential for biological and hydrological balance and economic development. Vegetation creates natural habitats and permits better absorption of rainwater by natural means, which implies savings in water management. Green areas and vegetation also play an important part in reducing air pollution and in creating more suitable climatic conditions, thereby improving the living environment in cities. Healthy and environmentally sound **agricultural activities** and the provision of common land **should be integrated into the planning of urban and peri-urban areas**"*
- Artikel 113 *"Governments at the appropriate levels, including local authorities and other interested parties, with the support of the relevant international and regional institutions, should support the efforts of human settlements to establish sustainable urban land-use patterns and planning and, to that end, should: (...) develop and support the implementation of improved land-management practices that deal comprehensively with competing urban land requirements for housing, industry, commerce, infrastructure, transport, green spaces and forested areas, taking into account the need for spaces for everyday activities - for playgrounds, parks, sports and recreation areas and **areas suitable for gardening and urban agriculture** (...)"*

Voedselcrisis en voedselzekerheid

Wereldwijd zijn de voedselprijzen de laatste jaren sterk gestegen, waardoor miljoenen mensen dieper de armoede worden ingeduwd. De eerste zeven maanden van 2008 stegen de voedselprijzen zeer snel en ze stegen meer dan 80% in de periode 2005-2008 (World Bank, 2008). Het aantal ondervoede mensen is gestegen tot 963 miljoen mensen in 2008 (Nelleman *et al.*, 2009). De wetenschappers die het rapport 'The Environmental Food Crisis' van het Milieuprogramma van de Verenigde Naties (UNEP) schreven, stellen: "Een verandering in de manier waarop voedsel geproduceerd, verwerkt en over de hele wereld vervoerd wordt, van boerderij naar winkel en van de koelkast naar de stortplaats, kan bijdragen aan het voeden van de groeiende wereldbevolking en aan het beschermen van het

milieu, dat het fundament van de landbouwproductie vormt” (Nelleman *et al.*, 2009). Sinds 2008 wonen wereldwijd meer mensen in steden dan op het platteland. Volgens de FAO voorziet de (peri-)urbane landbouw in voedsel voor ca. 700 miljoen stedelingen (Kourous, 2005). De voedselproductie in steden stijgt, maar niet snel genoeg. FAO heeft herhaaldelijk meer aandacht gevraagd voor (de beleidsmatige versterking van) stadslandbouw en stelt dat, hoewel er een groeiende bewustwording is van de rol van stadslandbouw in de voedselzekerheid en armoedebestrijding voor stedelingen (erkenning in de World Food Summit in 2002), deze dikwijls een informele sector blijft die niet geïntegreerd is in het landbouwbeleid of in de ruimtelijke planning. Hierdoor wordt stadslandbouw kwetsbaar en brengt het zijn duurzaamheid in gevaar. Beleidsbeslissingen en integratie van ontwikkelingsstrategieën zijn nodige en noodzakelijke voorwaarden voor efficiëntie en duurzaamheid van de stadslandbouw die multifunctioneel dient te zijn (FAO, 2008). Stadslandbouw dient niet als een bedreiging voor de rurale landbouw te worden gezien omdat deze vorm van landbouw onmogelijk in alle voedsel kan voorzien (Garnett, 1996).

Dit geldt niet enkel voor ontwikkelingslanden, maar ook voor de geïndustrialiseerde landen. Geïndustrialiseerde landen importeren soms een groot deel van hun voedsel. “De toenemende wereldbevolking, het achteruitgaan van de natuurlijke hulpbronnen (bodemerrosie), het onvermogen van ontwikkelingslanden om hun eigen bevolking te voeden, het delicaat evenwicht van vrede in olieproducerende landen en de klimaatverandering betekent dat de voedselzekerheid zoals we die nu kennen niet gegarandeerd is in de nabije toekomst. Terzelfdertijd is (gezond) voedsel zelfs in geïndustrialiseerde landen niet voor iedereen beschikbaar” (Barrs, 2002). Dit blijkt o.a. uit het stijgend aantal klanten van de voedselbanken. In 2009 deden 115.000 Belgen een beroep op de voedselbanken (Voedselbanken, s.d.).

Klimaatverandering

Omdat klimaatverandering wereldwijd zeer belangrijke gevolgen kan hebben voor de landbouwkundige productie, dienen alternatieven gezocht te worden voor de voedselvoorziening van grote steden. Klimaatverandering kan ertoe leiden dat 49 miljoen mensen bijkomend honger gaan lijden tegen 2020 en 132 miljoen tegen 2050 (IFAD, s.d.). In december 2007 riep de World Meteorological Organization op tot grotere investeringen in stadslandbouw om zo de groeiende bevolking in de steden te kunnen blijven voeden (UN News Center, 2007). Havaligi (2009) stelt dat stadslandbouw noodzakelijk wordt om de klimaatsuitdaging aan te pakken. Campbell & Dubbeling (2009) stellen dat innovaties in stadslandbouw een belangrijke rol kunnen spelen in het mitigeren van de impact van klimaatverandering en ook een effectieve tool kan zijn voor adaptatie. Tevens stellen ze dat stadslandbouw op zich gekarakteriseerd wordt door innovatie en adaptatie aan stedelijke behoeften. De “food-print” maakt een belangrijk deel uit van de broeikasgasemissies en het reduceren van voedselkilometers of ecologische voetafdruk is dus een belangrijke mitigerende maatregel. In het huidige voedselsysteem in de geïndustrialiseerde landen wordt vier maal meer energie verbruikt om voedsel van producent naar consument te voeren dan nodig is om het voedsel te produceren (Heinberg & Bomford, 2009). Toronto, Vancouver, Chicago en Londen verduurzaamden hun voedselsysteem door de ontwikkeling van stadslandbouw. Yilmaz (2009) stelt dat stadslandbouw een vorm is van klimaatadaptatie, omdat het de oververhitting van stedelijke milieus mee kan helpen verminderen. In Brisbane (Australië) werd stadslandbouw specifiek als punt in het actieprogramma tegen klimaatverandering ingeschreven (Urban Agriculture Network Australia, 2007).

De Millenniumdoelstellingen

In september 2000 hebben 189 landen de Millenniumdoelstellingen ondertekend. Deze doelstellingen richten zich op het terugdringen van de wereldwijde armoede. Een van de acht concrete doelen die tegen 2015 gehaald moeten worden, is het uitbannen van extreme armoede en honger. Of de Millenniumdoelstellingen gehaald worden, is in grote mate afhankelijk van de vooruitgang die geboekt wordt in de steden van de ontwikkelingslanden, omdat meer dan de helft van de wereldbevolking leeft in urbane en peri-urbane gebieden, waarvan een grote meerderheid in ontwikkelingslanden (Mougeot, 2005). Tussen 1990 en 2006 is matige vooruitgang geboekt in het bestrijden van de honger. Door de sterke stijging van de voedselprijzen in de periode 2006-2008 staat deze vooruitgang echter onder druk (UN, 2008). Volgens Mougeot (2005) is informele stadslandbouw een overlevingsstrategie voor de armen inzake voedselzekerheid en inkomensgeneratie.

Transitiesteden

Een transitiestad is een beweging die gepopulariseerd werd in de periode 2005-2006 door Hopkins, die de eerste Transitiestad in de UK (Totnes) oprichtte. Transitiesteden zijn lokale gemeenschappen die zelf aan de slag gaan om hun manier van wonen, werken en leven minder olieafhankelijk te maken (Transition Towns, s.d.). Transitiesteden worden aangemoedigd te zoeken naar methoden om lokale veerkracht te verhogen door de lokale gemeenschap voor te bereiden op een naderende oliecrisis (piekolie) en klimaatverandering en de noodzaak tot overschakelen naar een economie die minder energieafhankelijk is. Het zijn voornamelijk bottom-up initiatieven die uitgaan van de kracht van de lokale bevolking. Initiatieven die hieronder vallen zijn bv. de permacultuur (samentrekking van 'permanent agriculture' en 'permanent culture'), bedrijfsafval uitwisselen om hergebruik te stimuleren, etc. In Vlaanderen was Gent pionier, nadien volgden Leuven, Antwerpen en Brussel en ook kleinere dorpen of wijken hebben al initiatieven lopen (voor een overzicht zie www.transitie.be). Een van de themawerkgroepen in Gent is 'voedsel in de stad' en deze organiseerde enkele initiatieven zoals workshops groenten kweken zonder tuin, aanleg van een pluktuin bij een buurthuis, etc.

Slow Food beweging

De Slow Food beweging ontstond in Italië en staat voor lokale productie, verwerking, marketing en consumptie van producten. De beweging ontstond in 1989 als antwoord op fast food en het jachtige leven, het verdwijnen van lokale tradities rondom eten en drinken en de tanende belangstelling voor het voedsel dat we eten, waar het vandaan komt, hoe het smaakt en hoe onze voedselkeuzen de rest van de wereld beïnvloeden (Slow food, s.d.) Een van de strategieën van de Slow Food beweging is het met elkaar in contact brengen van de producenten en consumenten in een gezamenlijke zoektocht naar de smaak van de regio. Slow Food ziet de relatie tussen gastronomie aan de ene kant en beleid, landbouwbedrijf en milieu aan de andere kant en is daarom een actief deelnemer aan de discussies rond landbouw en ecologie geworden.

3.3. Sterktes van peri-urbane landbouw

Peri-urbane landbouw heeft vele voordelen, zowel op sociaal, economisch als ecologisch vlak en zowel voor de steden als voor de landbouwer. Peri-urbane landbouw kan bijdragen tot verduurzaming en veerkrachtigheid van de steden. De leefbaarheid van de steden is een belangrijk onderwerp in het beleid (zie verder) en peri-urbane landbouw kan hiertoe bijdragen. Via verbreding, verdieping of herfundering (Van der Ploeg, 2002) van hun activiteiten kunnen de landbouwers inspelen op de potentie van hun ligging nabij stedelijke gebieden.

De beschrijving van deze voordelen, functies of potenties van peri-urbane landbouw gebeurt op basis van Engelen (2007), Garnett T. (1996), Jones T. (2008), RUAF (s.d.), Visser *et al.* (2009), Von Münchhausen (2008) en Yilmaz (2009).

Voedselzekerheid, voedsel en gezondheid

Stadslandbouw kan een belangrijke rol spelen in lokale voedselproductie, verwerking en marketing en zo bijdragen tot de voedselzekerheid van de steden en voornamelijk van arme en benadeelde groepen. Eigen voedsel produceren kost minder dan het kopen in de winkel. Bovendien moet het voedsel uit stadslandbouw minder afstand afleggen tot de consument, waardoor het verser (en gezonder?) is en waardoor de voedselkilometers en/of de voetafdruk worden beperkt. Stadslandbouw kan de consumenten bewustmaken en aanmoedigen om meer lokaal geproduceerd en seizoensgebonden voedsel te consumeren. Voedsel kweken in steden kan voor de minder gegoeden toegang tot groenten en fruit betekenen en ze behoeden voor welvaartsziekten. Tevens wordt gedacht dat de stadslandbouw een positief effect op de stedelijke luchtkwaliteit, en dus op de gezondheid, kan hebben. Meehelpen op de boerderij zou ontspannend en ontstressend zijn en zo ook een positief effect op de gezondheid hebben.

Milieukundige voordelen

Stadslandbouw biedt voordelen op milieukundig vlak. Hij draagt bij tot de leefbaarheid van de steden door bepaalde ruimten in of rond de stad open te houden, hij vergroent de stad. Bovendien draagt landbouw bij tot het beheer van natuur en landschap in en om de stad. Groene, open ruimten zouden bijdragen tot een specifiek verkoelend effect (microklimaat) en het verbeteren van de luchtkwaliteit. De landbouwgronden kunnen naast de bossen gezien worden als longen voor de stad. De open ruimten in de stad zijn een habitat voor dieren. Het telen van voedsel in steden kan bijdragen tot herstel van biodiversiteit, bv. omdat het als corridor fungeert. Stadslandbouw kan ook een belangrijke rol spelen in het waterbeheer nabij steden door het opvangen van overtollig regenwater alsook in het groenbeheer van steden.

Omdat de afstand tussen producent en consument in peri-urbane gebieden beperkt is, is er minder transport (minder CO₂-uitstoot), minder verpakkingsmateriaal en zijn er minder koelplaatsen voor de voedingsproducten nodig. Betreffende afvalverwerking heeft stadslandbouw eveneens voordelen: organisch afval (van gezinnen) en overschotten van voedsel kunnen worden gecomposteerd, eventueel gepaard gaand met energieproductie. Stadslandbouw biedt de mogelijkheid om kringlopen in de stad sluitend te maken en reststromen te hergebruiken. In de glastuinbouw kan energie bespaard worden door bv. gebruik te maken van warmtekrachtkoppelingen met stedelijke of industriële functies. Duurzame lokale energieproductie is eveneens een voordeel van stadslandbouw.

Sociaal-culturele voordelen

Stadslandbouw kan bijdragen tot de ontwikkeling van een gemeenschapsgevoel (sociale cohesie) en aan een positief imago voor de landbouw. Dit is bijvoorbeeld het geval bij volkstuinen en de vormen van 'community supported agriculture'. Er wordt informatie uitgewisseld over de beste teelttechnieken, er worden zaadjes uitgewisseld, er is sociale controle, etc. Stadslandbouw kan discriminatie tegengaan. Allochtonen kunnen in volkstuinen hun eigen (exotisch) voedsel verbouwen en komen daar in contact met autochtonen. De allochtonen kunnen trots zijn op hun identiteit, een positief zelfbeeld ontwikkelen en een positief imago krijgen bij de autochtonen. Het uitwisselen van ervaringen inzake het telen van voedsel tussen beide groepen kan de integratie bevorderen.

Stadslandbouw kan een positief effect hebben op het welzijn. Werken of ontspannen in de buitenlucht kan een therapeutisch effect hebben. Tevens kan stadslandbouw een rol spelen in de zorg, bv. door het opvangen van gehandicapten of ex-gedetineerden. Naast het telen van voedsel, wordt meestal ook gefocust op sociale vaardigheden en zelfzekerheid van deze groepen.

Tevens is stadslandbouw een goed middel voor educatie over voeding, gezondheid, geschiedenis van een streek, natuur, etc. Je kunt er leren wat je eet, hoe het geteeld of gekweekt wordt en je wordt je bewust van de seizoenen. Zo kunnen kinderen bewustgemaakt worden van het belang van gezonde en duurzame voeding. Naast educatie van schoolkinderen kan het ook gaan om bv. tuiniercursussen voor volwassenen.

Stadsboerderijen kunnen eveneens inspelen op de wensen van de stedelingen op het gebied van recreatie en vrije tijd. Voorbeelden zijn maneges rond stedelijke gebieden, kamperen op de boerderij, het actief meewerken op de boerderij of een maïslabyrint. Ook op gastronomisch vlak zijn er mogelijkheden voor de stadslandbouw. Stadsboerderijen kunnen zelf tafels aanbieden of leverancier zijn voor restaurants. Stadslandbouw draagt ook bij tot een gevarieerde en recreatief aantrekkelijke woonomgeving voor stedelingen.

Economische voordelen

Stadslandbouw heeft economisch enkele voordelen voor de landbouwers en voor de stedelingen. Voor de landbouwers zijn er mogelijkheden op vlak van korte ketens, aanbieden van diensten, het leggen van contacten en het aanbieden van hun producten aan de (stedelijke) voedselindustrie en groothandels. De stadslandbouwers zitten dicht bij de markt, waardoor ze een beter zicht hebben op de vraag van de stedelingen en ze hierop kunnen inspelen. Door verkoop via de korte keten, (bv. via boerenmarkten, thuisverkoop, zelfpluk, groenteabbonementen, etc.) of labelling kan de landbouwer meer toegevoegde waarde creëren. Dit komt zijn inkomen ten goede, en voor de stedeling betekent dit eveneens goedkoper voedsel. Via stadslandbouw is het eveneens mogelijk dat kleine bedrijven toch kunnen overleven bv. door economische diversificatie. Verbrede stadslandbouw kan ook een interessant alternatief zijn voor groenbeheer van steden: landbouw kan op een goedkope manier het stedelijk groen productief gebruiken en onderhouden en zo de kost van groenbeheer door steden verminderen. Groengebieden in de steden kunnen multifunctioneel aangewend worden (recreatie, educatie, voedselvoorziening).

Stadslandbouw kan bijdragen tot nieuwe lokale werkgelegenheid, zeker voor laaggeschoolden, omdat de bedrijven meestal laagintensiever zijn of vanwege hun multifunctioneel karakter. Volgens Van Huylenbroeck (2006) heeft landbouw in peri-urbane gebieden een invloed op de vastgoedprijs en op toerisme omdat die de regionale identiteit en economie kan versterken. Om het volledig economisch voordeel van stadslandbouw te vatten, zou men eveneens de positieve effecten op economische waarde op de volksgezondheid, het stedelijk milieu en welzijn moeten meerekenen.

3.4. Zwaktes van peri-urbane landbouw

Naast de sterktes heeft peri-urbane landbouw ook nog een aantal zwaktes. Ten eerste is er het aspect voedselveiligheid. Het eten van voedsel geteeld nabij stedelijke gebieden waar lucht, water en bodem vervuild kunnen zijn, kan gezondheid risico's inhouden. Ten tweede is er de grondschaarste nabij

stedelijke gebieden, die leidt tot hoge grondprijzen en speculatie. Voor de landbouwers betekent dit leven in onzekerheid. Hun gronden kunnen op elk moment worden onteigend voor stedelijke uitbreiding. Daartegenover staat dat veel landbouwers in stedelijke gebieden ook speculeren op een waardevermeerdering van hun gronden. Ook zijn de peri-urbane landbouwgebieden dikwijls sterk versnipperd en moeilijk toegankelijk (binnengebieden). Ten derde is er de vergunningenproblematiek. Landbouwers in stedelijke omgevingen hebben het dikwijls moeilijk om bouw- of milieuvergunningen te krijgen. Klachten inzake geur-, lawaai- en verkeershinder komen voor, niet alleen van omwonenden (NIMBY-syndroom) maar ook van milieugroeperingen. Bovendien hebben vele stedelingen een romantisch beeld van de landbouw, stadsboerderijen mogen er volgens hun wensen dan ook niet te industrieel uitzien, maar eveneens niet te agrarisch. Ten vierde hebben stadslandbouwers ook af te rekenen met vandalisme zoals het doorknippen van afsluitingen, het stelen of beschadigen van gewassen, loslopende honden die het vee verstoren, het stelen van rode diesel, sluikstorten, etc. (Holmes, 2005 & Keenleyside, 2006).

3.5. Besluit

De ontwikkeling van een duurzaam, groen en dynamisch stedengewest is één van de doelstellingen van ViA. Stadslandbouw verbindt steden met hun omgeving en kan daarom een acceptabel, betaalbaar en effectief instrument zijn voor duurzame verstedelijking (Deelstra & Girardet, 1999) en dus voor de ontwikkeling van een groen en dynamisch stedengewest.

De betekenis van stadslandbouw voor stad en stedeling is veelzijdig. Toch dient de stadslandbouw echter niet als een bedreiging voor de rurale landbouw te worden gezien, omdat deze vorm van landbouw onmogelijk in alle voedsel kan voorzien (Garnett, 1996). Stadslandbouw geeft vorm aan stedelijke behoeften door lokale voedselproductie te combineren met maatschappelijke behoeften inzake groen, rust, ruimte en sociale cohesie en daardoor bij te dragen aan de leefbaarheid en duurzaamheid (people, planet, profit) van de stad. Het draagt bij tot een efficiënter en meer multifunctioneel ruimtegebruik, waarbij de verschillende ruimtegebruiken niet als concurrenten gezien moeten worden, maar als een versterking (Visser *et al.*, 2009). Stadslandbouw zorgt er eveneens voor dat de afstand tussen consument en producent wordt verkleind. Het is een dynamisch concept dat een waaier aan landbouwsystemen kan bevatten. Elk stadslandbouwsysteem verdient zijn plek in de stad en kan bijdragen tot een duurzame samenleving (Visser *et al.*, 2009). Bovendien kan verwacht worden dat de voordelen van stadslandbouw in het licht van de mondiale debatten steeds belangrijker zullen worden.

Hoewel ze hierboven slechts kort opgesomd werden, hebben landbouwers in stedelijke gebieden meer moeilijkheden dan rurale landbouwers. Hierdoor is de leefbaarheid van deze bedrijven niet meer vanzelfsprekend en zoeken ze strategieën om te overleven door in te spelen op de voordelen en de wensen van de stedelingen (Van Huylenbroeck, 2005). Stadslandbouw wordt beschouwd als een transitieproces waarbij de snelheid van de transitie afhankelijk is van het type bedrijf, de ondernemingszin van de landbouwer, maar ook van een gepast institutioneel en organisatorisch kader. Immers, "wanneer men de landbouwgrond wil beschermen, moet men erop letten niet enkel het landschap te beschermen, maar ook de landbouwsector zelf" (Van Huylenbroeck *et al.*, 2005).

Naast een ruimtelijk beleid, waarin ruimte moet worden voorzien voor stedelijke landbouw met gepaste mogelijkheden, dient ook het andere institutionele beleid en het organisatorisch kader voldoende uitgewerkt te worden. Dit kan gaan van financiële stimulansen tot het ondersteunen van marketing en verwerking van hoeveproducten.

In de volgende hoofdstukken wordt nagegaan in welke mate de stadslandbouw op Europees, nationaal, regionaal (Vlaams), provinciaal en lokaal vlak momenteel beleidsmatig aandacht krijgt. De verschillende beleidsdocumenten werden vooral gescreend op de aandacht die ze hebben voor stad-plattelandinteracties en mogelijke aanknopingspunten voor stadslandbouw.

4. Europese beleidsmatige aandacht voor stadslandbouw

Landbouw en verstedelijkte gebieden vallen op Europees vlak onder twee beleidsinitiatieven: het Europees plattelandsontwikkelingsbeleid enerzijds en het cohesiebeleid anderzijds. Ze worden hieronder kort besproken. Tevens worden enkele belangrijke Europese netwerken opgesomd.

4.1. Europees Plattelandsontwikkelingsbeleid

(op basis van L'Hermitte *et al.*, 2008)

In 1988 stelde de Europese Commissie in 'The Future of the Countryside' dat bepaalde rurale gebieden onder sterke druk stonden. Het ging hierbij om gebieden die voornamelijk gelegen waren in de dichtbevolkte zones van NW-Europa maar ook over metropolen in Zuid- en Oost-Europa. Voor het eerst werd op Europees politiek vlak erkend dat gebieden onder verstedelijkingsdruk een specifiek beleid vergden.

Volgens de eerste plattelandsverordening (EG Nr. 1698/2005) dient er voldoende rekening gehouden te worden met de verschillende situaties in Europa, gaande van verafgelegen rurale gebieden die kampen met ontvolkingsproblemen en ontwikkelingsachterstand tot de peri-urbane gebieden die onder toenemende druk van de stedelijke centra staan. In de communautaire strategische richtsnoeren voor plattelandsontwikkeling (EG nr. 2006/144) worden de enorme verschillen in omstandigheden op het platteland nogmaals aangehaald en wordt gesteld dat de problemen dienen aangepakt te worden. De lidstaten worden aangespoord om steun te verlenen voor bepaalde kernacties, waaronder ook het bevorderen van het territoriaal evenwicht. Plattelandsontwikkelingsprogramma's kunnen er volgens de Europese Raad immers voor zorgen dat in een op concurrentie gerichte kenniseconomie het juiste evenwicht tussen stedelijke gebieden en plattelandsgebieden bewaard blijft.

4.2. Europees regionaal beleid

Het Europees Regionaal beleid heeft tot doel het versterken van de economische, sociale en territoriale cohesie door de verschillen in ontwikkelingsniveau tussen de regio's en lidstaten weg te werken.

In 1999 legde het Europees ruimtelijk ontwikkelingsperspectief (EROP) de basis voor het concept van territoriale cohesie. Het EROP is een politiek oriënteringskader ter verbetering van de samenwerking in de beleidssectoren die een belangrijk ruimtelijk effect hebben. In het EROP komen vier thema's naar voor: vervoer, natuurlijk en cultureel erfgoed, ontwikkeling van stedelijke gebieden en ontwikkeling van plattelandsgebieden. Stad en platteland worden in thema gescheiden, maar er wordt wel aangegeven dat een nieuw partnerschap tussen stad en platteland noodzakelijk is om de ruimtelijke uitdagingen te kunnen aannemen. Dit beoogt een geïntegreerde aanpak op het niveau van een regio te bevorderen en moet leiden tot originele ontwikkelingsopties. Behalve de "European Spatial Vision for NW-Europe" uit 2000 werden echter geen verdere initiatieven genomen door de lidstaten om een specifiek beleid te ontwikkelen voor verstedelijkte gebieden. Voor de sectorale

beleidsterreinen van de Unie zijn er geen ruimtelijke doelstellingen, maar toch hebben ze een belangrijke invloed op de ruimte.

Op 16 september 2004 bracht het Europees Economisch en Sociaal Comité een advies (EESC, 2004a) uit over peri-urbane landbouw. Het EESC pleit voor gebruikmaking van mechanismen en instrumenten om peri-urbane landbouwgebieden te beschermen en te ontwikkelen. In eerste instantie moeten de peri-urbane landbouwgebieden maatschappelijk, politiek en bestuurlijk erkend worden in hun bestaan en in hun belangrijke rol in de relatie tussen stad en platteland. Om deze erkenning overal in Europa te garanderen, moet er volgens het EESC meer werk worden gemaakt van Europese maatregelen ten behoeve van peri-urbane agrarische gebieden. "Met deze maatregelen, waarin de waarden en taken van deze gebieden worden erkend, moet een fundament worden gecreëerd op grond waarvan alle lidstaten, uitgaande van gemeenschappelijke basiscriteria, specifieke wetgeving kunnen opstellen om peri-urbane landbouwgebieden te beschermen en te ontwikkelen. De peri-urbane landbouw en de gebieden waar die wordt bedreven, kunnen zich pas op dynamische en duurzame wijze ontwikkelen als de lokale overheden een cruciale rol kunnen spelen" (EESC, 2004b).

De territoriale agenda van de EU (EU, 2007) benoemt twee actieterreinen: netwerking tussen stadsgewesten en steden enerzijds en een nieuw urbaan-ruraal partnerschap anderzijds.

4.3. Europese netwerken

Gedurende de periode 2000- 2006 werden verschillende netwerken opgericht die zich bezighielden met de peri-urbane problematiek. Het doel van deze netwerken was echter soms sterk verschillend (L'Hermitte *et al.*, 2008):

- Academische of onderzoeksgerichte Europese netwerken zijn o.a. Plurel⁴, Rurban⁵, Newrur⁶
- Projectgerichte Europese netwerken zijn o.a. SOS⁷ I en II, URBAL⁸
- Politieke of lobbygerichte netwerken zijn o.a. PURPLE⁹, Arc Latin, Terres-en-villes (deze drie zijn verenigd in de groep 'developing peri-urban projects'), Fedenatur¹⁰

⁴ Het onderzoeksproject "Peri-urban Land-Use Relationships (PLUREL - lopend). Strategies and Sustainability Assessment Tools for Urban-Rural Linkages" loopt van 2007 tot 2010 en is gefinancierd door het 6th Research Framework van de Europese Commissie. Het resultaat van dit onderzoek moet leiden tot een tool voor de impactbeoordeling van de duurzaamheid van urbaan-rurale gebieden, een best practice- en planningsgids en een informatieportaal voor data en kaarten.

⁵ Het onderzoeksproject "Building new relationships in rural areas under urban pressure" (RURBAN 2002-2005) had tot doel de impact van stedelijke druk op rurale gebieden en de bijdrage van rurale goederen en diensten in 5 case-studies te onderzoeken.

⁶ Het onderzoeksprogramma "urban pressure on rural areas" (NEWRUR 2001-2004) werd uitgevoerd door een internationaal consortium van vier onderzoeksinstituten in vier verschillende lidstaten (Spanje, Frankrijk, Duitsland en VK). De doelstellingen van dit onderzoeksprogramma waren drieledig: (1) onderzoeken van peri-urbanisatie als ruraal fenomeen, (2) opmaken van een typologie van peri-urbane gebieden en (3) aanbevelingen voor ruimtelijke planning.

⁷ De INTERREG-programma's "Sustainable Open Space" (SOS I 1999-2000 en SOS II 2003-2005) had tot doel strategieën te ontwikkelen voor het versterken van de identiteit en het verduurzamen van de open ruimte. Vlaams-Brabant was een van de zeven partnerregio's.

⁸ Het INTERREG IIIB-programma "urban-rural development" (URBAL 2003-2007) had tot doel meer evenwichtige rurale en urbane gebieden te ontwikkelen door de ruimtelijke planning te bewegen naar een minder gefragmenteerde aanpak van rurale en urbane gebieden. Het programma had tot doel win-winsituaties te creëren voor zowel stedelijke als plattelandsgebieden en strategieën te ontwikkelen voor implementatie in de Noordzeeregio. Voor Vlaanderen was het regionaal landschap Meetjesland een partner.

⁹ Het peri-urban regions platform Europe (PURPLE) werd opgericht in 2004 en verenigt 14 sterk verstedelijkte gebieden in Europa. De doelen van PURPLE zijn het bevorderen van socio-economische transitie in peri-urbane gebieden en in de landbouwsector, lobbyen bij het Europees regionaal en ruraal beleid, een gesprekspartner zijn voor de Europese instellingen, de politiek en andere belanghebbenden in de EU en het fungeren als een platform voor peri-urbane gebieden om kennis en goede praktijken uit te wisselen en het bevorderen van nieuwe trans-Europese initiatieven.

¹⁰ De European Federation of Metropolitan and Periurban Natural and Rural Areas (FEDENATUR) is voornamelijk gericht op het beschermen en versterken van peri-urbane natuurlijke gebieden. Voor Brussel is het "Forêt de Soignes" lid.

5. Nationale beleidsmatige aandacht voor stadslandbouw

In 1999 richtte de federale overheid het Grootstedenbeleid op met als doel een harmonieuze ontwikkeling mogelijk te maken van de stad, die bijdraagt tot de economische groei, door bijzondere aandacht te schenken aan de specifieke problemen (werkloosheid, sociale uitsluiting en verslechtering van de levenskwaliteit) waar de grote steden mee kampten (POD MIAS, s.d.). Het federaal grootstedenbeleid ondersteunt de 5 grootste steden van het land (Antwerpen, Gent, Luik, Charleroi en 7 gemeenten van de Brusselse agglomeratie) en de steden met 60.000 inwoners waarvan minstens 10% in achtergestelde buurten woont en waarvan het inkomen per inwoner lager is dan het nationaal gemiddelde (Oostende, Mechelen, Sint-Niklaas) via zgn. "duurzame stadscontracten". Contracten kunnen afgesloten worden met de bedoeling de sociale cohesie van probleemwijken te bevorderen via initiatieven die hun identiteit, samenhang, interacties en toegankelijkheid versterken; bij te dragen tot het verkleinen van de ecologische voetafdruk van de steden of de uitstraling van en interactie tussen de steden bevorderen. Sinds 2003 wordt het project 'Boerderij van het Maximiliaanpark' in Brussel ondersteund. De Brusselse stadsboerderij voorziet in kwaliteitsvolle educatie voor kinderen uit sociaal achtergestelde milieus uit de wijk, scholen, etc. De stadsboerderij heeft een pedagogisch doel (dieren, boerderijgerelateerde activiteiten, milieuzorg) en socio-cultureel doel (relaties met de wijk) en voorziet in open ruimte in de sterk bebouwde omgeving van de Noordwijk (Ferme du Parc Maximilien, s.d.).

Een beleidsdomein waarin belangrijke aanknopingspunten met stadslandbouw worden gevonden, is het federaal wetenschapsbeleid. In het tweede "Plan voor wetenschappelijke ondersteuning van een beleid gericht op duurzame ontwikkeling" (BELSPO, s.d.) werden drie onderzoeksprojecten uitgevoerd die betrekking hebben op (de voordelen van) stadslandbouw: het onderzoek naar overlevingsstrategieën voor een multifunctionele landbouw in een verstedelijkte omgeving (Van Huylenbroeck *et al.*, 2005), het onderzoek naar randvoorwaarden voor een duurzaam agrarisch ruimtegebruik in een verstedelijkende netwerksamenleving (Allaert *et al.*, 2006) en het onderzoek naar instrumenten en instituten ter ontwikkeling van lokale voedselsystemen (Mathijs *et al.*, 2006).

Tevens is er op federaal niveau de programmatorische federale overheidsdienst duurzame ontwikkeling (POD DO). Binnen de POD DO is er een dienst 'productie- en consumptiepatronen en innovatie' opgericht. De voornaamste activiteiten van deze dienst zijn (POD DO, s.d.) het uitwerken van een strategie duurzame productie- en consumptiepatronen met de verschillende betrokken actoren, actief deelnemen aan verschillende werkgroepen rond de verandering van productie- en consumptiepatronen en innovatie en het uitwisselen van ervaringen en deelname aan overleg in een internationale context (bv. de thematiek van labels). In het voorontwerp federaal plan duurzame ontwikkeling 2009-2012 (de Beer de Laer, 2008) is aandacht voor de thema's duurzame productie en consumptie, volksgezondheid, behoud en beheer van natuurlijke hulpbronnen, klimaatverandering en sociale insluiting. Een actie binnen dit plan is "voeding produceren die duurzaam is voor gezondheid, milieu en maatschappij" (de Beer de Laer, 2008). Op middellange termijn streeft men ernaar de bevolking bewust te maken van de verschillende invloeden die voeding heeft en randvoorwaarden te creëren waardoor zij haar voedingsgewoonten kan veranderen. Voor de steden streeft men naar duurzame woonvormen zodat de druk op de open ruimte kan worden beperkt en zal men duurzame buurten promoten. In beide acties zijn aanknopingspunten te vinden met de stadslandbouw.

6. Vlaamse beleidsmatige aandacht voor stadslandbouw

Bij de bespreking van de Vlaamse beleidsinitiatieven wordt zowel gekeken naar het lopend beleid met een bespreking van initiatieven die momenteel inspelen op de ontwikkeling van landbouw in stedelijke gebieden, alsook naar de visies die de Vlaamse Regering en zijn ministers hebben verwoord in het regeerakkoord en de beleidsnota's om een zicht te krijgen op de mogelijke toekomstige ontwikkeling hiervan. De Vlaamse beleidsinitiatieven worden uiteengetrokken in de onderdelen ruimtelijke ordening, stedenbeleid, plattelandsbeleid en financiële instrumenten. Eerst wordt het Vlaams Regeerakkoord besproken omdat dit een kader biedt voor het sectoraal beleid in de beleidsnota's.

6.1. Vlaams Regeerakkoord 2009-2014

Het Vlaams Regeerakkoord 2009-2014 (Vlaamse regering, 2009) kreeg als titel 'Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden' en is een geheel van afspraken binnen de parlementaire fracties van de meerderheid over het beleid dat de nieuwe regering zal voeren. In het Vlaams Regeerakkoord 2009-2014 worden de langetermijndoelstellingen uit Pact 2020 geconcretiseerd. De doorbraken van ViA concretiseren het beleid dat Vlaanderen in staat zal stellen zijn ambitieuze doelstellingen te realiseren.

Elementen uit het Regeerakkoord die betrekking hebben op de relatie tussen stad en platteland zijn:

- "Een groen en dynamisch stedengewest": aangezien Vlaanderen een van de meest dichtbevolkte regio's van Europa is, moet zorgvuldig met de ruimte worden omgesprongen. De nog resterende open ruimten moeten beschermd worden en tegelijk moet gezorgd worden voor de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van steden en platteland. Een groen of duurzaam stedengewest betekent eveneens minder grondstoffen consumeren en minder afval produceren, een rationeel energiegebruik, een verdere daling van de broeikasgasuitstoot en een stijging van het aandeel hernieuwbare energie en kwalitatieve WKK. Er zullen toekomstgerichte proefprojecten geïnitieerd worden zoals ecowoonwijken, stedelijke groenpolen, etc. en materiaalkringlopen worden zo veel als mogelijk gesloten. Innovatie speelt daarbij een voorname rol.
- "Een beleid voor steden en platteland": inzake stedenbeleid wordt werk gemaakt van duurzame en innovatieve steden. Een decretale regeling voor interbestuurlijke samenwerking wordt uitgewerkt en er zal gezocht worden naar manieren om de gebieden die buiten de bestuurlijke stadsgrenzen vallen te betrekken bij het Vlaams stedenbeleid (stadsregionale samenwerking, rasterstad). Op het platteland dient efficiënt ruimtegebruik gestimuleerd te worden en nieuwe economische dragers moeten kansen krijgen om zich verder duurzaam te ontwikkelen. Er wordt gewerkt aan de uitbouw van een Vlaams plattelandsbeleid via drie sporen waarbij de "aanzet tot een Vlaams plattelandsbeleidsplan" (Verstraete & Absilis, 2008) als leidraad dient. Een plattelandsfonds moet als projectmatig fonds in bijkomende middelen voorzien zodat de plattelandsgemeenten hun bijkomende taken kunnen blijven vervullen.

6.2. Ruimtelijke ordening

Het ruimtelijk beleid in Vlaanderen speelt zich af op verschillende beleidsniveaus. De Vlaamse overheid legt de basisprincipes vast, maar de verdere invulling daarvan wordt overgelaten aan de

lagere bestuursniveaus (subsidiariteit). De provincie is verantwoordelijk voor die zaken die het gemeentelijk belang overstijgen en het gewest voor wat provinciaal belang overstijgt.

De hoeksteen van het ruimtelijk beleid is het structuurplan (AROHM, 2000). Zowel gemeenten, provincies als Vlaanderen dienen een structuurplan op te maken. In dit plan wordt de visie op de gewenste ruimtelijke structuur verwoord. Een ruimtelijk uitvoeringsplan (RUP) geeft uitvoering aan een ruimtelijk structuurplan. Het is een plan waarmee de overheid in een bepaald gebied de bodembestemming vastlegt. Voor alle percelen in een bepaald gebied wordt zo heel duidelijk wat er kan en wat niet. Op basis van de stedenbouwkundige voorschriften in het RUP, kunnen stedenbouwkundige vergunningen afgeleverd worden (AROHM, 2000).

6.2.1. Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen

In 1997 werd het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) goedgekeurd waarin de gewenste ruimtelijke structuur voor Vlaanderen werd verduidelijkt. De visie op de ruimtelijke ontwikkeling in Vlaanderen wordt samengevat in de slagzin "Vlaanderen: open en stedelijk". Het RSV stelt dat in Vlaanderen de open en stedelijke ruimten niet duidelijk gescheiden, maar sterk met elkaar verweven zijn (ARP, 1997); maar toch probeert men ze bij de gewenste ruimtelijke structuur, conform de slagzin, op te delen in aparte deelgebieden (stedelijke gebieden, het buitengebied).

In het RSV is er aandacht voor stadslandbouw. "Waarborgen voor landbouw in stedelijke gebieden" is een van de veertien ontwikkelingsperspectieven voor de stedelijke gebieden. Er wordt gesteld dat landbouw in stedelijke gebieden de nodige ontwikkelingsmogelijkheden moet behouden en dat indien de aanwezige landbouwgebieden moeten worden gevrijwaard voor de beroepslandbouw, zij dan opgenomen worden in de kwantitatieve optie van 750.000 ha agrarisch gebied als bestemming in ruimtelijke uitvoerende plannen.

Waarborgen voor landbouw in stedelijke gebieden (ARP, 1997)

" De stedelijke landbouw heeft een eigen karakter en moet de nodige ontwikkelingsmogelijkheden behouden, rekening houdend met de draagkracht van het stedelijk gebied en de andere ontwikkelingsperspectieven voor de stedelijke gebieden. De landbouw draagt ook bij tot het beheer van delen van het randstedelijk groen, levert een positieve bijdrage tot de stedelijke ecologie (ecologische functie) en laat recreatief medegebruik toe (sociaal-educatieve functie). Anderzijds is het stedelijk gebied een afzetmarkt voor de landbouwproducten en biedt het een hoogwaardig transport- en energie-infrastructuurnetwerk aan (economische functie). Het beperken van de wederzijdse nadelige beïnvloeding, namelijk de verstedelijkingsdruk en de milieuhinder, moet worden nagestreefd. In functie van de aanwezige ruimtelijke (stedelijke) kwaliteiten zijn in dergelijke gebieden vormen van hoogtechnologische tuinbouw (glastuinbouw, sierteelt) en andere vormen van landbouw mogelijk. Anderzijds is er ruimte voor andere landbouwactiviteiten zoals deeltijdse en/of hobby-land- en tuinbouw, kinderboerderijen, volkstuintjes, ... In het kader van de afbakening van de groot- en regionaalstedelijke gebieden en de kleinstedelijke gebieden - respectievelijk op gewestelijk en provinciaal niveau - moet aandacht gaan naar de ruimtelijke inpassing van de landbouw. Aan de basis van deze afbakening ligt een visie op de gewenste ruimtelijke ontwikkeling van de verschillende activiteiten en functies in het stedelijk gebied en bijgevolg ook op de gewenste ruimtelijke ontwikkeling van de landbouw in de stedelijke gebieden. Indien uit de visie naar voor komt dat de aanwezige landbouwgebieden voor de beroepslandbouw moeten worden gevrijwaard en dat hiervoor de nodige ontwikkelingsperspectieven moeten worden gegeven, moeten deze landbouwgebieden als onderdeel van de agrarische structuur worden aanzien. Zij worden opgenomen in de kwantitatieve opties voor de agrarische structuur, met name in de 750.000 ha agrarisch gebied als gewestplanbestemming. Logischerwijze wordt in deze gebieden een specifiek beleid gevoerd. De ruimtelijke inpassing van de landbouw in de stedelijke gebieden kan in gemeentelijke ruimtelijke structuurplannen en ruimtelijke uitvoeringsplannen worden gespecificeerd".

Naast deze expliciete verwijzing naar stedelijke landbouw, verwijst ook het ontwikkelingsperspectief "het behoud en de ontwikkeling van stedelijke natuurelementen en randstedelijke groengebieden" naar de open ruimte in en rondom steden.

Voor het overgrote deel zullen de landbouwgebieden gelegen zijn in het buitengebied. In het RSV wordt gesteld dat “door suburbanisatie een aantal functies van het buitengebied (bv. landbouw, natuur) in het gedrang zijn gekomen” en dat “dit vraagt om een geëigende beleidsmatige aanpak die sectoroverschrijdend is en complementair is met de aanpak voor de stedelijke gebieden”. Het is voor het buitengebied dan ook de bedoeling te komen tot goed gestructureerde landbouw-, natuur- en bosgebieden. Dit streven moet leiden tot een afbakening en differentiatie van gehelen van kwaliteitsvolle gebieden voor landbouw en natuur in ruimtelijke uitvoeringsplannen.

6.2.2. Ruimtelijke uitvoeringsplannen

6.2.2.1. Afbakening stedelijke gebieden

Er zijn negen stedelijke gebieden door middel van een gewestelijk ruimtelijk uitvoeringsplan afgebakend. De gewestelijke afbakeningsplannen voor Hasselt-Genk, Leuven en het Vlaams stedelijk gebied rond Brussel zijn in voorbereiding, de afbakening van het regionaalstedelijk gebied Brugge is in procedure (situatie februari 2010).

Tabel 4: landbouwareaal (ha) en -bedrijven in afgebakende stedelijke gebieden (AMS op basis van gegevens van ALV en RWO)

	Oppervlakte landbouwgrond (ha)	Aantal bedrijven
Afgebakend stedelijk gebied	8.580	546
- Antwerpen	1.980	81
- Gent	1.940	100
- Oostende	460	26
- Roeselare	990	110
- Kortrijk	1.670	117
- Sint-Niklaas	400	27
- Aalst	320	25
- Mechelen	150	15
- Turnhout	670	45

Tabel 4 toont aan dat van alle landbouwgronden die via de Eenmalige Perceelsregistratie (EPR) worden aangegeven, er slechts weinig in afgebakende stedelijke gebieden gelegen zijn. Het grootste gedeelte van dit areaal zal voor de landbouw verloren gaan omdat het vaak herbestemd is voor stedelijke uitbreiding. Bovendien dient opgemerkt dat structurele landbouwgebieden binnen de stadsgrenzen bij voorkeur opgenomen dienden te worden in het buitengebied (zie eerder).

Uit een screening van de gewestelijke ruimtelijke uitvoeringsplannen voor de afbakening van de grootstedelijke en regionaalstedelijke gebieden kunnen we vier types landbouwgebieden onderscheiden:

- gebieden waar landbouw een hoofdfunctie heeft zoals stedelijke landbouwgebieden of agrarische gebieden al dan niet met bouwvrij karakter. Deze voorschriften komen voor in de RUP's van Aalst, Gent, Kortrijk, Oostende, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout.
- gebieden waar landbouw een nevensgeschikte functie heeft zoals gemengde open ruimtegebieden, randstedelijke groengebieden, randstedelijke parkgebieden, stedelijke groenpolen, groen overgangsgedebied en gebieden voor landbouw en wonen. Deze voorschriften komen voor in de RUP's van Aalst, Antwerpen, Gent, Mechelen, Oostende, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout.

- gebieden waar landbouw een ondergeschikte functie heeft zoals natuurgebieden, parkgebieden (met natuurverweving), gebieden voor natuurontwikkeling, gebieden voor waterbeheersing en stadsbos. Deze voorschriften komen voor in de RUPs van Aalst, Gent, Kortrijk, Mechelen, Oostende, Roeselare en Turnhout.
- Agrarische bedrijventerreinen zoals agrarische bedrijvenszones (glastuinbouwzones Mechelen, Roeselare, Oostende).

Er wordt zo veel mogelijk gebruik gemaakt van typevoorschriften die bestaan uit standaardbepalingen. Hierdoor is er weinig onderscheid tussen een voorschrift voor “stedelijk landbouwgebied”, “agrarisch gebied” in een stedelijk gebied of “agrarisch gebied” in het buitengebied en hierdoor is het ook zo dat landbouw niet steeds als nevenfunctie bij randstedelijke groen-, park- of natuurgebieden is opgenomen. In sommige RUP’s zijn “stedelijke landbouwgebieden” als deelgebied aangeduid met aparte voorschriften voor landbouw, natuur en bos. Dit is bv. het geval voor het deelgebied “stedelijk landbouwgebied Tweede Moerput – Kloottiende – Galgstraat – Hamelveld” in RUP voor de afbakening van het stedelijk gebied Sint-Niklaas, waarin voorschriften voorkomen voor agrarisch gebied, bouwvrij agrarisch gebied en gebied voor wonen en agrarische productie. Algemeen kan gesteld worden dat de dynamiek van de landbouw en de peri-urbane ruimte te weinig gevat wordt in het voorschrift, waardoor ook bij de vergunningverlening problemen optreden.

Redenen om een landbouwgebied al dan niet binnen de afbakeningslijn op te nemen zijn uiteenlopend:

- pragmatisch: vanwege ingesloten ligging tussen stedelijke functies (versnipperde landbouwgebieden), om een logische afbakeningslijn te verkrijgen, etc.

Aalst: “Stedelijk landbouwgebied Poppenrode wordt opgenomen in het stedelijk gebied omwille van zijn ingesloten ligging. Het gebied kan functioneren als een open ruimtecridor die de stad met het omliggend platteland verbindt” (ARP, 2003)

- om een gebied te vrijwaren voor toekomstige ontwikkelingen (openhouden om later harde functies, natuur of park te ontwikkelen)

Turnhout: “Het terrein Waterheide wordt tot dan gevrijwaard van ruimtelijke ontwikkelingen die de aanleg van een regionaal bedrijventerrein na 2007 zouden kunnen hypothekeren. Aldus wordt het gebied bevestigd in zijn huidige waarde, als samenhangend en aaneengesloten agrarische zone. De bestaande toestand rechtvaardigt de huidige aanduiding als stedelijk bouwvrij agrarisch gebied” (ARP, 2004)

Sint-Niklaas: “Het landbouwgebied aan Sint-Gillisbaan wordt opgenomen in het stedelijk gebied omwille van de structurele aantasting van de landbouw en de potenties voor het in de toekomst ontwikkelen van stedelijke functies” (ARP, 2007).

- omdat het landbouwgebied al multifunctioneel en/of ge diversifieerd is of het landbouwgebied potenties in deze richtingen heeft.

- Landbouw – natuur / milieu: het behoud van landbouwgebied is om landschapsecologische, historische, archeologische, natuurkundige of milieukundige redenen van belang (bv. valleigebieden die kunnen overstromen om stad te beschermen tegen wateroverlast of als buffer ten opzichte van bedrijventerreinen)

Aalst: “Visie voor het gebied Oude Dender: (1) een open gebied waar landbouw, natuur en laagdynamische recreatie samen voorkomen tussen twee zeer dichte woonomgevingen (2) Van een saai weilandgebied naar een avontuurlijk, multifunctioneel valleigebied. Eisen: De recente overstromingen hebben aangetoond dat er een actief beleid ten aanzien van waterbeheer noodzakelijk is ter bescherming van de woonkern van Liedekerke. In de veronderstelling dat er een dijk wordt aangelegd is het aangewezen dat het gebied aan de rivierzijde ervan bouwvrij blijft. Het is bedoeling een groene omgeving te voorzien waar landbouw kan behouden blijven zonder nieuwe gebouwen (...).” (ARP, 2003)

- Landbouw – toerisme / recreatie: stedelijke landbouwgebieden die aansluiten met een structuurbehalend groter landbouwgebied en dus een groene vinger vormt om vanuit de stad

het groter landbouwgebied te gaan verkennen of landbouwbedrijven waarin toeristisch-recreatieve verbreding (thuisverkoop, hoevetoerisme, landbouweducatie) plaatsvindt

Antwerpen: "In deze groene vingers is een transformatie bezig van landbouw naar recreatief medegebruik, wonen, harde recreatie, hobbylandbouw en natuur. Landbouw en natuur maken nog wel wezenlijk deel uit van deze gebieden maar de transformatie zorgt voor een 'tussengebied', een gebied dat functioneel zowel samenhangt met het grootstedelijk gebied als met het buitengebied. Om die reden is ervoor geopteerd de afbakeningslijn nauw aan te laten sluiten op het woongebied en enkel de echt ingesloten groene vingers als onderdeel van het grootstedelijk gebied op te nemen" (ARP, 2009a)

- Landbouw – zorg en andere vormen van verbrede landbouw

Roeselare: "Binnen het bosgebied worden een aantal kleinschalige landbouwgebieden ingepast (...). Het landbouwgebied centraal gelegen wordt ingeschakeld in een project van begeleide tewerkstelling waarbij biologische groenten geteeld worden" (ARP, 2008b)

- Landbouwgebieden die potentieel inspelen op de dynamiek in de stad

Sint-Niklaas: "Wel goed is landbouw die direct op de consument van de stad is gericht" (ARP, 2007)

Sint-Niklaas: "In Hamelveld is de invloed van de stedelijke omgeving groter; er is minder openheid en er is een groei van meer dynamische functies in het centraal deel (bijvoorbeeld een paardenkwekerij)."

Vlaams stedelijk gebied rond Brussel: in het open ruimtenetwerk in het Vlaams stedelijk gebied rond Brussel zijn negen gebieden aangeduid als "randstedelijk open ruimte gebied met nadruk op een integratie van de landbouw (stedelijk landbouwgebied)" (Tijdelijke vereniging Omgeving, Arcadis, Idea Consult, Tritel & O2 consult, 2008).

- volwaardige landbouwgebieden, maar dan voornamelijk high-tech agro-bedrijven(zones), bv. glastuinbouwzones die werken op restwarmte, bv. in Roeselare en Oostende of nabij de veiling, bv. in Mechelen.

Enkel het RUP voor het grootstedelijk gebied Gent heeft in zijn ruimtelijke visie een duidelijke verwijzing naar de land- en tuinbouw, namelijk: "garanderen van de leefbaarheid van landbouwactiviteiten". De visie op de ontwikkeling van het grootstedelijk gebied gaat uit van de vaststelling dat professionele landbouwactiviteiten vandaag bepalend zijn voor het ruimtegebruik en de landschappelijke kwaliteit. In het RUP wordt gesteld dat dit voornamelijk in de randen het geval is en dit werkt dan ook door in de visie van de vier groenpolen waar landbouw elk een eigen functie heeft: in de Kalevallei is grondgebonden landbouw en natuur van belang, in Oud-Vliegveld Lochristi gaat het voornamelijk om serrebedrijven, in de groenpool Gentbrugse Meersen – Damvallei zal landbouw een beheersfunctie hebben (ondergeschikt aan de natuurfunctie) en in de groenpool Parkbos wordt uitgegaan van een stadslandschapspark met duurzame landbouw (grondgebonden en mogelijkheden voor aanwezige glastuinbouwbedrijven).

Men kan zich eveneens afvragen of de ruimtebehoefte voor wonen en industrie niet voortdurend worden overschat omdat deze functies een meerwaarde opleveren voor de steden en gemeenten. De vele uitbreidingsgebieden leiden tot grondverspilling. Dit kan leiden tot een verzwakking van de landbouwstructuur omdat een landbouwbedrijf een langetermijnperspectief nodig heeft. Natuurlijk is het ook zo dat niet alle types landbouw aangepast zijn aan stedelijke gebieden. Bepaalde landbouwtypes (bv. intensieve veehouderij) zijn moeilijk integreerbaar in het stedelijk systeem. Voor landbouwtypes die wel mogelijkheden hebben binnen stedelijke gebieden, zoals grondgebonden bedrijven, verbrede bedrijven of glastuinbouw, dienen voldoende mogelijkheden te worden voorzien. Deze landbouwers doen immers zware investeringen. De ruimtelijke planning zou een duidelijk afwegingskader moeten opmaken met criteria die aangeven welk type landbouw wenselijk is in een bepaald peri-urbaan gebied.

6.2.2.2. Het buitengebied

Al wat niet tot het stedelijk gebied behoort, is buitengebied. Het buitengebied omvat zowel de verstedelijkte delen aan de rand van stedelijke gebieden als meer rurale gebieden. In het buitengebied worden onder andere agrarische gebieden beleidsmatig herbevestigd, dit zijn de zgn. "HAG's".

Tabel 5: areaal (ha) herbevestigd agrarisch gebied (HAG) in stadsgewesten en volgens VRIND-classificatie (Bron: AMS op basis van data van RWO (2010), Luyten & Van Hecke (2001) en Lokale Statistieken, directie algemene statistiek)

Areaal HAG (ha) in stadsgewest		Areaal HAG (ha) volgens VRIND-classificatie		
Stad	Areaal (ha)	VRIND-classificatie	Areaal (ha)	%
- Brugge	11.875	Centrumsteden	17.912	3,0%
- Oostende	1.624	Grootstedelijke rand	9.543	1,6%
- Kortrijk	6.060	Grootsteden	2.283	0,4%
- Gent	24.073	Kleinstedelijk provinciaal	77.387	13,2%
- Sint-Niklaas	5.527	Overgangsgebied	107.844	18,3%
- Antwerpen	22.197	Platteland	271.779	46,2%
- Mechelen	4.948	Regionaal stedelijke rand	32.840	5,6%
- Brussel	28.569	Stedelijk gebied rond Brussel	6.550	1,1%
- Leuven	12.322	Structuurondersteunende steden	62.508	10,6%
- Hasselt	6.004			
- Genk	243			
- Turnhout	6.445			
Totaal	129.887	Totaal HAG Vlaanderen	588.646	100%

In Tabel 5 wordt een overzicht gegeven van het areaal HAG in stadsgewest en de verdeling van de HAG's volgens de VRIND-classificatie van de gemeenten. Uit de tabel blijkt dat bijna 130.000 ha herbevestigd agrarisch gebied in stadsgewest gelegen is, dit is ongeveer een vijfde van het totale landbouwareaal. Uit de rechterhelft van de tabel halen we dat ca. de helft van het herbevestigd landbouwareaal in de 101 plattelandsgemeenten (SVR, 2009) gelegen zijn.

6.2.3. Naar een nieuw RSV...

De "visienota ruimtegebruik en ruimtebeslag 2020-2050" (SRW-RWO, 2009) is de aanzet voor een nieuw Vlaams ruimtelijk beleidsplan. In deze visienota worden enkele relevante uitdagingen voor het ruimtelijk beleid beschreven zoals klimaatverandering, Vlaanderen in Europa, werken aan de kwaliteit van de ruimte, innovatie en kennis een kans geven en antwoorden op maatschappelijke noden. Er zal in een nieuw RSV vooral gefocust worden op prioritaire veranderingsruimten, prioritaire transformaties, overleg en uitvoering van het ruimtelijk beleid. In de visienota wordt gesteld dat de veranderingsruimten die prioritair zijn op Vlaams niveau gekenmerkt worden door transformaties die van belang zijn voor de Vlaamse ruimtelijke structuur en transformaties die van belang zijn op bovenlokaal niveau en waarbij er een complexe onderlinge interactie is. De kernen en stadsranden van groot- en regionaalstedelijke gebieden waar een grote concentratie en verweving van verschillende functies voorkomt, worden expliciet als voorbeeld gegeven. Er kan dus verwacht worden dat de peri-urbane gebieden in het nieuw RSV als prioritaire veranderingsruimten zullen worden aangeduid en dat hiervoor een visie, ontwikkelingsperspectieven, doelstellingen, acties, maatregelen en instrumenten zullen worden ontwikkeld.

6.2.4. Beleidsnota ruimtelijke ordening

De beleidsnota ruimtelijke ordening (Muyters, 2009) is opgemaakt rond vier grote beleidslijnen waaraan steeds één of meerdere strategische en operationele doelstellingen zijn gekoppeld. Ten eerste wordt gestreefd naar beleidscontinuïteit met de effectieve uitvoering en een korte herziening van het RSV. Ten tweede wil men werk maken van een nieuw strategisch lange termijn ruimtelijk beleidsplan (zie punt 6.2.3). Ten derde worden enkele prioritaire inhoudelijke accenten naar voren geschoven zoals de versterking van de Vlaamse creatieve steden en een vitaal platteland, beschermen van de open ruimte, landbouw, natuur en bos, etc. en een ruimtelijk beleid dat gericht is op duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteit. Ten vierde wordt het instrumentarium herdacht en vereenvoudigd.

Er wordt gesteld dat de aanwezigheid van voldoende groene en open ruimten essentieel is voor het aantrekkelijk maken van de steden en dat hierbij bijzondere aandacht kan gaan naar duurzame, stedelijke landbouwgebieden. Daarnaast is het ook van belang het platteland in zijn sociaaleconomische betekenis te (h)erkennen. Er wordt eveneens gewezen op het feit dat de meeste plattelandsregio's in Vlaanderen naast een eigen identiteit een sterke wisselwerking met de stedelijke regio's hebben.

Landbouw wordt naast voedselproducent ook erkend als essentiële beheerder van de open ruimte en leverancier van groenblauwe en andere diensten en blijft daardoor een cruciale openruimtefunctie waarvoor voldoende ruimte voorbehouden moet blijven. Stedelijke ontwikkelingen tasten vaak hoogwaardige landbouwgrond aan en zijn onomkeerbaar. "Het verdwijnen van vruchtbare landbouwgrond als gevolg van verstedelijkingsprocessen drijft landbouw bovendien naar meer ecologisch kwetsbare gebieden en tast dus niet alleen de leefbaarheid van de landbouw aan, maar verhoogt ook de druk op het ecosysteem". Er zal daarom in deze regeerperiode aandacht gaan naar de nieuwe economische dragers (bv. hoevetoerisme) en de rechtszekerheid van de landbouwers.

6.2.5. Besluit

Hoewel de waarborgen voor landbouw in stedelijke gebieden als ontwikkelingsperspectief voor de stedelijke gebieden in het RSV waren opgenomen, zien we dat er in de praktijk weinig landbouwgebied in de stedelijke gebieden is opgenomen en er weinig waarborgen voor worden voorzien. Meestal worden landbouwgebieden nabij stedelijke gebieden doorverwezen naar de lagere planniveaus of naar de processen in het buitengebied of worden ze gehouden als een strategische reserve voor stedelijke ontwikkelingen. Dit toont aan dat de opdeling stad-platteland op ruimtelijke planningsvlak moeilijk houdbaar is en dat er nood is aan flexibele, gebiedsgerichte en specifieke instrumenten die uitgaan van de multifunctionaliteit van de ruimte, maar toch voldoende waarborgen ("rechtszekerheid") bieden voor de landbouwers. Het concept van de veranderingsruimten (visienota) enerzijds en de aandacht die zal gaan naar nieuwe economische dragers voor het platteland en de rechtszekerheid van de landbouwers (beleidsnota) anderzijds zal hier hopelijk een meer afdoend antwoord op bieden. Hoewel er in de ruimtelijke structuurplannen concepten zijn die verwijzen naar de integratie van stad en platteland en er aanknopingspunten voor stadslandbouw (mogelijkheden voor verbreding, sluiten van kringlopen, multifunctionaliteit) worden teruggevonden, is er weinig doorwerking naar de ruimtelijke uitvoeringsplannen. De term stadslandbouw of stedelijk landbouwgebied wordt amper teruggevonden. Als hij dan gebruikt wordt, is er geen specifiek

voorschrift voor deze gebieden. Het stedenbouwkundig voorschrift is grotendeels gelijk aan dat van agrarische gebieden. Bestaande opportuniteiten (bv. maneges nabij stedelijke gebieden, bestaand hoevertoerisme, etc.) worden echter wel meestal aangegrepen (gedoogd), doch worden zelden nieuwe mogelijkheden geschapen. Specifiekere en meer gebiedsgerichte voorschriften, opgemaakt in samenspraak met de betrokken (sectorale) beleidsdomeinen (participatieve planning), zijn nodig, alsook een afwegingskader om te bepalen welk type landbouw wenselijk is in de nabijheid van stedelijke gebieden.

6.3. Vlaams Stedenbeleid

6.3.1. Witboek Stedenbeleid

De Vlaamse regering voert een stedenbeleid dat erop gericht is de stadsvlucht te stoppen en het democratisch draagvlak in de steden te verhogen. Het stedenbeleid richt zich voornamelijk op de 13 centrumsteden. Voor stadsvernieuwing komen de 21 provinciale steden ook in aanmerking.

In het Witboek Stedenbeleid "De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden" (De Rynck *et al.*, 2003) is de beleidsvisie voor het stedenbeleid met een tijdshorizon van 15 à 20 jaar verwoord. In het witboek Stedenbeleid wordt uitgegaan van het concept rasterstad. Via dit concept kan men op een flexibele manier kijken naar de stad, die loskomt van om het even welke grens en vermijdt om meteen te vervallen in "niet meer bruikbare stereotypen zoals stad vs. platteland en stad vs. rand". De Rynck *et al.* (2003) stelt dat "het beeld van de rasterstad staat voor een ruimtelijke interactie tussen stad en platteland".

In het witboek worden de huidige beleidskaders defensief genoemd en te zeer gericht op het behoud van de compacte stad, "zodat het beleid eerder bestaande conflicten vastlegt dan er een oplossing voor te bieden". Ze stellen dat dit zeker geldt voor de verhouding tussen stad en rand of stad en platteland. Door de afbakeningsprocessen voor stedelijke gebieden krijgt de mentale grens tussen stad en niet-stad vastere vorm. Dit sluit aan bij het idee van exclusieve territoria, dat dan zou leiden tot een stedelijkgebiedbeleid en een buitengebiedbeleid, waardoor de bestaande interactie genegeerd wordt. Het gebiedsbeeld dat de ruimtelijke ordening domineert, moet dus opener zijn dan de grensscheiding tussen stad en buitengebied. De instrumenten voor de ruimtelijke sturing in dat raster ontbreken volgens de auteurs echter nog grotendeels. In het witboek geven de auteurs enkele richtingen aan waarbinnen ze het stedelijk beleid willen zien evolueren. Uit de analyse van de stedelijkheid kwamen de auteurs tot zes beleidsassen, de dragers van het stedelijk beleid, met elk een paar actiegerichte velden. Stadslandbouw kan deels bijdragen aan het realiseren van enkele doelstellingen, zie bijlage 1. In het witboek Stedenbeleid wordt aanbevolen dat stad en rand samen bekeken en beheerd dienen te worden en dat alle stadsdelen bekeken moeten worden als onderdeel van de samenhang in de rasterstad. Tevens wordt aangeraden de termen stad en platteland niet meer te gebruiken en uit te gaan van vermenging en overlapping. De auteurs stellen dat alleen zo een samenhangend stedelijk en landelijk beleid zich in Vlaamse context laat ontwikkelen. Ze raadden aan prioritaire projecten voorop te stellen vanuit een stadsregionale context, daarin te investeren en te focussen op acties, dynamiek, maatschappelijke beweging en niet op administratieve grenzen.

De Rynck *et al.* (2003) stellen dat natuur en open ruimte in de stad beter verdienen en nu nog te vaak als restcategorie beschouwd worden. Ook dit wordt volgens de auteurs beleidsmatig versterkt "door

het ruimtelijk beleid dat de concentratie van stedelijke functies in de stad centraal stelt. De tot nu toe opgedane ervaring met het afbakeningsproces leert dat de niet-verdichte stedelijke ruimte binnen de stedelijke perimeter het snelst in de klappen deelt. Dat is het gevaar van een blinde en puur kwantitatieve verdichting. Nochtans is het duidelijk dat een gezonde leefomgeving, natuur en open ruimte – uiteraard binnen een stedelijke context – integraal deel uitmaken van een kwalitatieve stadsdensiteit”. De auteurs bevelen aan de eigenheid van de bebouwde en open ruimten te versterken en vanuit die eigenheid samenwerkingsplatformen en kaders voor onderhandelingen voor een gemeenschappelijk beheer van de ruimte en voor grondbeleid te bouwen. Tevens moet werk gemaakt worden van een globale aanpak van toegankelijke ruimtes met intense gebruiks- en belevingswaarde en moet geïnvesteerd worden in alle vormen van stedelijk groen in de rasterstad. In de voorstudie voor dit witboek stellen Heyn & Hermy (2001) dat het begrip stedelijk groen beter een heel spectrum van verschijningsvormen inhoudt. Meirsschaut & Heyneman (1996) onderscheiden drie types van ‘natuur in de urbane sfeer’: de relictten van levensgemeenschappen gebonden aan het historische landbouwlandschap, die door de stadsuitbreiding in het stedelijk of randstedelijk weefsel ingebed raakten; de typische stadsnatuur (parken, tuinen, spontane vegetaties op verhardingen, etc.) en nieuwe woeste gronden (bouw- en industrieterreinen).

6.3.2. Beleidsnota steden

De beleidsnota steden (Van den Bossche, 2009) gaat uit van de visie “Werk maken van duurzame en creatieve steden, in een groen en dynamisch stedengewest” en is opgebouwd rond 9 strategische en 9 operationele doelstellingen. Een belangrijke strategische doelstelling voor de komende regeerperiode is het vergroenen van de steden. Duurzame, beleefbare landbouw in de stadsrand behoort daar volgens de beleidsnota eveneens toe. Met het oog op de ontwikkeling van een ‘groen dynamisch stedengewest’ zal veel aandacht gaan naar het overgangsgedebied tussen het stedelijk gebied en het buitengebied. Het randstedelijk gebied moet evolueren van breuklijn tot knooppunt. Steden moeten uitgroeien tot eco-steden met aandacht voor klimaatverandering, afvalstromen, waterbeheer en de gezondheid van hun bewoners. Tevens dienen steden in te zetten op een open en warme samenleving en zal Vlaanderen blijven investeren in vrijetijdsprojecten waarin sociale cohesie centraal staat. De operationele doelstellingen gaan uit van een optimalisering, uitbreiding en/of voortzetting van de verschillende financiële instrumenten. Daarnaast zal stadsregionale samenwerking gefaciliteerd worden. Er zal gezocht worden naar samenwerkingsverbanden, waarbij stad en randgemeenten elkaar aanvullen en versterken, zonder hun eigenheid te verliezen. Andere belangrijke operationele doelstellingen zijn o.a. een wisselwerking met andere beleidsdomeinen opstarten of verstevigen (bv. voor een nieuw RSV) en het stedenbeleid beter wetenschappelijk ondersteunen.

6.3.3. Besluit

Bij een screening van de stedelijke beleidsdocumenten is het duidelijk dat doelstellingen als het creëren van jobs voor laaggeschoolden (sociale economie), leefbaarheid van steden, meer groen in de stad, versterken van sociale cohesie, integratie van allochtonen, volksgezondheid, educatie, verminderen van de vervuiling, etc. grote bezorgdheden zijn van de steden. Het suggereert dat veel steden voordeel zouden kunnen hebben van stadslandbouw. Toch is er in het stedenbeleid zeer weinig aandacht voor. Dit komt mede omdat het stedenbeleid ontstaan is uit het sociaal impulsfonds, waardoor in de praktijk enkel rekening gehouden met de centra van de steden of de kernen in de rand

(waar de zwakkere groepen woonden). Er is weinig beleid specifiek gericht op de open ruimten of de stadsrand en indien dit toch het geval is gaat het veelal om vormen van stedelijk groen zoals parken. De beschrijving van de voordelen van stadslandbouw overlapt met de doelstellingen van het stedenbeleid. Projecten inzake stadslandbouw die inspelen op deze doelstellingen (bv. tewerkstelling voor laaggeschoolden of de integratie van allochtonen) zouden via de financiële instrumenten van fondsen voor stedenbeleid ondersteund moeten kunnen worden. Een voorwaarde is dat steden deze doelstellingen opnemen in hun beleidsovereenkomst. De steden moeten dan echter bereid worden gevonden om ook middelen te investeren in de open ruimte, waar de financiële return misschien lager zal zijn. Voor stedelijke groenprojecten kan men nadenken over vormen van stedelijke landbouw, bv. voor stedelijk groenbeheer of voor de niet-commerciële vormen van stadslandbouw. Hiervoor is bewustwording van de beleidsmakers en de burgers nodig.

6.4. Vlaams landbouw- en plattelandsbeleid

6.4.1. Naar een Vlaams plattelandsbeleidsplan

“Naar een Vlaams Plattelandsbeleidsplan. Visie en aanzet tot actie” (Verstraete & Absillis, 2009) werd opgemaakt door de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) in opdracht van de minister bevoegd voor Plattelandsbeleid als insteek voor het Vlaams Regeerakkoord (zie 6.1) en de beleidsnota (zie verder) en kwam als mededeling op de Vlaamse regering op 8 mei 2009. In dit plan worden een aantal sturende principes voor het Vlaams plattelandsbeleid uiteengezet, waaronder “aandacht voor de synergie tussen stad en platteland”. Volgens het plan moeten de potenties voor wederzijdse dienstverlening gestimuleerd en geoptimaliseerd worden en is een grotere samenhang tussen stad en platteland noodzakelijk. In het plan worden al twee acties voorgesteld die hierop inspelen, nl. samen met het Stedenbeleid onderzoeken hoe de steden hun omringende platteland kunnen (onder)steunen in het behoud van de basiskwaliteiten die het platteland aantrekkelijk maken, met respect voor de autonomie van de betrokken plattelandsgemeenten en het stimuleren van initiatieven om de bevolking uit dichter bevolkte gebieden in contact te brengen met plattelandsactiviteiten in de eigen randstedelijke en ruimere omgeving (bv. volkstuinten, agrotourisme, producent-consument partnerschappen).

6.4.2. Beleidsnota landbouw, visserij en plattelandsbeleid

De beleidsnota landbouw, visserij en plattelandsbeleid (Peeters, 2009a) gaat inzake plattelandsbeleid uit van een concretisering van de visie en aanzet tot acties in het Vlaams plattelandsbeleidsplan. De drie sporen worden verder ontwikkeld: de beleidsmatige basis (1ste spoor), de projectmatige beleidsuitvoering op Vlaams niveau (2de spoor) en gebiedsgerichte werking (3de spoor). Zowel de ‘gebiedsgerichte’ projecten op het platteland en in het randstedelijk gebied als de ‘horizontale’ plattelandsinitiatieven dragen bij tot het geven van kansen aan de landbouw in een geïntegreerde context, het scheppen van samenhang tussen de leefbaarheid in steden en op het platteland, het vrijwaren, herstellen en versterken van de open ruimte, het versterken van de streekidentiteit (regional branding), de diversificatie en ondersteuning van de plattelandseconomie, etc.

De gebiedsgerichte aanpak zal verder versterkt worden door het verder voorzien van financiële stimuli zoals het PDPO, EFRO en projectsubsidies en er worden bijkomende middelen vrijgemaakt in een

plattelandsfonds zodat plattelandsgemeenten hun taken kunnen blijven vervullen. Het PDPO II zal onverkort worden uitgevoerd, waarbij erop toegezien wordt dat het budget optimaal gebruik wordt om de problemen waar de landbouwers en het platteland vandaag mee te maken hebben, te verhelpen. Gezien de maatschappelijke relevantie zal er in de komende programmaperiode (PDPO III) ook geld besteed worden aan streekgebonden productie. Ook het beleid rond de erkenning van streekproducten zal voortgezet worden.

7. Lokale beleidsmatige aandacht voor stadslandbouw

7.1. Provinciale beleidsinitiatieven

Door de subsidiariteit hebben de verschillende beleidsniveaus in Vlaanderen min of meer dezelfde bevoegdheden. Op vlak van ruimtelijk beleid hebben de provincies een eigen provinciaal ruimtelijk structuurplan en eigen provinciale ruimtelijke uitvoeringsplannen. Bovendien zijn ze bevoegd voor de afbakening van de kleinstedelijke gebieden. Ook landbouw en platteland behoren tot de bevoegdheden van de provincies. Concreet hebben ze op het gebied van landbouw vier grote bevoegdheden: praktijkgericht onderzoek, netwerkvorming en sectorpromotie, ontwikkelen van een duurzaam landbouwbeleid en de organisatie van een landbouwloket (VVP, 2006). Inzake plattelandsbeleid hebben de provincies twee grote bevoegdheden: het opmaken van een provinciaal plattelandsbeleidsplan enerzijds en de opzet van provinciale plattelandsprojecten anderzijds (VVP, s.d.). Ze worden betrokken bij de goedkeuring van LEADER-gebieden vanuit de provinciale managementscomités.

West-Vlaanderen

De provincie West-Vlaanderen (2007) heeft in haar beleidsnota “gebiedsgerichte werking” aandacht voor stad-landrelaties. In de strategische doelstelling staat dat de interactie tussen stad, rand en platteland gestimuleerd zal worden met het oog op het leveren van maatwerk: “nieuwe maatschappelijke uitdagingen moeten waar nodig een regiospecifieke vertaalslag krijgen”. Vanuit het provinciaal beleid zal de focus vooral liggen op de kleinstedelijke gebieden. Eerst zal een doordachte en gedragen visie worden ontwikkeld waarbij ook externe expertise zal ingebracht worden. Het is tevens de bedoeling te komen tot enkele strategische projecten, gedifferentieerd naar streek. De bestaande projecten bv. “Stad-land-schap ’t West-Vlaamse hart” worden verder uitgevoerd. Binnen dit project wordt een drievoudige doelstelling nagestreefd: werken aan landschapsopbouw, onderlinge relatie stad-platteland en belevingswaarde van een regio. Ook in het landbouwbeleidsplan van West-Vlaanderen (2005) is er aandacht voor stad-landinteracties en landbouw in verstedelijkte gebieden. Verbreding en dienstverlening worden als strategie gezien om de stedelijke druk te weerstaan.

Oost-Vlaanderen

In de beleidsverklaring 2007-2013 van de provincie Oost-Vlaanderen (2007) wordt gesteld dat er bijkomend ingezet zal worden op de vernieuwde relatie stad-platteland. Inzake plattelandsbeleid zal het beleidsplan worden uitgewerkt en projecten worden opgestart. Er is aandacht voor de nauwe verbondenheid met de stedelijke gebieden. Ook inzake economie zijn aanknopingspunten te vinden en de beleidskeuzes worden tevens mee bepaald door de input vanuit recent op gang gebrachte visie- en actiegerichte denkgroepen rond o.m. regiomarketing en innovatie. Bovendien wenst de provincie Oost-Vlaanderen een actieve rol te spelen in de ontwikkeling van de streekpacten die door de Regionaal Sociaal-Economische Overlegcomités (RESOC) worden opgemaakt¹¹. Hierbij kunnen we opmerken dat in het streekpact voor Zuid-Oost-Vlaanderen (RESOC-ZOV, 2009) de interactie tussen stad en platteland als focuspunt is opgenomen.

¹¹ Hierbij kunnen we opmerken dat er in alle provincies RESOC's zijn die streekpacten ontwikkelen. Er zijn in totaal 15 streekpacten. Enkel in het streekpact van Zuid Oost-Vlaanderen werd de interactie tussen stad en platteland als focuspunt teruggevonden.

Limburg

De provincie Limburg (Janssen, 2007) heeft in haar plattelandsbeleidsplan 2007-2013 aandacht voor stad-landrelaties. Ook in Limburg ervaart men dat de wisselwerking en de complementariteit tussen het platteland en de steden complexer wordt en er nood is aan een echt ruraal-urbaan partnerschap. Tevens is er veel aandacht voor verbreding en versterking van de streekidentiteit. Als strategische doelstelling is de bevordering van de complementariteit tussen platteland en stedelijke kernen, zowel op functioneel als op ruimtelijk vlak, opgenomen. De provincie vindt gezamenlijke visievorming tussen de stedelijke en de landelijke gebieden belangrijk. Voorbeelden van concrete acties zijn de opmaak van dorpsontwikkelingsvisies in samenwerking met de nabijgelegen (klein)stedelijke kernen, ondersteuning van het organiserend en bestuurlijk vermogen van de plattelandsgemeenten vanuit het ruraal-urbaan partnerschap en opmaak van actieplannen voor samenwerking tussen stad en platteland rond afgebakende thema's.

Antwerpen

Het plattelandsbeleidsplan 2007-2013 van de provincie Antwerpen (2005) heeft ook oog voor stad-platteland-interactie. De provincie stelt dat de communicatie en het imago dient verbeterd te worden. Het plattelandsbeleid moet gemotiveerd en onderbouwd worden door de tegenstelling tussen platteland en stad op te heffen. Zowel beleidsmakers als bevolking dienen bewustgemaakt te worden want "nadenken over het platteland veronderstelt ook nadenken over de rol van de steden".

Vlaams-Brabant

Het plattelandsbeleidsplan van de provincie Vlaams-Brabant (2007) stelt dat "door de relatief korte afstand tussen stad en landelijk gebied er een wederzijdse beïnvloeding is die zich in de verschillende regio's op een eigen manier manifesteert" en in de strategische nota 2007-2012 (Provincie Vlaams-Brabant, 2007) wordt gesteld dat tegen 2012 aangetoond moet worden dat "de leefbaarheid van de land- en tuinbouw in een verstedelijkt gebied is verzekerd".

7.2. Gemeentelijke beleidsinitiatieven

Bij de bespreking van mogelijke lokale beleidsinitiatieven wordt uitgegaan van de resultaten van een enquête van Van Huylenbroeck *et al.* (2005) bij 48 Vlaamse en 22 Waalse gemeenten in het stadsgewest Brussel. 48 gemeenten namen deel aan de enquête waarbij gevraagd werd naar de aanwezigheid van een schepen van landbouw, een landbouwrraad, de participatie van de landbouwers in het beleid (bv. in milieuraad, GECORO, opstellen structuurplan, etc.), de visie van het bestuur op landbouw, de houding van het bestuur t.a.v. de productie en consumptie van agrarische producten (hoeveverkoop, groenteabonnement, boerenmarkt) en specifieke beleidsmaatregelen voor de landbouw (ophalen van landbouwplastic, het onderhoud van wegen, een reglement op nachtwerk, maatregelen rond landbouwverkeer, diensten voor landbouwers, subsidies, etc.). Uit het onderzoek bleek dat hoewel de landbouw in de verstedelijkte gebieden beperkt voorkwam, het lokaal beleid toch bepaalde functies wenste te behouden, voornamelijk landschapsfuncties en sociale functies. Tevens bleek dat vooral het lokaal beleid een grote invloed heeft op de attitude en het gedrag van burgers en landbouwers, maar dat er nog werk is betreffende het promoten van diversificatieactiviteiten bij landbouwers en het afstemmen van vraag naar en aanbod van hoeveproducten. In gemeenten met een sterk landbouwbeleid wordt meer op de boerderij gekocht, gaan burgers vaker naar opendeurdagen en zijn ze vaker op de hoogte van landschapszorg. Als gemeenten meer aandacht

besteden aan milieugerichte diensten of landbouwproducten actief promoten, dan beïnvloedt dit het gedrag van de landbouwer. De beleidsinstrumenten die een gemeente kiest zijn daarenboven afhankelijk van de participatie en de invloed van zowel landbouwers als burgers op het beleid. Het onderzoek concludeerde eveneens dat het om een ingewikkelde driehoeksrelatie landbouwer-consument-beleid gaat en men de lokale en streekeigen kenmerken niet mag negeren.

Ook werd de term 'stadslandbouw' teruggevonden in de gemeentelijke ruimtelijke structuurplannen van Brugge, Zottegem en Wetteren.

8. Financiële instrumenten ter ondersteuning van stadslandbouw

Hieronder worden een aantal financiële instrumenten besproken die verdeeld worden via het regionaal niveau. Er wordt kort aangegeven welk type projecten door middel van deze fondsen gefinancierd kunnen worden en wie de begunstigden zijn. Bij Europese fondsen is steeds een percentage cofinanciering vereist. Deze cofinanciering kan komen van de regionale, provinciale of lokale overheden alsook van private partijen.

8.1. Stedenfonds, stadscontracten en stadsvernieuwingsprojecten

In het Stedenbeleid zijn er drie beleidsinstrumenten waarvoor financiële middelen uitgetrokken worden: het Stedenfonds, de Stadscontracten en de Stadsvernieuwingsprojecten¹². Het Stedenfonds en de stadscontracten zijn beschikbaar voor de 13 Vlaamse centrumsteden. Stadsvernieuwingsprojecten kunnen door de 21 provinciale steden worden ingediend. Bij stadsvernieuwingsprojecten wordt onderscheid gemaakt tussen conceptsubsidies en projectsubsidies.

In 1996 richtte Vlaanderen het Sociaal Impulsfonds (SIF) op dat als doel had om de steden aantrekkelijker te maken voor de mensen die er wonen of zich willen vestigen enerzijds en om de kansarmoede aan te pakken anderzijds. Eind 2002 werd het SIF vervangen door het Vlaamse Stedenfonds, met als opdracht de Vlaamse steden financieel te ondersteunen bij het voeren van een duurzaam stedenbeleid (Decoster, 2009). Met het Stedenfonds wilde de Vlaamse Regering niet enkel vertrekken vanuit de problemen (cfr. SIF), maar wenste zij meer aandacht te schenken aan de potenties van elke stad vanuit een sociale, culturele, economische, ecologische en fysiek-ruimtelijke invalshoek (Vlaamse Regering, 2002).

Het budget voor het Stedenfonds bedroeg in 2009 zo'n 123 miljoen euro. Bij de verdeling van de middelen over de steden wordt eerst een voorafname gedaan voor de grootsteden Antwerpen en Gent en de Vlaamse Gemeenschapscommissie. De verdeelsleutels steunen nog op het SIF, waarbij de verdeling gebeurde op basis van achterstellings- en kansarmoedecriteria van 1998. Voor alle steden worden dezelfde criteria gebruikt, maar er is geen duidelijk verband tussen het aandeel dat elke stad ontvangt en de omvang van de problematiek die het Stedenfonds binnen elke stad wil verhelpen (Rekenhof, 2009).

Over de besteding van de middelen van het Stedenfonds door de steden wordt met de stad een meerjarig convenant gesloten waarin de ambities van de stad voor de komende jaren worden

¹² **Stedenfonds:** met het Stedenfonds wil de Vlaamse Regering de centrumsteden ondersteunen bij het voeren van een duurzaam stedenbeleid om de volgende doelstellingen te bereiken: de leefbaarheid van de steden verhogen, zowel op stadsniveau als op wijkniveau; de dualisering tegengaan; de kwaliteit van het democratisch besturen verhogen.

Stadscontract: de uitdrukking van de globale visie op de duurzame ontwikkeling van de stad en de financiële en administratieve ondersteuning daarvan door de Vlaamse overheid. De stadscontracten kwamen er op de vraag van de steden zelf, zij wensten een meer inclusieve benadering van stadsprojecten door de Vlaamse Regering. Steden die erin slagen inclusieve projecten op te zetten waarbij verscheidene gewenste effecten geïntegreerd worden, moeten in de Vlaamse overheid een partner vinden die op dezelfde inclusieve manier werkt. De stadscontracten bevatten engagementen van zowel de Vlaamse Regering als van de stad, met respect voor de ontwikkelde stadvisie. Elk stadscontract bestaat uit twee delen: een algemeen gedeelte "wonen", identiek voor alle 13 steden en een stadsspecifiek gedeelte.

Stadsvernieuwingsprojecten zijn publiekprivate projecten met multifunctioneel karakter. Het moet gaan om projecten die een hefboomfunctie hebben in een buurt, wijk of stadsdeel en voor een nieuwe dynamiek kunnen zorgen.

vastgelegd, en de maatschappelijke effecten die ze nastreeft (Decoster, 2009). Het Rekenhof stelt echter dat beleidsdoelstellingen veelal vaag en algemeen omschreven zijn, waardoor iedere actie of project van een stad naargelang van de argumentatie kan worden uitgelegd in termen van verhoging van de leefbaarheid, tegengaan van dualisering en verbetering van de kwaliteit van het bestuur.

De Vlaamse administratie heeft een globaal overzicht gemaakt van de besteding van de middelen per decretale doelstelling alsook per beleidsdomein. In de periode 2003-2007 werd een kwart van de middelen ingezet ter verhoging van de algemene leefbaarheid (d.w.z. voor de gehele bevolking, niet uitsluitend gericht op specifieke doelgroepen). Ongeveer 28% wordt ingezet voor een verhoging van de leefbaarheid door infrastructurele ingrepen (bv. sportinfrastructuur, stadsprojecten, grond- en pandenbeleid), 27% voor het tegengaan van dualisering (specifieke doelgroepen: allochtonen, kansarmen, etc.), 15% voor bestuurlijke vernieuwing en 6% om aflopende SIF-projecten te financieren (Rekenhof, 2009). De besteding van de middelen per beleidsdomein is als volgt: 17% wonen, 13% bestuur, 13% RO/stadsprojecten, 12% opleiding / tewerkstelling, 10% welzijn, 10% cultuur, 9% wijk, 6% verlenging SIF, 5% onderwijs, 2% minderheden, 1% verkeer/mobiliteit, 1% gezondheid en 1% economie. Hierbij is nuancering vereist, omdat bepaalde projecten onder diverse beleidsdomeinen ondergebracht kunnen worden (Rekenhof, 2009).

8.2. Middelen uit Europees landbouwbeleid – Europees Landbouw Fonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO)

Sinds 2000 heeft het plattelandsbeleid op Europees vlak meer prioriteit gekregen. Het plattelandsbeleid werd in hoge mate gedecentraliseerd om eigen accenten te kunnen leggen, waardoor er een grote waaier is aan mogelijke beleidsinstrumenten waarop de regionale plattelandontwikkelingsprogramma's gebaseerd dienen te worden. Binnen het Europees Plattelandsbeleid zijn er maatregelen die mogelijk de interactie tussen stad en platteland kunnen versterken en inspelen op de multifunctionaliteit van de landbouw. Specifieke steun voor randstedelijke gebieden is er niet.

In het PDPO II is er economische en financiële steun voor verbreding. In Vlaanderen is er 667 miljoen euro overheidssteun via het PDPO II beschikbaar, waarvan 224,5 miljoen euro Europese steun. Via as 1 (verbetering van het concurrentievermogen van de land- en bosbouwsector) wordt o.a. steun gegeven aan maatregelen die een verhoging van de toegevoegde waarde van de landbouwproducten (€ 29 miljoen) beogen. Via as 2 (steunverlening voor landbeheer en verbetering van het milieu) worden maatregelen gesubsidieerd die inspelen op landschapsonderhoud en –ontwikkeling en verbetering van de milieu- en natuurkwaliteit (agromilieumaatregelen: € 101 miljoen). Via as 3 (verbetering van de leefkwaliteit op het platteland en bevordering van de diversificatie van de economische bedrijvigheid) wordt investeringssteun gegeven voor de diversificatie van landbouwbedrijven (€22 miljoen), de bevordering van toeristische activiteiten (€5 miljoen), etc. Via as 4 wordt de LEADER-werking (€ 37 miljoen) ondersteund (cijfers zijn vastgelegde budgetten 2007-2013; Platteau *et al.*, 2008).

Voor as 1 en as 2 zijn Vlaamse landbouwers de enige begunstigde partijen. Voor de as 3-maatregel 'diversificatie van landbouwactiviteiten naar niet-agrarische activiteiten' (hoeveverkoop, zorgboerderij, hoevetoerisme, landschapsbeheer) kunnen enkel landbouwers begunstigde zijn. Daarnaast is er nog de gebiedsgerichte werking. Teneinde een gedegen gebiedsgericht beleid te realiseren, wordt

geopteerd voor twee mogelijke sporen: via projectoproepen voor het buitengebied (as 3) én via de LEADER-methodiek (as 4). Projectoproepen binnen as 3 hebben enkel betrekking op het buitengebied. “Het buitengebied (de plattelandsgebieden) in Vlaanderen omvat het Vlaamse grondgebied met uitzondering van de groot- en regionaalstedelijke gebieden. De grote open ruimtegeheelen van deze stedelijke gebieden werden wel toegevoegd aan het buitengebied, dit omwille van de belangrijke stad-landrelaties die kenmerkend zijn voor sterk verstedelijkte regio’s in Noordwest Europa” (Departement Landbouw en Visserij, 2007). De begunstigden zijn afhankelijk van de soort maatregel¹³. Om in aanmerking te komen voor as 4-middelen dienen de gebieden aan een aantal criteria te voldoen: vanuit fysisch (geografisch), economisch en sociaal oogpunt een homogeen geheel vormen; coherent zijn; beschikken over een adequate kritische massa in termen van menselijke, financiële en economische hulpbronnen en deelgemeenten van minstens 3 gemeenten omvatten en voor minstens 90% uit “ruraal gebied” of een LEADER I, II en “LEADER+ gebied” bestaan. “Ruraal” zijn de gebieden die een aantal inwoners per vierkante kilometer < 300 tellen en een bebouwde oppervlakte < 15% hebben (deelgemeenteniveau). Maximum 10% van de oppervlakte van het gebied mag niet-ruraal zijn, maar moet wel deel uitmaken van het buitengebied. Dit om ook kleine stedelijke centra in een LEADER-gebied te kunnen opnemen die een belangrijke verzorgende rol spelen voor het omliggende rurale gebied in het buitengebied. Ook moeten de gebieden tussen de 5.000 en 150.000 inwoners bevatten. In uitzonderlijke gevallen kan, mits een gefundeerde argumentatie (logisch en coherente samenhang of opname van een kleinstedelijke kern in de afbakening) door de Plaatselijke Groepen, een afwijking¹⁴ op de bovengrens worden verkregen. De maximumgrens ligt hierbij echter op 250.000 inwoners. In 2008 waren er voor as 4 zo’n 141 begunstigden, waarvan 53 uit de openbare sector en 88 private partijen. Er zijn 10 plaatselijke groepen in Vlaanderen, twee per provincie, die 87 projecten goedkeurden in 2008. De meeste projecten zijn toeristisch van aard, gevolgd door projecten gericht op het landelijk erfgoed (Platteau et al., 2008).

8.3. Middelen uit het Europees Regionaal beleid

Het Cohesiebeleid voor de periode 2007-2013 heeft 3 doelstellingen: convergentie, het bevorderen van het concurrentievermogen en de werkgelegenheid en territoriale samenwerking. Dit beleid wordt financieel ondersteund door drie structuurfondsen die ruim een derde van de EU-begroting bedragen: het Europees Fonds voor Regionale ontwikkeling (EFRO), het Europees Sociaal Fonds (ESF) en het

¹³ Voor de “bevordering van toeristische activiteiten” zijn de begunstigden lokale besturen of van de lokale besturen en provincies afhankelijke toeristische en recreatieve verenigingen, publiekrechtelijke rechtspersonen en in het bijzonder de publiekrechtelijke rechtspersonen belast met de uitvoering van landinrichtings-, ruilverkavelings- en natuurinrichtingsplannen en middenveldorganisaties. Voor de “basisvoorzieningen voor de economie en plattelandsbevolking” zijn de lokale besturen, publiekrechtelijke rechtspersonen, middenveldorganisaties en in het bijzonder ook organisaties uit de sociaal-economische sector (tewerkstelling, sociale diensten) de begunstigden. Voor “dorpskernvernieuwing en –ontwikkeling” zijn de lokale besturen en publiekrechtelijke rechtspersonen en voor wat betreft de dorps- en gemeenschapshuizen ook lokale verenigingen de begunstigden. De begunstigen voor de maatregel “instandhouding en opwaardering van het landelijk erfgoed” kunnen zowel lokale besturen, publiekrechtelijke rechtspersonen en organisaties zonder winstoogmerk zijn. Voor de maatregel “intermediaire dienstverlening” kunnen lokale besturen, publiekrechtelijke rechtspersonen, middenveldorganisaties en verenigingen de begunstigden zijn.

¹⁴ De volgende criteria kunnen voor een afwijking in aanmerking komen: (1) komen tot een logische en coherente samenhang naar fysische gebiedskenmerken, identiteit, culturele en bestuurlijke coherentie, etc. In de strategie van de Plaatselijke groep moet duidelijk geargumenteed zijn waarom deze logische en coherent samenhang moet bekomen worden door het inwonersaantal op te trekken tot maximaal 250.000. (2) opname van een kleinstedelijke kern in de afbakening. De plaatselijke groep moet in de strategie beargumenteren waarom de opname van de kleinstedelijke kern een onontbeerlijke functie heeft met betrekking tot het bedienen van het omliggende platteland en dat zonder deze kern een aantal cruciale doelstellingen uit de strategie niet zouden bereikt worden.

cohesiefonds¹⁵. Het zijn de lidstaten die het regionaal beleid ten uitvoer leggen binnen de klijntlijnen (Strategische Richtsnoeren) die op het Europese niveau worden uitgetekend. In België is dit geregionaliseerde materie. Het is dus de Vlaamse overheid die beslist waar het geld voor wordt ingezet en ook zorgt voor de nodige cofinanciering. Voor de periode 2007-2013 ontvangt Vlaanderen ongeveer 670 miljoen euro uit de Structuurfondsen, waarvan 70% voor programma's binnen het Europees Sociaal Fonds (ESF) en 30% het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO). Op middelen uit het Cohesiefonds heeft België geen recht omdat dit bestemd is voor landen waarvan het bbp per inwoner minder dan 90% van het gemiddelde voor de Gemeenschap bedraagt.

Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO)

De EFRO-middelen dienen om de doelstellingen van het Europees cohesiebeleid te ondersteunen. Een van de doelstellingen is het bevorderen van territoriale samenwerking. Het Agentschap Ondernemen beheert vier grensoverschrijdende, twee transnationale en drie interregionale programma's die het gebiedsgericht beleid ondersteunen. URBACT is zo'n interregionaal programma dat de uitwisseling van ervaringen tussen Europese steden wil aanmoedigen en de kapitalisatie en disseminatie van alle aangelegenheden die verband houden met duurzame stedelijke ontwikkeling wil stimuleren. Een prioriteit is aantrekkelijke en samenhangende steden creëren. De subthema's in deze prioriteit zijn: de ontwikkeling van de achtergestelde gebieden, inclusief de 'brownfieldsites' en binnensteden, sociale integratie (o.a. jongeren, immigratieproblematiek, ...), milieuresultaten (water- en afvalbeheer, lucht- en waterkwaliteit), transportbeleid en duurzaam vervoer en ten slotte stedelijke planning. Ander belangrijke programma's zijn het INTERREG-programma's Noord-West Europa, dat via projecten als "collabor8", "VALUE" ook fondsen voor plattelands- of landinrichtingsprojecten (bv. de Merode, Brugs Veldgebied) geeft, het (beëindigd) INTERREG-programma Benelux-Middengebied dat bv. het project "innoverende plattelandseconomie" (provincies Limburg, Antwerpen en Vlaams-Brabant) ondersteunde en het INTERREG-programma Grensregio EU dat het project "GroeiKans" ondersteunt waarin o.a. een distributiesysteem voor hoeve- en streekproducten in Limburg wordt uitgewerkt.

Een andere doelstelling is het 'verhogen van het regionaal concurrentievermogen en de werkgelegenheid'. Binnen deze doelstelling worden vier prioriteiten vooropgesteld, nl. kenniseconomie en innovatie, ondernemerschap, ruimtelijk-economische ondernemingsfactoren en stedelijke ontwikkeling. Binnen de doelstelling "vernieuwende vormen van kennisvalorisatie" worden landbouwers expliciet als mogelijke begunstigde aangeduid. Mogelijke acties zijn eco-innovaties bv. demoprojecten, stimuleren van transitieprocesmanagementprocessen, innovaties in marketing, creatieve economie in de stad, etc. Binnen de doelstelling "innovatie van de plattelandseconomie" kunnen projecten inzake "regional branding" en innovatieve inrichtingsprojecten met economische weerslag worden ondersteund (AE, 2007). ECO², Gent Bloemenregio, Regional Branding Rurant, Regional Branding Hageland, Thought4food zijn voorbeelden van projecten die onder deze doelstelling vallen en een link met landbouw en steden hebben. Binnen de doelstelling stedelijke ontwikkeling worden geïntegreerde stedelijke ontwikkelingsprojecten ondersteund die een positieve bijdrage leveren tot het economische succes van een stad en haar regio.

¹⁵ Het Europees Fonds voor de Regionale Ontwikkeling (EFRO) verleent subsidies voor infrastructuurvoorzieningen, investeringen in het productieapparaat die banen scheppen, projecten voor plaatselijke ontwikkeling en steunmaatregelen ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf. Het Europees Sociaal Fonds (ESF) is beschikbaar voor de aanpassing van de beroepsbevolking aan de veranderingen op de arbeidsmarkt en de bevordering van de inschakeling in het arbeidsproces van werklozen en kansarmen. Dit gebeurt met name door financiële steun te verlenen voor opleidingsmaatregelen en voor systemen om indienstneming te stimuleren. Dan is er nog een speciaal solidariteitsfonds, het Cohesiefonds, dat subsidies verleent voor milieuprojecten en projecten ter verbetering van de vervoersnetten in de lidstaten van de Unie waar het bnp per inwoner minder dan 90 % van het gemiddelde in de Unie bedraagt. (Kenniscentrum Europa decentraal, s.d.)

Er dient opgemerkt te worden dat er geen dubbelfinanciering (PDPO vs. EFRO) mogelijk is. Plattelandsacties die uitgevoerd kunnen worden met EFRO-steun zullen complementair zijn aan acties die met PDPO-steun worden uitgevoerd. Er werd een onderscheid voorzien tussen plattelandsacties die in het EFRO worden gesteund en acties die in het kader van as 3 van het PDPO kunnen uitgevoerd worden: EFRO richt zich prioritair op economische activiteiten / activiteiten met een duidelijk prioritaire economische finaliteit en individueel ondernemerschap, terwijl de gebiedsgerichte plattelandsacties van as 3 van het PDPO eerder algemeen gebiedsgerichte initiatieven van onder meer lokale besturen, verenigingen, plattelandsactoren, ... zijn (AE, 2007).

Europees Sociaal Fonds (ESF)

Het Europees Sociaal Fonds (ESF) wil het Vlaams werkgelegenheidsbeleid versterken en ondersteunen en trekt Vlaanderen (2007-2013) een bedrag van ca. 469 miljoen euro uit. De vijf prioriteiten voor het Vlaams ESF-programma zijn talentactivering en duurzame integratie op de arbeidsmarkt; bevorderen van sociale inclusie van kansengroepen door maatgericht werken; ondernemings- en organisatiestructuur focussen op mens en maatschappij; innovatie en transnationale en interregionale samenwerking. Om als begunstigde in aanmerking te komen dient men te beschikken over een kwaliteitslabel.

In Tienen werden in 1998 middelen uit het Europees Sociaal Fonds gebruikt om een werkwinkel op te richten waar Hagelandse streekproducten verkocht werden. Het is een sociale economieproject waar werkloze vrouwen een eenjarige opleiding in verkoop en distributie konden krijgen.

8.4. Andere (project)subsidies of middelen

De verschillende beleidsniveaus in Vlaanderen voorzien – naast cofinanciering van projecten die met Europese middelen worden gefinancierd – eveneens in (project)subsidies. Enkele voorbeelden zijn:

- Vlaamse middelen voor plattelandsinitiatieven door lokale besturen en vzw's en gebiedsgerichte projecten op het platteland en in randstedelijke gebieden (buiten het PDPO)
- subsidies voor initiatieven in het kader van verbrede en duurzame landbouwprojecten (provincie Antwerpen) bv. e-sales van de voedselteams
- subsidie voor de promotie van streekproducten (provincie Vlaams-Brabant)
- subsidie 'Boeren met klasse' voor het ontvangen van scholengroepen op de boerderij (provincie Vlaams-Brabant), subsidie landbouw- en plattelandseducatie (provincie Oost-Vlaanderen)
- subsidie aan sociale-economieorganisaties of arbeidszorginitiatieven (Vlaams-Brabant, Antwerpen)
- subsidie stedenbeleid aan gemeenten (provincie Oost-Vlaanderen)
- etc.

8.5. Besluit

Er zijn heel wat mogelijke middelen om projecten te financieren die stadslandbouw zouden kunnen versterken:

- Stedenfonds: indien stadslandbouwprojecten kaderen in een duurzaam stedenbeleid (leefbaarheid, milieu), inspelen op specifieke doelgroepen (allochtonen, zorgbehoevenden) en/of tewerkstelling voor laaggeschoolden (sociale economie) zouden betekenen, zouden middelen van het stedenfonds theoretisch inzetbaar zijn (mits opgenomen in de overeenkomst).
- ELFPO-middelen: stadslandbouwinitiatieven (verbredingsinitiatieven) kunnen via het PDPO gesubsidieerd worden. De afgebakende stedelijke gebieden komen niet in aanmerking voor de gebiedsgerichte werking van as 3, maar zoals bleek uit Tabel 4 is heel weinig landbouwareaal binnen de afgebakende stedelijke gebieden gelegen. De stadsranden komen dus wel nog in aanmerking voor de gebiedsgerichte werking van as 3. Louter verstedelijkte gebieden kunnen niet als LEADER-gebied worden afgebakend.
- EFRO-middelen: stadslandbouwprojecten gericht op grensoverschrijdende samenwerking kunnen via EFRO worden gefinancierd. Ook transitieprocessen en innovatieve projecten kunnen EFRO-steun krijgen.
- ESF-middelen: stadslandbouwprojecten gericht op talentactivering en duurzame integratie op de arbeidsmarkt; bevorderen van sociale inclusie van kansengroepen door maatgericht werken; of innovatie zouden middelen uit het ESF kunnen krijgen.
- Allerhande projectsubsidies

Het is niet ondenkbaar dat fondsen onderbenut blijven omdat ze onvoldoende bekend zijn of de aanvraag voor dergelijke projectsubsidies vrij uitgebreid is en er in veel gevallen ook gezocht dient te worden naar de nodige cofinanciering.

9. Aanbevelingen

De vorige hoofdstukken toonden aan dat landbouw nog een belangrijke plaats inneemt in de stadsgewesten (hoofdstuk 2) en dat stadslandbouw theoretisch een rol kan spelen (hoofdstuk 3) in de ontwikkeling van duurzame, groene en dynamische steden, maar dat het huidige beleid naast een erkenning van het probleem van de stad-landinteracties, nog weinig concrete oplossingen biedt om de tegenstelling stad-platteland te overstijgen.

In het Europees beleid (hoofdstuk 4) wordt onderscheid gemaakt tussen Europees plattelandsbeleid met een PDPO-fonds en Europese territoriaal cohesiebeleid met EFRO- en ESF-middelen. In Vlaanderen (hoofdstuk 6) zien we een stedenbeleid met een bijhorend stedenfonds en een plattelandsbeleid. Misschien wordt in de toekomst een plattelandsfonds ontwikkeld (Vlaamse Regering, 2009). Ook in de ruimtelijke planning in Vlaanderen zijn er planningsinitiatieven die gericht zijn op het afbakenen en versterken van de steden en het tegengaan van nieuwe ontwikkelingen in het buitengebied. De oneigenlijke opdeling tussen stad en platteland, botst ook met het sectoraal beleid, wat blijkt uit de vergunningverlening aan landbouwers. De opdeling stad-platteland is momenteel nog sterk geïnstitutionaliseerd in Vlaanderen.

Op alle beleidsvlakken werd en wordt momenteel echter weinig rekening gehouden met de vele overgangsgebieden tussen stad en platteland die nochtans kenmerkend zijn voor het peri-urbane Vlaanderen. Echter, uit een screening van de documenten die een zicht geven op het gewenste toekomstig beleid (visienota ruimtelijke ordening, witboek stedenbeleid, aanzet Vlaams plattelandsbeleid, het Regeerakkoord en de beleidsnota's van de ministers) blijkt dat de interactie tussen de stad, rand en het platteland meer en meer op de agenda van de verschillende overheden en partners staat. Het probleem wordt door de verschillende beleidsinstanties dus wel erkend, maar er werden nog weinig concrete oplossingen gevonden om de tegenstelling stad-land te overstijgen.

De doelstellingen die in de stedelijke beleidsdocumenten, het Regeerakkoord en ViA worden verwoord overlappen in een aantal gevallen met de voordelen die stadslandbouw (hoofdstuk 3) kan bieden. Dit leidt tot de conclusie dat stadslandbouw gezien kan worden als een van de mogelijkheden om stedelijke beleidsdoelstellingen te realiseren, de interactie tussen stad en land verder te concretiseren en dus bij te dragen tot een groen en dynamisch stedengewest. In dit hoofdstuk worden enkele concrete aanbevelingen gedaan om vanuit landbouw mee de doorbraak naar een groen en dynamisch stedengewest te realiseren en zo mee uitvoering te geven aan ViA.

9.1. Integreren van stad en platteland op institutioneel vlak – afstemmen van plattelands-, steden- en sectoraal beleid

In de verschillende beleidsdocumenten stonden al enkele waardevolle aanbevelingen en actiepunten. Hieronder worden ze opgesomd en worden enkele voorbeelden gegeven van manieren waarop dit kan gebeuren.

Overleg tussen stedenbeleid en plattelandsbeleid

“Overleg tussen stedenbeleid en plattelandsbeleid m.b.t. hoe de steden hun omringende platteland kunnen (onder)steunen in het behoud van de basiskwaliteiten die het platteland aantrekkelijk maken,

met respect voor de autonomie van de betrokken plattelandsgemeenten” (zie 6.4) is een actiepoint uit de aanzet tot een plattelandsbeleidsplan (Verstraete & Absilis, 2009). Plattelands- en stedenbeleid zouden, samen met het ruimtelijk beleid, moeten komen tot een gezamenlijke visie over stadslandbouw en de praktische ondersteuning daarvan. Het (onder)steunen dient zowel organisatorisch als financieel te worden beschouwd. Het is belangrijk dat het ruimtelijk beleid hierbij betrokken wordt. Dit alles wordt verder in het hoofdstuk uitvoeriger besproken.

Opstarten van een stadsregionale samenwerking

Het opstarten van een stadsregionaal debat, het faciliteren van stadsregionale samenwerking (zie 6.3) of interbestuurlijke samenwerking (zie 6.1), etc. kwam in verschillende beleidsdocumenten naar voren. Door stadsregionale samenwerking kunnen lokale besturen een multifunctionele landbouw uitbouwen die geënt is op de gebiedsspecifieke kansen en uitdagingen (Van Huylenbroeck *et al.*, 2005). In Nederland zijn hier enkele voorbeelden van. Bv. Lekker Utrechts, dat initiatief nam voor een samenwerkingsconvenant tussen provincie Utrecht, stad Utrecht, de 9 gemeenten van de regio Utrecht en het Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, en Proeftuin Amsterdam waar eveneens een samenwerking tussen rijks-, provinciale en gemeentelijke overheid werd opgezet (Pijnenburg & Remmers, 2009). Samenwerking kan eveneens bevorderd worden door ondersteunende organisaties en producentenorganisaties verder te ondersteunen. Een ander voorbeeld is de Food Policy Council (FPC) Toronto. Dit is een breed maatschappelijk netwerk waarin personen zetelen die belang hebben bij een goed ontwikkeld voedselsysteem. Naast landbouwers zijn hierin de gezondheidssector, natuur- en milieuorganisaties, ambtenaren, politici, voedselverwerkende bedrijven, de transportsector, de horeca en de consumenten vertegenwoordigd. “Het samenbrengen van verschillende meningen en ideeën over voedsel in een transparante omgeving leidt tot duurzame en maatschappelijk gedragen oplossingen voor een breed scala van vraagstukken die gerelateerd zijn aan onze stedelijke voedselvoorziening. Een FPC kan daarmee als brug fungeren tussen verschillende partijen en maatschappelijke initiatieven en de overwegend sectoraal ingestelde overheid” (Plantinga, 2009).

Concretiseer “duurzame, beleefbare landbouw in de stadsrand”

In de beleidsnota steden staat dat duurzame, beleefbare landbouw in de stadsrand eveneens behoort tot de doelstelling van het “vergroenen van de steden” (zie 6.3). Het is wenselijk dat dit verder geconcretiseerd wordt. Dit kan door het opmaken van een visietekst over welke soort landbouw wenselijk is, welke aspecten van duurzaamheid beoogd worden, etc. en de opmaak van een strategisch plan. In het Brussels Regeerakkoord 2009-2014 wordt dit voorgesteld: zowel klimaatverandering, educatie, duurzame en gezonde voeding als productie, verwerking en afzet van landbouwproducten komen aan bod¹⁶. De Brusselse Regering zal een strategisch plan uitwerken dat gericht is op de ontwikkeling van een duurzame voeding en een duurzame stadslandbouw in Brussel. Tevens kunnen voorbeeld- en pilootprojecten gestart worden (zie verder).

¹⁶ Een relevant klimaatbeleid (...) moet meer algemeen een weerslag hebben op onze productiewijzen om op die manier besparingen te verwezenlijken, ons leefmilieu te vrijwaren en de volksgezondheid te beschermen. Dit begint al vanaf de school (...). Samen met de gemeenschappen zal een milieu-educatie uitgewerkt worden, net als, bijvoorbeeld, de initiatieven in verband met stads- of moestuinen in de scholen. De Regering wil van Brussel een toonbeeld maken op het vlak van duurzame voeding (...). **Daartoe zal zij een strategisch plan uitwerken dat erop gericht is in Brussel een duurzame voeding en een duurzame stadslandbouw tot ontwikkeling te brengen.** Zowel de productie van voeding, als de verwerking, de verdeling, restauratie en opleiding komen er in aan bod. Alle actoren uit de betrokken sectoren (collectieve restauratie, horeca, productie, verdeling, opleiding, educatie, gezondheid, ...) moeten ingeschakeld worden bij de uitwerking van dit plan, dat moet steunen op een inventaris van de stuwende krachten en bestaande projecten die een bestendige invulling zullen krijgen. In de programma's voor collectieve voedselbedeling (scholen, kinderkribben, ziekenhuizen, kantines, ...) zal tevens aandacht uitgaan naar het bijbrengen van een gezonde, evenwichtige en milieuvriendelijke voeding. De Regering zal erop toezien dat het aandeel van de leveringen van duurzame voeding (biologische producten, lokale en seizoensproducten en producten afkomstig van de fair trade, ...) in de kantines van het ministerie en van de gewestelijke openbare instellingen zal toenemen (...). Het Gewest zal de oprichting aanmoedigen van een grote biomarkt op zijn grondgebied.

Stem af met andere sectorale beleidsdomeinen

Om stad en land te integreren dienen sectorale beleidsdomeinen integraal te denken (Pijnenburg & Remmers, 2009) en is het van belang de burgers, landbouwers en de sectorale beleidsmakers beter te laten samenwerken. Voedsel kan een belangrijke rol spelen in beleidsintegratie (Plantinga, 2009). Voedselvoorziening raakt immers aan verschillende beleidsdomeinen zoals landbouw, transport, infrastructuur, milieu en gezondheid. Bovendien gaan maatschappelijke problemen met voedsel ook verder dan een enkel beleidsterrein, bv. obesitas raakt aan gezondheid, educatie en beschikbaarheid en samenstelling van voedsel (Plantinga, 2009). Het ondersteunen van lokale voedselstrategieën kan de beleidsintegratie bevorderen.

De samenwerking met de toeristische sector kan verder versterkt worden. Toeristische diensten kunnen hulp bieden bij de ontwikkeling of promotie van hoevetoerisme of het verkopen van een streekidentiteit. Overheden kunnen ook afnemers zijn van hoeve- of streekproducten uit hun omgeving.

Ook met de ruimtelijke planning, milieubeleid, klimaatbeleid, beleid voor duurzame ontwikkeling, etc. is afstemming vereist (zie verder) zodat concrete projecten voldoende mogelijkheden krijgen. Het is wenselijk dat sectorale wetgeving inspeelt op nieuwe, maatschappelijke ontwikkelingen.

Stimuleer beleid op gepaste (subsidiare) niveau

Er is een goede bestuurlijke inbedding nodig van stadslandbouwinitiatieven. Provinciale en lokale overheden kunnen een belangrijke actieve partij zijn bij de ontwikkeling van stadslandbouw. "Heimlich (1997) stelt dat de lokale overheid vooral een controlerende en beschermende rol heeft en de nieuwe kansen voor de landbouwers moet vrijwaren" (Van Huylenbroeck *et al.*, 2005). Zo kunnen gemeenten de toegang tot nieuwe gronden voor landbouwers verbeteren door het voeren van een grondbeleid, biolandbouw aanmoedigen, hulp bieden bij de marketing van producten, de verwerking van goederen stimuleren, subsidies verlenen of het gebruik van braakliggende gronden door de landbouw stimuleren (Yoveva & Mishev, 2001). Tevens kan het beleid helpen om de link met de lokale industrie te verstevigen door contracten en onderhandelingen te stimuleren (Allaert *et al.*, 2005), kan het het gemeentelijk of stedelijk groenbeheer overlaten aan landbouwers, stadsboerderijen oprichten (Wekerle, 2001) of kan het lokale voedselstrategieën ondersteunen (Sonnino, 2009). Ook het ontwikkelen van competenties bij de landbouwers kan als een taak van de overheid en de landbouworganisaties worden beschouwd (Mathijs *et al.*, 2006).

Het onderzoek van Van Huylenbroeck *et al.* (2005) toont aan dat hoe meer het beleid op verschillende vlakken de landbouw probeert te stimuleren, hoe meer de landbouwers bereid zijn hun landbouwsysteem aan te passen: "het lokaal beleid kan dus de strategie van de landbouwers beïnvloeden en zo multifunctionaliteit stimuleren. Lokaal beleid moet actiever gebruikt worden om de duurzaamheid van landbouw in de verstedelijkte gebieden te garanderen" (Van Huylenbroeck *et al.*, 2005). De LEADER-methodiek van het plattelandsbeleid biedt mogelijkheden omdat ze uitgaat van een bottom-up aanpak en initiatief op het lokaal niveau (Allaert *et al.*, 2006). Ook as 3 lijkt voldoende geschikt om landbouw in verstedelijkte gebieden te ondersteunen. De andere assen van het plattelandsbeleid houden onvoldoende rekening met de specificiteit van peri-urbane gebieden. As 1 geeft onvoldoende mogelijkheden voor de vestiging van bedrijven in peri-urbane gebieden en as 2 laat niet toe om peri-urbane landbouw te bevorderen en te beschermen of de stedelingen het belang van de landbouw op de leefbaarheid van de steden te doen inzien (Terres-en-villes, s.d.). Ander

ondersteunend beleid, zoals de promotie van streek- en hoeveproducten door VLAM, dient te worden voortgezet.

Participatieve processen

Landbouwers en landbouworganisaties hebben een belangrijke impact op het lokaal beleid waardoor ook de multifunctionele landbouw kan worden beïnvloed. Effectieve participatie van landbouwers in het beleid mag niet onderschat worden als men duurzame landbouw wil ondersteunen (Van Huylenbroeck, 2005).

Ook is het wenselijk dat het verwachtingspatroon dat stedelingen hebben van een stadsboerderij meegenomen wordt in het proces. In Nederland zijn al enkele stadsboerderijen actief, bv. in Almere (Agromere); Culemborg (Caetshage); Eindhoven (Philips Fruittuin Wielewaal, De Genneper Hoeve) en Meppel.

9.2. Versterken van het ruimtelijk beleid

Uit de bespreking in punt 6.2 en uit de landbouwenquête van Van Huylenbroeck (2005) blijkt dat het stroef vergunningenbeleid de uitbouw van de multifunctionele landbouw in verstedelijkte gebieden bemoeilijkt. Het benoemen van multifunctionele landbouw, het voorzien van gebiedsspecifieke mogelijkheden in de voorschriften en afstemmen met sectoraal beleid, het zorgvuldig afwegen van functies in het overgangsgebied en een communicatief, participatief en integraal planningsproces zijn belangrijk om stadslandbouw in het ruimtelijk beleid te versterken.

Benoemen van multifunctionele landbouw in de ruimtelijke planning, voorzien van gebiedsspecifieke mogelijkheden en afstemmen met sectoraal beleid

In de ruimtelijke planning is landbouw lange tijd passief behandeld als partij waarvan grond voor andere ontwikkelingen kon worden ingenomen. Vooral in de stadsranden wordt landbouwgrond ingenomen voor nieuwe stedelijke ontwikkelingen. Het is wenselijk dat landbouw in de stadsrand meer geïntegreerd wordt in het planologisch denken door de meervoudige voordelen te zien, in plaats van louter uit te gaan van voedselproductie. Dat vereist het een multifunctioneel landgebruik, terwijl de bestemmingscategorieën meestal slechts één functie centraal stellen. Dewaelheyns & Gullinck (2008) vinden dat ruimtelijke planners zich niet langer moeten bezighouden met het toewijzen van functies in welgedefinieerde zones, maar met een meer holistische benadering zoals het landschap. Leinfelder (2007) bekijkt in zijn doctoraat een aantal planningsdiscoursen die niet uitgaan van de tegenstelling stad-platteland, zoals het netwerkdiscours (hoog- en laagdynamisch), ecosysteemd discours (kwetsbaar, niet-kwetsbaar) en stelsel van plekkend discours laag en hoog publiek karakter) en oppert een nieuw planningsdiscours, nl. 'open ruimte als publieke ruimte' met meer aandacht voor sociaal kapitaal en bottom-up aanpak. De verschillende discoursen zijn waardevol en het is dan ook kwestie van te zoeken naar een haalbare combinatie. Bij analyse van de ruimtelijke relaties tussen stad en land zullen sectorale conflicten aan de oppervlakte komen. De ruimtelijke logica's die aan de grondslag liggen van het sectoraal beleid worden bij de discoursen als uitgangspunt genomen voor de ruimtelijke planvorming. Ook voor stadslandbouw geldt dit. "Bij het zoeken van een geïntegreerde visie moeten de beleidsdomeinen samenwerken op basis van relaties en processen in plaats van ruimteclaims" (Allaert *et al.*, 2006).

Men kan stadslandbouw een plaats geven in de gebiedsontwikkeling (Pijnenburg & Remmers, 2009). Er dienen aangepaste bestemmingscategorieën te worden ontwikkeld. In de stedenbouwkundige voorschriften voor de peri-urbane landbouwgebieden kan de nadruk gelegd worden op de multifunctionele aspecten. Een integraal ontwerp van een gebied is nodig waarbij alle functies worden benoemd, de bestaande kwaliteiten worden behouden, er onderscheid is in soorten landbouwbedrijven en er aandacht is voor de behoeften. Hiervoor is een gedifferentieerde aanpak of afwegingskader nodig, zowel op vlak van activiteit (bepaalde types landbouw zijn niet wenselijk in stedelijke gebieden) als op vlak van de ruimtelijke focus (perceel in de stad, grote stedelijke ruimten of peri-urbane gebieden) en op vlak van de begunstigen (niet-commerciële landbouw of commerciële) (Mbiba, 2001). De visie op het nieuw RSV is een stap in de goede richting, aangezien hier uitgegaan zal worden van multifunctionaliteit en veranderingsruimten zoals stadsranden. Het is wenselijk dat een nieuw RSV oog heeft voor deze veranderingsruimten en multifunctionaliteit maar voldoende rekening houdt met de rechtszekerheid. Gebiedsgericht maatwerk zal zeer belangrijk zijn. Voor verdere duiding hieromtrent kan verwezen worden naar het doctoraat van Leinfelder (2007) die hierop uitgebreid ingaat.

In het buitenland zijn er voorbeelden terug te vinden van de integratie van verbrede landbouw in bestemmingsplannen en integrale planning. In Nederland gebeuren heel wat planologische afwegingen en er is een duidelijke visie waarin de mogelijkheden voor stadslandbouw worden vastgelegd (Jansma, 2006). Er wordt rekening gehouden met factoren als infrastructuur, wandel- en fietspaden, bereikbaarheid met het openbaar vervoer, etc. Het concept stadslandbouw is ingebed in de structuur- of inrichtingsvisies van o.a. de steden Almere, Eindhoven en Amsterdam.

- in de Tuinen van West in het stadsdeel Osdorp van Amsterdam is stadslandbouw in het programma van eisen voor het gebied opgenomen. Er wordt gesteld dat “overschakeling van productielandbouw op stadslandbouw (verbrede of multifunctionele landbouw) een proces is dat in de regio Amsterdam snel aan betekenis wint en ook perspectieven biedt voor de landbouwers in de Tuinen van West”. In totaal gaat het om 175 ha dat bestemd wordt voor stadslandbouw (Stad Amsterdam, 2008). In de Osdorper-Bovenpolder wordt de ontwikkeling tot stadslandbouw mogelijk gemaakt. Stadslandbouw houdt in dat de landbouwers in het gebied naast of in plaats van voedselproductie ‘groene diensten’¹⁷ aanbieden voor een regionale markt. De mogelijkheden voor stadslandbouw en het draagvlak bij de zittende landbouwers is verkend door middel van gesprekken en bijeenkomsten met landbouwers (participatief proces). De gemeente zal stadslandbouw simuleren door obstakels in de regelgeving weg te nemen en een regisseursrol te vervullen in het bij elkaar brengen van vragers en aanbieders. Er dient echter wel nog verkend te worden hoeveel agrarische ondernemers nodig zijn om het gebied te beheren, hoe groot de animo onder de zittende ondernemers is om over te schakelen van productielandbouw naar stadslandbouw en of eventueel agrarische ondernemers van elders zich in het plangebied willen vestigen. Tevens zal het gebied recreatief ontsloten worden. In overleg met de landbouwers zal gekeken worden waar een wandelpad best kan worden aangelegd en bovendien zal het seizoensgewijs afgesloten of verlegd worden in functie van bv. broedende vogels.

Voorbeeld Programma van eisen:

- *De bestemming is stadslandbouw (indicatieve oppervlakte 407.000 m²) inclusief water en een onverhard wandelpad.*
- *Functionele eisen:*
 - *Het gebied moet vanaf de Wijsentkade op minimaal 2 plaatsen toegankelijk zijn voor wandelaars.*
 - *Er moet een rondwandeling van minimaal 20 minuten door het gebied mogelijk zijn.*

¹⁷ Groene diensten kunnen liggen op het gebied van welzijn en zorg (bijvoorbeeld zorgboerderijen), recreatie en toerisme, huisverkoop/ kwaliteitsvoedsel en natuur-, landschaps- en milieudiensten (natuurbeheer, waterberging, CO2-berging).

- *Inrichting en beheer moeten erop gericht zijn de huidige betekenis van het gebied voor weidevogels te behouden en waar mogelijk te versterken.*
 - *Inrichting en beheer moeten erop gericht zijn de cultuurhistorische waarde van het gebied te behouden (verkavelingspatroon en boerderijen met cultuurhistorische waarde).*
 - *Inrichting en beheer moeten erop gericht zijn verder oprukken van bebouwing vanaf Osdorperweg en Lutkemeerweg te voorkomen.*
 - *Belevingseisen:*
 - *Onttrekken van ontsierende bebouwing langs de Osdorperweg door middel van bosschages.*
 - *Gebied visueel vergroten door zeer plaatselijk bosschages toe te laten in het weidegebied.*
 - *Transparantie vanaf de Osdorperweg behouden (doorkijkjes naar het open landschap).*
 - *Proceseisen/externe raakvlakken*
 - *Overleg met landbouwers en de toekomstige gebiedsbeheerder.*
 - *Onderzoeken/benutten van mogelijkheden die Rijk, Provincie en Europa bieden (bijvoorbeeld Vitaal platteland, Transforum).*
 - *Bijzondere randvoorwaarden:*
 - *Verbreiden van waterlopen en toevoegen van water moeten passen binnen het Luchthavenindelingbesluit.*
- in de structuurvisie van de stad Almere (2009) is opgenomen dat “ecologische duurzaamheid zich vertaalt in vier vormen, waaronder stadslandbouw”. Het grootschalig landbouwgebied aan de oostkant van Almere zal een transitie doormaken naar stadslandbouw tegen 2030. Stad en landbouw zullen elkaar versterken: de stad wordt groener en de voedselproductie duurzamer. In het overgangsgebied Oosterwold, gelegen tussen de stadskern en de omliggende polder, zal ruimte worden gereserveerd voor bewoning (75 ha), recreatie en stadslandbouw (175 ha). De ambitie is om 10% van voedselvoorziening van de stad lokaal te produceren (Jansma & Visser, 2009).
- in de interimstructuurvisie 2009 voor Stad Eindhoven is “het ontwikkelen van stadspoorten als verbinding tussen stad en platteland” als ruimtelijke opgave ingeschreven (Stad Eindhoven, 2009). Het concept van de stadspoorten dateert echter al van 2001 (stedelijk groenbeleidsplan) en werd ontwikkeld door de gemeente Eindhoven. Er worden drie stadspoorten ontwikkeld, waaronder de stadspoort Landbouw (SRE, s.d.). Op 10 februari 2009 ondertekenden de wethouder van Eindhoven en de Philips Fruittuin een samenwerkingsovereenkomst voor de realisatie van een stadspoort landbouw.

In Rotterdam wordt “het uitwerken van een metropoolpark waarin aandacht is voor stadslandbouw en recreatief medegebruik” als nieuwe beleidsopgave voor een nieuw groenbeleidsplan geformuleerd. Ook in andere Europese landen bestaat “agrarisches park” als bestemmingscategorie. Het Parc Agrari del Baix Llobregat (Barcelona), Parco Agricolo Sud Milano, Montemarcello Magra, Plaine des Périseaux in de Rijselse metropool zijn voorbeelden van agrarische parken. Het concept “agrarisches park” is een mogelijk instrument voor het beheer van agrarische gebieden onder verstedelijkingsdruk (Montasell i Dorda & Callau i Berenguer, 2008). In het geval van het agrarisch park Baix Llobregat in Barcelona bestaat het instrument “agrarisches park” uit drie elementen:

- een managementsorgaan (consortium)
- een ruimtelijk plan dat de ruimtelijke begrenzing weergeeft van het park waarbinnen het consortium kan handelen en landgebruik kan reguleren. Het consortium mag in dit gebied stedenbouwkundige voorschriften vastleggen. Hierdoor wordt het mogelijk het park zodanig te beheren dat de doelstellingen rond het behoud en de verbetering van het agrarisch en natuurlijk erfgoed en de duurzame ontwikkeling van peri-urbane landbouw bereikt kunnen worden.
- een strategisch beheers- en ontwikkelingsplan dat oplossingen voorstelt voor het verbeteren en bereiken van de commerciële levensvatbaarheid van de landbouwbedrijven. Dit uit zich in 5 strategische doelstellingen: (1) bereiken van infrastructurele efficiëntie en algemene diensten, (2) bevorderen van efficiënte productiesystemen die het milieu respecteren en commercialisering, zodat het landbouwkomen wordt verhoogd, (3) versterken van het leveren van diensten en moderniseren van landbouwbedrijven met het oog op het verbeteren van de levensvatbaarheid,

(4) bereiken van een ruimtelijk kwalitatief gebied, in harmonie met het landschap en (5) consolideren en bevorderen van het natuurlijk en cultureel erfgoed van het agrarisch park. Deze 5 strategische doelstellingen werden doorvertaald in 17 specifieke doelstellingen en een aantal acties die in een jaarlijks actieprogramma worden beschreven.

De voorbeelden uit het buitenland staan verder dan wat momenteel in Vlaanderen gebeurt, maar in Vlaanderen wordt er ook al over nagedacht en zijn instrumenten beschikbaar die een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van stadslandbouw. De huidige landinrichtingsprojecten en gebiedsgerichte projecten op het platteland en de randstedelijke gebieden van VLM bieden mogelijkheden in de richting van stadslandbouw (bv. de ideeën rond de ontwikkeling van een regionaal landschapspark Bulskampveld) (VLM, s.d.). Bovendien werd door vzw De Volkstuin een onderzoek uitbesteed aan de Universiteit Gent om de behoeften rond volkstuinten in beeld te brengen. In dit onderzoek zullen aanbevelingen geformuleerd worden naar verschillende bestuursniveaus, bv. voor de integratie in parken (mededeling S. Absilis, 2010). Zodra de behoeften in kaart gebracht zijn, kan er via de ruimtelijke planning een antwoord op deze vragen worden geboden.

Zorgvuldig afwegen van functies in het overgangsgebied

Veelal is het zo dat in de ruimtelijke planning de ruimtebehoeften van wonen en industrie worden overschat omdat deze zaken een grotere return opleveren. Dit leidt tot grondverspilling omdat er veel reservegebieden worden afgebakend die leiden tot een verzwakking van de landbouwstructuur omdat een landbouwbedrijf een langetermijnperspectief nodig heeft, landbouwers doen immers zware investeringen (Fleury & Donadieu, 1997). Het langetermijnperspectief en de realisatie van multifunctioneel landgebruik vraagt om een integratie in de ruimtelijke planning van de verschillende beleidsniveaus en om innovatieve economische instrumenten (Deelstra *et al.*, 2001).

Een communicatief, participatief en integraal planningsproces

Moldakov (2001) stelt dat integratie van stadslandbouw in de ruimtelijke planning enkel zal lukken indien de meerderheid van de stedelingen landbouwactiviteiten beschouwen als een noodzakelijk element in de duurzame ontwikkeling van de steden. Daarom stelt Drescher (2001) ook voor om workshops te organiseren voor de integratie van stadslandbouw in de ruimtelijke planning en in dit proces ook sterk de nadruk te leggen op bewustmaking bij publiek en beleidsmakers over de rol van stadslandbouw, niet enkel op vlak van voedselproductie, maar ook in de duurzaamheidscontext.

Voor het Agromere project in Almere en het Parkbos Gent is men participatief te werk gegaan. Voordeel van deze werkwijze is dat men komt tot een alternatief dat voor de meeste actoren aanvaardbaar is, nadeel is dat het proces lange tijd in beslag kan nemen.

Om het NIMBY-effect in de vergunningsprocedure te counteren lijkt het belangrijk met een goed businessplan naar voren te komen, informatie te verzamelen van gelijkaardige activiteiten waar men goede ervaringen heeft en duidelijk en open te communiceren met de buurtbewoners over het project en de mogelijke te verwachten gevolgen. Kennisachterstand is immers een van de grootste oorzaken van onnodige belemmeringen (Klieverik & Migchels, 2006).

9.3. Versterken financieel instrumentarium

De bestaande financiële instrumenten minimaal behouden

Bestaande subsidies uit het plattelandsontwikkelingsbeleid zoals de steun voor LEADER en de diversificatiesteun voor landbouwers dienen te worden voortgezet. Tevens dient onderzocht te worden of er binnen de andere instrumenten van het landbouwbeleid geen mogelijkheden zijn peri-urbane landbouw te beschermen of te versterken. De overheid zou met deze middelen bijkomende burgerinitiatieven kunnen stimuleren en financieren die de link tussen productie en consumptie van voedsel concretiseren via laagdrempelige projecten zoals opendeurdagen, plattelandsklassen, voedselteams, etc. (Van Huylenbroek *et al.*, 2005). Daarnaast dient ook nagegaan te worden in welke mate middelen van het Stedenbeleid ingezet kunnen worden om stadslandbouw te versterken. Gebiedsgerichte inzet van middelen lijkt aangewezen.

Zorgen voor een optimale benutting van de bestaande instrumenten

De opmaak van een brochure die alle mogelijke subsidiestromen goed in kaart brengt kan projectaanvragers helpen hun weg te vinden naar Europese en andere subsidies. Voor Frankrijk is een dergelijke brochure opgemaakt door het Terres-en-villes netwerk. Tevens kunnen provincies en lokale besturen initiatiefnemers ondersteunen bij de opmaak van “slimme projectvoorstellen” die worden gefinancierd. Het is belangrijk dat de projectvoorstellen duidelijk inspelen op de doelstellingen van het beleid. Projectvoorstellen dienen gericht geschreven te worden. Een goede, integrale visie en een goed businessplan kunnen dit staven. Samenwerking met andere partijen kan positief zijn, omdat een gezamenlijk project meer gewicht in de schaal legt.

Nieuwe of alternatieve financieringsmiddelen voorzien

Tevens is onderzoek nodig naar nieuwe, innovatieve financieringsmechanismen en andere instrumenten om landbouwgrond in of nabij de stad betaalbaar te houden (Pijnenburg & Remmers, 2009). Belastingvoordelen (Deelstra, 2001), sponsoring van activiteiten (Jansma, 2006), slimme ruimteregelingen¹⁸, fondsconstructies met stedelingen (Pijnenburg & Remmers, 2009) en een actief grondbeleid kunnen mogelijke oplossingen zijn. Nieuwe instrumenten dienen in elk geval voldoende duidelijk en laagdrempelig te zijn. Een Nederlandse voorbeeld van een slimme ruimteregeling is te vinden in Amsterdam-West waar landbouwers kosteloos boeren op gemeentelijke gronden die op een bepaald tijdstip plaats moeten maken voor bedrijventerreinen.

9.4. Inspelen op de (landbouw)vragen vanuit de stad door het ondersteunen van bestaande en nieuwe initiatieven

Ondernemerschap stimuleren en competenties ontwikkelen bij landbouwers

Verschillende onderzoeken tonen aan dat “een stijgende verstedelijkingsdruk landbouwers aanspoort tot het ontplooiën van nieuwe activiteiten, het vormen van netwerken van lokale producten en het valoriseren van de multifunctionele aard van hun landbouwbedrijven” (Allaert *et al.*, 2006). Uit het onderzoek van Van Huylenbroeck *et al.* (2005) blijkt dat er in verstedelijkte gebieden interesse is in het rechtstreeks aankopen van producten bij de boer vanwege de versheid en kwaliteit van de producten en de bekende oorsprong. Er is dus een aanbod en een vraag. Het aanbod is echter sterk

¹⁸ Een slimme ruimteregeling is bv. gebeurd in Amsterdam-West waar een landbouwer gemeentelijke grond kosteloos kon gebruiken dat als reservegebied voor bedrijventerrein was ingekleurd.

afhankelijk van de ondernemingszin van de landbouwers. De ondernemingszin van landbouwers in stedelijke gebieden kan gestimuleerd worden zodat ze bereid zijn in te spelen op de kansen die hun ligging nabij het stedelijk gebied biedt. Daarnaast heeft de landbouwer ook voldoende competenties nodig: managementcompetenties, reflectieve competenties (nieuwe ideeën, ondernemerschap) en relationele competenties (gezamenlijk handelen, vertrouwen en begrip) (Mathijs, 2006). Goede businessmodellen zijn nodig opdat het project op termijn zelfdragend zou zijn (Pijnenburg & Remmers, 2009). Professionaliteit, kennis, innovatie en ondernemerschap zijn dan ook kernbegrippen bij stadslandbouw (Visser *et al.*, 2009).

Ondersteuning vanuit de overheid van bestaande en nieuwe initiatieven

De overheid kan lokale voedselstrategieën ondersteunen. Initiatieven op vlak van de verkorting van de distributieketen kunnen niet enkel financieel maar ook organisatorisch (logistiek, samenwerking, marketing) worden ondersteund. Ook andere (dan voedsel) initiatieven die een antwoord bieden op een stedelijke vraag, kunnen ondersteund worden, bv. vraag naar stedelijk groenbeheer (Frankrijk, Almere), herinvoeren van een agrarische cultuur, onderhoud van het landelijk erfgoed, etc. Verbreding zou immers volgens Allaert *et al.* (2005) bijdragen tot landschap, milieu, voedselkwaliteit, milieuveiligheid, sociale contacten, etc. waardoor de leefbaarheid van de nabijgelegen steden wordt bevorderd.

Het ondersteunen van bestaande initiatieven is nodig opdat ze zouden blijven bestaan (antwoord op een stedelijke vraag) en ook opdat ze andere landbouwers zouden aanzetten om hetzelfde te doen (multiplicatoreffect). Hiervoor is het nodig om structuren (marketing, distributie, netwerking) op te zetten, maar veel is afhankelijk van de ondernemingszin van de landbouwer. In Vlaanderen zijn een aantal initiatieven bekend. Het Wijveld in Gent en het Open Veld in Leuven zijn vormen van Community Supported Agriculture (CSA). Een CSA is een samenwerkingsverband tussen landbouwers en consumenten. De leden sluiten een contract af met de boer om wekelijks een deel van de oogst af te nemen, afhankelijk van of die groot of klein uitvalt en daarvoor de kosten te dragen. Risico's worden dus door boer en leden gedragen. Bovenop de principes van de CSA zijn beide boerderijen ook zelfoogstboerderijen, d.w.z. dat de leden zelf hun groenten en fruit komen oogsten. Voor beide initiatieven zijn wachtlijsten, wat wijst op een duidelijke interesse van de stedelingen. Groenteabbonnementen en voedselteams zijn eveneens succesvol in de steden. Deze en ook andere lokale netwerken van voedselproducenten, boerenmarkten, individuele thuisverkoop en (bestaande) transitie-initiatieven brengen stedelingen opnieuw in contact met de landbouwer of voedselproductie in het algemeen en dienen verder ondersteund te worden. Ook dient verder initiatief genomen te worden rond nieuwe distributieconcepten. Bij "Heart of England Fine Foods" wil men producenten helpen om markten te creëren voor hun producten. Producenten leveren aan een nabijgelegen "hub" die alles naar een centraal depot brengt, vanwaar het verdeeld wordt naar de consumenten.

Kennisoverdracht, samenwerking en netwerking

Kennisoverdracht en educatie is belangrijk. In Nederland worden bv. community of practices georganiseerd waarbij de inbreng van ervaringsdeskundigen de plannen van starters een stap verder kan brengen. Bovendien zijn dergelijke initiatieven van belang voor een effectief overheidsbeleid, omdat ze veel antwoorden formuleren op vragen die overheden nog niet goed kunnen waarnemen (Pijnenburg & Remmers, 2009). Naast een versterking van het institutioneel beleid (zie verder) zouden veel initiatieven gebaat zijn met financiële en organisatorische bijdragen om hun activiteiten verder vorm te geven (Pijnenburg & Remmers, 2009). Samenwerking tussen landbouwers leidt tot een vluigere overdracht van kennis, risicospreiding, diversiteit aan producten, etc. en is cruciaal om de

transactiekosten die gepaard gaan met de ontwikkeling van lokale voedselstrategieën te drukken. Het is dan ook van belang na te gaan welke netwerken er bestaan en of deze netwerken kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van de landbouw (Allaert *et al.*, 2005). Een voorbeeld van een dergelijk netwerk is de Food Policy Council (zie eerder).

9.5. Communiceren en sensibiliseren over het belang van peri-urbane landbouw in een groen en dynamisch stedengewest

Uit een onderzoek Van Huylenbroeck *et al.* (2005) in de Brusselse rand blijkt dat begrippen als boerenmarkten, voedselteams, groenteabbonnementen en hoevetoerisme vaak niet bekend zijn. Tevens blijkt dat hoe dicht men bij de stad woont, hoe minder men zich bewust is van diversificatiemogelijkheden. Ook Jansma (2006) stelt dat aangezien stadsbewoners dikwijls weinig affiniteit hebben met de landbouw, er veel aandacht nodig is voor de promotie ervan (Jansma, 2006). Er is duidelijk nog werk aan de winkel op het vlak van communicatie en sensibilisatie over het belang van landbouw nabij de stad voor voeding, gezondheid, milieu en de leefbaarheid van de steden. Hierdoor wordt het verantwoordelijkheidsgevoel deels bij de consument gelegd en wordt emotionele betrokkenheid gecreëerd. De vraag naar lokale producten kan vergroten en de landbouwers kunnen hierop inspelen. Hierdoor kan de landbouw zijn licence-to-produce nabij stedelijke gebieden behouden en blijft landbouw en de beleving van de voedselproductie op de politieke agenda (Pijnenburg & Remmers, 2009) en zullen steden en gemeenten meer geneigd zijn iets te ondernemen (Jansma, 2006).

Op het gebied van communicatie en sensibilisatie zijn er veel mogelijkheden. Enkele voorbeelden zijn:

- Ontwerpen van een brochure over stadslandbouw, bv. de stadslandbouwgids (Visser *et al.*, 2007) en de brochure van de Universiteit Wageningen (Jansma, 2006)
- Infomappen voor nieuwe inwoners van gemeenten bevatten een folder met landbouwers die aan thuisverkoop doen, bv. de "fair trade"-brochure van Stad Damme met alle lokale hoeveproducenten (Stad Damme, s.d.)
- Opmaken van gidsen voor duurzame voeding, bv. "gids voor duurzame voeding in Brussel" met daarin winkels en restaurants die werken met lokale producten (Vandercammen, 2009)
- Stimuleren van openbare besturen, ziekenhuizen, scholen, bejaardentehuizen, crèches, etc. voor de aankoop van duurzaam voedsel voor hun grootkeukens, bv. de technische gids voor de opstelling van clauses duurzame voeding bij openbare aanbestedingen (Duurzame Grootkeukens, s.d.)
- Opmaken van websites voor de promotie van lokale producten, bv. websites ter promotie van hoeveproducten (<http://www.hoeveproducten.be>) of lokale producten (www.lekkervanbijons.be), van slow food bewegingen (<http://www.karikol.be> of <http://www.gouterbruxelles.be>); of met tips voor duurzaam koken in de horeca (<http://www.leefmilieubrussel.be/>)
- Ontwikkelen van labels ter herkenning van lokale productie, bv. "lekker van bij ons"-label (VLAM) of inspelen op Europese initiatieven zoals de beschermde oorsprongsbenaming
- Events ter promotie van de lokale productie, bv. London Food Strategy, Bollekensfeesten in Antwerpen, stimuleren van boerenmarkten en groenteabbonnementen.
- Promotie via lokale verenigingen van landbouworganisaties of landelijke gilden
- Samenwerking met de horeca: promotie van restaurants die enkel met lokale producten werken (www.vandeboer.nl)
- Samenwerking met een toeristisch bureau voor fiets- en wandelpaden langs hoeveproducenten

- Cursussen, adviesverlening en communicatie over niet-commerciële stadslandbouw in private tuinen, in schooltuinen, op dakterrassen, etc.
- Op vlak van niet-commerciële landbouw kan ook gestart worden met het multifunctioneel inrichten van parken door o.a. de aanplant van fruitbomen. Dit kan de bewustwording bij de consument vergroten.

9.6. Pilotprojecten en verdere onderzoeksnoden

Stadslandbouw heeft een rol in verschillende globale debatten die nog lange tijd op de agenda zullen staan. Bijkomend onderzoek naar de rol en mogelijke inpassing van stadslandbouw in Vlaanderen is dan ook wenselijk. Daarvoor is er eerst en vooral nood aan specifieke data over peri-urbane landbouw. Volgende onderzoeken lijken wenselijk:

- studies over de impact van steden op de peri-urbane landbouw en omgekeerd (kwantificering van de voordelen, bv. hoeveel verminderen de voedselkilometers als men lokaal eet? Wat is de bijdrage van stadslandbouw aan de verkoeling van steden? Hoeveel afval wordt verwerkt?)
- studies naar de maatschappelijke kosten en baten van stadslandbouw (de toegevoegde waarde van de stadslandbouw in economische termen, de vermeden kosten inzake afvalverwerking, etc.)
- studies die de directe en indirecte begunstigen van stadslandbouw identificeren
- studies over de implicaties van beleid dat stadslandbouw ondersteunt voor de levendigheid van landbouw in peri-urbane gebieden
- het in kaart brengen van mogelijkheden en knelpunten voor een lokaal en regionaal voedselsysteem (lege plekken in de stad, sociale mogelijkheden, drijvende factoren)
- onderzoek naar inventieve oplossingen voor distributie en marketing van producten uit stadslandbouw
- onderzoek naar nieuwe duurzame technieken (technisch advies, cradle-to-cradle, nieuwe producten en variëteiten) voor stadslandbouw

Daarnaast is er ook nood aan pilotprojecten. Deze kunnen goede proeftuinen zijn. Bovendien zijn quick-wins belangrijk voor sensibilisatie en communicatie. Zoals in de aanzet tot Vlaams Plattelandsbeleidsplan verwoord, kunnen gebiedsgerichte projecten in randstedelijke gebieden worden opgestart met het oog op versterking van plattelandsfuncties en open ruimten.

9.7. Besluit

In dit hoofdstuk werden aanbevelingen gegeven om vanuit landbouw mee gestalte te geven aan de ontwikkeling van een groen en dynamisch stedengewest. Uitdaging is het ontwikkelen van een beleid waarbij landbouw kan bijdragen tot de realisatie van aantrekkelijke stadsgewesten. Land- en tuinbouw kunnen opnieuw aanvaardbaar gemaakt worden in en rond de stad. Het is duidelijk dat de landbouw in het stadsgewest een ander type landbouw zal zijn dan in het buitengebied. Multifunctionele landbouw wordt gezien als de overlevingsstrategie voor landbouw in verstedelijkte gebieden. Multifunctionele landbouw kan immers inspelen op actuele en toekomstige maatschappelijke uitdagingen (lokale voetafdruk, klimaatverandering) en op specifieke wensen van stedelingen (bv. op het gebied van recreatie). Transitie naar multifunctionele landbouw kan echter niet worden opgelegd en is sterk afhankelijk van het ondernemerschap van de landbouwer. Bestaande 'goede praktijken' dienen voldoende gecommuniceerd (9.5) te worden zodat ze verder kunnen doorwerken. Tevens

kunnen proefprojecten opgezet worden ter staving van de voordelen van stadslandbouw (bv. inzake afvalverwerking) en kan meer onderzoek (9.6) verricht worden naar vernieuwende concepten of nieuwe technieken. Maar allereerst dienen een aantal institutionele barrières (9.1) te worden weggewerkt: stedenbeleid, plattelandsbeleid en sectoraal beleid dienen op elkaar te worden afgestemd, er kan in de ruimtelijke planning (9.2) meer aandacht gaan naar de overgangsgebieden en ruimte voorbehouden worden voor stadslandbouw in deze gebieden, de stadslandbouw dient voldoende (uitbreidings-)mogelijkheden te krijgen (afstemmen met de sectorwetgeving) en projecten dienen financieel (9.3) en organisatorisch ondersteund (9.4) te worden. Een integrale, gebiedsgerichte participatieve aanpak is vereist. Het schaalniveau waarop dit alles versterkt dient te worden is eveneens van belang. Verschillende kleine bottom-up initiatieven kunnen al een positieve bijdrage leveren. Er is nood aan een programmatorische aanpak waarbij verschillende vormen van stadslandbouw een plaats kunnen krijgen en binnen hun eigen context en eigen mix van maatregelen gestimuleerd worden.

Literatuurlijst

Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting, Monumenten en Landschappen (AROHM) (2000) *Visie en praktijk. De krachtlijnen van de ruimtelijke ordening in Vlaanderen*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (1997) *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen. Gecoördineerde versie*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Leefmilieu en Infrastructuur, Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting, Monumenten en Landschappen, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2003) *Afbakening van het regionaal stedelijk gebied Aalst. Toelichtingsnota*, Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2004) *Afbakening van het regionaal stedelijk gebied Turnhout. Toelichtingsnota*, Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2005) *Afbakening van het grootstedelijk gebied Gent. Toelichtingsnota*, Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2006) *Afbakening van het regionaal stedelijk gebied Kortrijk. Toelichtingsnota*, Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2007) *Afbakening van het regionaal stedelijk gebied Sint-Niklaas. Toelichtingsnota*. Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2008a) *Afbakening van het regionaal stedelijk gebied Mechelen. Toelichtingsnota*, Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2008b) *Afbakening van het regionaal stedelijk gebied Roeselare. Toelichtingsnota*, Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2008c) *Afbakening van het regionaal stedelijk gebied Roeselare. Toelichtingsnota*, Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Afdeling Ruimtelijke Planning (ARP) (2009b) *Afbakening van het regionaal stedelijk gebied Oostende. Toelichtingsnota*, Departement Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed, Brussel.

Agentschap Ondernemen (AE) (2007) *Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling. Operationeel programma doelstelling "regionaal concurrentievermogen en werkgelegenheid" Vlaanderen 2007-2013*, Vlaamse overheid, Brussel.

Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (ADSEI) (2008) *Bevolkingsdichtheid per gemeente op 01.01.2008*, FOD Economie, Brussel.

Allaert G., De Meulder B., Van Huylenbroeck G., Van Hecke E. & Meert H. (2006) *Randvoorwaarden voor duurzaam agrarisch ruimtegebruik in een verstedelijkte netwerksamenleving. Eindrapport PODO II project*, Federaal Wetenschapsbeleid, Brussel.

Barrs R. (2002) *Sustainable urban food production in the city of Vancouver. an analytical and strategy framework for planners and decision-makers*, School of Community and regional planning, Canada.

Belgian Science Policy (s.d.) http://www.belspo.be/belspo/home/port_nl.stm

Cabus P., De Rynck F., Voets J., Verhetsel A., Ackaert J. & Miermans W. (2009) *Een sterke stad en een sterke stadsregio. Verslag en aanbevelingen op basis van stadsregionale gesprekken. Kernbevindingen, overwegingskader en aanbevelingen*, Onderzoek uitgevoerd in opdracht van de Vlaams Minister van Binnenlands Bestuur, Stedenbeleid, Wonen en Inburgering, Brussel.

Campbell M.C. & Dubbeling M. (2009) *Building resilient cities. Editorial*. UA-magazine 22 Juni 2009, Leusden, Nederland. (http://www.ruaf.org/sites/default/files/editorial_13.pdf)

Communication of the European Committee to the European Parliament and the Council, dated 29 July 1988, The future of the countryside, COM(88) 501 def.

de Beer de Laer H. (2008) *“Laat ons de toekomst omarmen” Voorontwerp van het Federaal Plan inzake Duurzame Ontwikkeling 2009 – 2012. Voorontwerp*, Programmatorische overheidsdienst duurzame ontwikkeling, Brussel.

Deelstra T. & Girardet H. (1999) *Urban Agriculture and Sustainable Cities. Thematic Paper 2*, Bakker, N. et al. (eds) *Growing Cities Growing Food: Urban Agriculture on the Policy Agenda: A Reader on Urban Agriculture*. ETC, Leusden, Nederland.

Deelstra T., Boyd D. & van den Biggelaar M. (2001) *Multifunctional Land Use: an Opportunity for Promoting Urban Agriculture in Europe*, UA-magazine 4 Integration of UPA in urban planning.

Decoster G. (ed.) (2009) *Een kijk op het Vlaamse Stedenbeleid*, Brochure, Brussel.

Departement Landbouw en Visserij (2007) *Programmering voor plattelandontwikkeling Vlaanderen 2007-2013*, Brussel.

Duurzame grootkeukens (s.d.) <http://www.duurzamegrootkeukens.be/>

Ecolife vzw (s.d.) <http://www.ecolife.be/voetafdruk.asp#> Laatst geraadpleegd dd. 10.02.2010.

Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC) (2004a) *Advies van het Europees Economisch en Sociaal Comité over „De tweede pijler van het GLB: mogelijke aanpassingen van het plattelandontwikkelings-beleid (follow-up van de Conferentie van Salzburg)”* PB. C., 302, 7 december 2004.

Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC) (2004b) *Zitting op 15 en 16 september 2004. Samenvatting van de goedgekeurde adviezen*, EESC, Brussel.

Europese Unie (2007) *Territorial agenda of the European Union. Towards a more competitive and sustainable Europe of diverse regions*. Agreed on the occasion of the informal Ministerial meeting on urban development and territorial cohesion in Leipzig on 24-25 may 2007.

FAO (1999). *Spotlight Issues in urban agriculture*, Rome. <http://www.fao.org/ag/magazine/9901sp2.htm>.

FAO (2008) *Urban Agriculture - For Sustainable Poverty Alleviation and Food Security. Final draft – 3rd October 2008*, Rome.

Federale Regering (2008) *Regeerakkoord gesloten door de onderhandelaars van CD&V, MR, PS, Open Vld en cdH*, Brussel.

Ferme du Parc Maximilien (s.d.) <http://www.fermeduparcmaximilien.be/>

Fleury A. & Donadieu P. (1997) *De l'agriculture péri-urbaine à l'agriculture urbaine*, Le Courrier de l'environnement de l'INRA n°31, Août 1997.

Garnett T. (1996) *Growing Food in Cities. A report to highlight and promote the benefits of UA in the UK. National Food Alliance & Safe Alliance working party on growing food in the city*, UK.

Geerts P. (2003) *Brabants plateau bedreigd door verstedelijking*, Randkrant. Maandblad voor de bewoners van de Vlaamse rand. Juni 2003. Jaargang 7 nr. 6.

Hamers D., Nabielek K., Piek M. & Sorel N. (2009) *Verstedelijking in de stadsrandzone. Een verkenning van de ruimtelijke opgave*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.

- Havali N (2009) *Climate change and food security in cities. Paper presented at the Fifth Urban Research Symposium 28-30.06.2009*, Marseille, Frankrijk.
- Heinberg R. & Bomford M. (2009) *The food & farming transition. Toward a post carbon food system*, Post Carbon Institute, USA.
- Het Open Veld (s.d.) <http://www.hetopenveld.be>
- Heyn M. & Hermy M. (2001), *Een groen-blauw netwerk als drager van een duurzame stadsontwikkeling en een langetermijnvisie natuurbehoud*, werktekst Witboek.
- Hidding M.C., Needham D.B. & Wisserhof J. (1998) *Stad en land. Een programma voor fundamenteel strategisch onderzoek*. NLRO-rapport 98/17, Den Haag.
<http://www.agro.nl/nrlo/programmeringsstudies/pdf/9817.pdf>
- Holmes M. (2005) *Farming in London's Green Belt. Presentation at the Growing Food for London Conference dd. 30 June 2008*. Sustain, London.
- laquinta D.L. & Drescher A.W. (2000) *Defining the peri-urban: rural-urban linkages and institutional connections*, Land Reform: land settlements and co-operatives 2000/2. FAO, Rome.
- Instituut voor nationale rekeningen (2009) *Regionale rekeningen 2004-2007. Regionale rekeningen*. NBB Nationale Bank van België, Brussel.
- International Fund for Agricultural Development (IFAD) (s.d.) <http://www.ifad.org/> Laatste geraadpleegd op 10.02.2010.
- Jansma J.E. (2006) *Stad en landbouw: een vruchtbare combinatie*. Brochure Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, Lelystad, Nederland.
- Jansma J.E., Visser A.J., de Wolf P. & Stobbelaar D.J. (2008) *Agromere: how to integrate urban agriculture in the development of the Dutch city of Almere?* 16th IFOAM Organic World Congress, dd. 16-20.06.2008, Modena, Italy,
- Jansma J.E. & Visser A. (2009) *Landbouw als kloppend hart van de Almere polder: welkom in Agromere!* <http://edepot.wur.nl/10674>
- Janssen A. (red.) (2007) *Plattelandsbeleidsplan provincie Limburg 2007-2013. Strategie voor plattelandsontwikkeling in Limburg*, Provincie Limburg, Hasselt.
- Janssens P. (2006) *The potential and actual meaning of an integrated transnational and European spatial policy in areas under urban pressures*, Symposium "Open space functions under urban pressure" dd. 19-22 september 2006.
- Jones T. (2008) *Overview on issues for farms in the green belt; recommendations to support fringe farmers*, Presented at the Growing Food for London Conference dd. 30.06.2008.
- Keenleyside C. (2006) *EAFRD regional programmes 2007-13 "An opportunity to be realised?" a report of the PURPLE network based on work to date in 12 European regions in 8 Member States*, PURPLE network, Den Haag.
- Kenniscentrum Europa Decentraal (2009) *Regionaal beleid en Structuurfondsen. Cohesiebeleid*, <http://www.europadecentraal.nl/menu/609/Cohesiebeleid.html> Laatste geraadpleegd op 08.01.2009.
- Kesteloot C. (2003) *Verstedelijking in Vlaanderen: problemen, kansen en uitdagingen voor het beleid in de 21e eeuw*. Boudry L., Cabus P., Corijn E., De Rynck F., Kesteloot C., Loeckx A. (Eds.) De eeuw van de stad. (pp. 15-39) Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.

Klieverik M. & Migchels G. (2006) *Top-10 belemmeringen in de ruimtelijke ordening voor multifunctionele landbouw...en slimme manieren om er mee om te gaan*, Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, Wageningen.

Kourous G. (2005) *Farming in urban areas can boost food security. Green the cities through agriculture* - World Environment Day dd. 03.05.2005. FAO, Rome.
<http://www.fao.org/newsroom/en/news/2005/102877/>

KVLV (s.d.) <http://www.fermweb.be/Links/>

Leinfelder H. (2007) *Dominante en alternatieve planningsdiscoursen ten aanzien van landbouw en open ruimte in een (Vlaamse) verstedelijkende context*, Proefschrift tot het behalen van de titel van doctor in de ingenieurswetenschappen. Faculteit Ingenieurswetenschappen, Vakgroep Civiele Techniek, Universiteit Gent, Gent.

L'Hermitte K., Abts E. & Dewaelheyns V. (2008) *Linking regional to European networks concerned with urbanised rural areas. Workshop Report*. Dewaelheyns V. & Gulinck H. (2008) *Rurality near the city*. Conference proceedings dd. 07-08.02.2008, Leuven.

Luyten S. & Van Hecke E. (2007). *De Belgische stadsgewesten 2001*. Statistics Belgium Working Paper (nr. 14). Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, Brussel.

Mathijs E., Van Hauwermeiren A., Engelen G. & Coene H. (2006) *Instrumenten en instellingen om lokale voedselsystemen te ontwikkelen. Eindrapport PODO II project*. Federaal Wetenschapsbeleid, Brussel.

Meirsschaut M. & Heyneman G. (1996) *GNOP Gent. Eindrapport*,. Stad Gent – Dienst Leefmilieu & Natuurontwikkeling, Gent.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij (1995) *Visie stadslandschappen*, Den Haag.

Mougeot L.J.A (2000) *Urban agriculture: definitions, presence, potential and risks, main policy challenge*, Bakker *et al.* (2000) *Growing Cities, growing Food*. Thematic papers prepared for the international workshop "Growing Cities Growing food" in Havana, Cuba (October 1999).

Mougeot (ed.) (2005) *Agropolis. The Social, Political, and Environmental Dimensions of Urban Agriculture*, International Development Research Centre, Canada.

Musschoot K. (red.) (2009) *Vlaanderen in Actie. Doorbraken 2020*, Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid, Brussel.

Muyters P. (2009) *Een ruimtelijk beleid voor en op het ritme van de maatschappij. Ambitieuze in een moeilijke context*, Beleidsnota 2009-2014 Ruimtelijke ordening. Vlaamse overheid, Brussel.

Nelleman C., MacDevette M., Manders T., Eickhout B., Svihus B., Prins A.G. & Kaltenborn, B.P. (Eds.) (2009) *The environmental food crisis. The environment's role in averting future food crisis. A UNEP rapid response Assessment*, United Nations Environment Programma.

OECD (1998) *Macrothesaurus for Information Processing in the field of economic and social development*. 5th Edition. OECD, Parijs.

Oxfam Wereldwinkel (s.d.) <http://www.oww.be>, geraadpleegd 01.09.09

Peeters K. (2009a) *Beleidsnota landbouw, visserij en plattelandsbeleid*, Vlaamse overheid, Brussel.

Peeters K. (2009b) *De open ondernemer. Beleidsnota 2009-2014 Economie*, Vlaamse overheid, Brussel.

Peri Urban Regions Platform Europe (PURPLE) (2005) *PURPLE Resolution Text*, <http://www.purple-eu.org/en/Publications/Public-policy-documents/> . Laatste geraadpleegd 12.10.2009.

- Peri Urban Regions Platform Europe (PURPLE) (2008) *PURPLE Declaration to the EU Agriculture Ministers Informal Council, Annecy, 21, 22, 23 September 2008*. <http://www.purple-eu.org/en/Publications/Public-policy-documents/> . Laatste geraadpleegd 12.10.2009.
- Peri Urban Regions Platform Europe (PURPLE) (2009a) *Europe's peri-urban potential: beyond urban-rural links. Key Messages. Conference dd. 12.11.2009*, Brussel.
- Peri Urban Regions Platform Europe (PURPLE) (2009b) *PURPLE Peri Urban Regions Platform Europe. Realising the potential of Europe's peri-urban regions. Brochure*. <http://www.purple-eu.org/en/Publications/Broschures/> Updated 2009. Laatste geraadpleegd 12.10.2009.
- Pijnenburg B. & Remmers G. (2009) *Een welvarend platteland begint in de stad, aanbevelingen van de Community of Practice, "naar een nieuwe generatie stad-land relaties"*.
- Platteau J., Van Bogaert T. & Van Gijsegem D. (reds.) (2008) *Landbouwrapport 2008*, Departement Landbouw en Visserij, Brussel.
- Provinciaal Instituut voor Milieu-Educatie (PIME) (2006) *(H)eerlijke kost*, Provinciebestuur Antwerpen, Antwerpen.
- Programmatorische Overheidsdienst Duurzame Ontwikkeling (POD DO) (s.d.) http://www.plan2009.be/uploads/plan_nl.pdf
- Programmatorische Overheidsdienst Maatschappelijke Integratie, Armoedebestrijding en Sociale Economie (POD MIAS) (s.d.) <http://www.grootstedenbeleid.be/nl/who/index.aspx>
- Provincie Oost-Vlaanderen (2007) *Provincie Oost-Vlaanderen: Voor ieder van ons. Algemeen beleidsprogramma 2007-2012*, Oost-Vlaanderen.
- Provincie Vlaams-Brabant (2007) *Plattelandsbeleidsplan Provincie Vlaams-Brabant 2007-2012. Een strategisch uitvoeringsplan voor het platteland 2007-2013*, Leuven.
- Provincie Vlaams-Brabant (2007) *Strategische nota 2007-2012 Provincie Vlaams-Brabant. Goedgekeurd door de provincieraad op 26 juni 2007*, Leuven.
- Provincie West-Vlaanderen (2005) *Landbouwbeleidsplan 2005-2010*, West-Vlaanderen.
- Provincie West-Vlaanderen (2007) *Sectorale beleidsnota 2007-2012. Gebiedsgerichte werking*, West-Vlaanderen.
- Regionaal Economisch en Sociaal Overlegcomité Zuid-Oost-Vlaanderen (RESOC-ZOV) (2009) *Streekpact Zuid-Oost-Vlaanderen 2007-2012*, Aalst.
- Rekenhof (2009) *Vlaams Stedenfonds: verdeling en besteding van de middelen. Verslag van het Rekenhof aan het Vlaams Parlement*, Brussel.
- Resource Centres on Urban Agriculture and Food Security (RUAF) (s.d.) *Understanding urban agriculture. Course*. <http://moodle.ruaf.org>.
- Samenwerkingsverband Regio Eindhoven (SRE) (s.d.) <http://www.sre.nl/web/show/id=165253>.
- Slow food (s.d.) <http://www.slowfood.com/>
- Sonnino R. (2009) *Urban Food and public spaces: planning for security and sustainability. AESOP Sustainable Food Planning Conference dd. 9-10 oktober 2009*, Almere.
- Stad Almere (2009) *Concept Structuurvisie Almere 2.0. Een veelvoud van unieke woon- en werkmilieus*. Almere.

Stad Amsterdam (2008) *De tuinen van West. Programma van eisen Westrand*. Vastgesteld door de gemeenteraad van Amsterdam op 10 september 2008. Amsterdam.

Stad Damme (s.d.) *Wij zijn verkocht. Thuisverkoop lokale Damse producten*, Brochure, Damme. <http://users.telenet.be/t111708/pdf/secretarie-thuisverkoop-0905.pdf>

Stad Eindhoven (2009) *Interim Structuurvisie 2009*, Vastgesteld door de raad dd. 01.12.2009. Eindhoven.

Stadsregio Rotterdam (2008) *Verstedelijkingsafspraken 2010-2020. Gebiedsdocument stadsregio Rotterdam. Investeren in een duurzame ontwikkeling van de regio als World Port / World City*. Rotterdam.

Steunpunt ruimte en wonen i.s.m. departement RWO (SRW-RWO) (2009) *Visie ruimtegebruik en ruimtebeslag 2020-2050*, Brussel.

Studiedienst Vlaamse Regering (2009) *VRIND regionale indicatoren 2009*, Dienst Algemeen Regeringsbeleid, Brussel.

Sum Research (2005) *Ruimte voor woonbeleid. Op zoek naar een ruimtelijke indeling voor woononderzoek en woonbeleid in Vlaanderen*, Kenniscentrum duurzaam woonbeleid, Brussel.

Terres-en-villes (s.d.) <http://www.terresenvilles.org/index.php>

Tijdelijke vereniging Omgeving, Arcadis, Idea Consult, Tritel & 02 consult (2008) *Overlegproces Vlaams stedelijk gebied rond Brussel. Eindrapport. Hoofdrapport. Tekst. 14 november 2008*, Ministerie van de Vlaamse overheid, departement RWO, ruimtelijke planning. Brussel.

Transition Towns (s.d.) www.transitiontowns.nl

United Nations (UN) (2008) *The Millennium Development Goals Report 2008*, New York, 2008

United Nations Development Program (UNDP) (1996) *Urban Agriculture: Food, Jobs and Sustainable Cities. Habitat II series*, UNDP, New York.

United Nations Habitat (1996) *The Habitat Agenda Goals and Principles, Commitments and the Global Plan of Action*, http://www.unhabitat.org/downloads/docs/1176_6455_The_Habitat_Agenda.pdf

Van den Bossche F. (2009) *Duurzame en creatieve steden. Beleidsnota 2009-2014 Steden*, Vlaamse overheid, Brussel.

United Nations News Center (2007) *UN-backed meeting on climate change's impact on agriculture wraps up*, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=25145> Laatst geraadpleegd op 10.02.2010.

Urban Agriculture Network Australia (2007) *World first: Brisbane addresses climate change with urban agriculture and green roofs*, Geraadpleegd op <http://urbanagriculture.wordpress.com/2007/05/01/world-first-brisbane-addresses-climate-change-with-urban-agriculture-and-green-roofs/>

Vandercammen M. (ed.) (2009) *Brussels Observatorium voor Duurzame Consumptie. Gids voor duurzame voeding in Brussel. Adressen en tips*, Onderzoeks – en Informatiecentrum van de Verbruikersorganisaties (OIVO), Brussel. <http://www.oivo-crioc.org/files/nl/4306nl.pdf>

Vandermeulen V. (2008) *Multifunctional farming strategies in peri-urban and urbanized areas with focus on Flanders*, Thesis submitted in fulfillment of the requirements for the degree of Doctor (PhD) in Applied Biological Sciences (: agriculture), Vakgroep Civiele Techniek, Universiteit Gent, Gent.

Van der Ploeg (red.) (2002) *Kleurrijk platteland*, Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen, Nederland.

Van Gijsegem D., Piessens I., Vuylsteke A., Maertens E., Vandenbroeck P., Goossens J. (2008) *Witboek Landbouwonderzoek*, Platform voor Landbouwonderzoek, Brussel.

Van Huylenbroeck G., Van Hecke E., Meert H. Vandermeulen V., Verspecht A., Vernimmen T., Boulanger A. & Luyten S. (2005) *Overlevingsstrategieën voor een multifunctionele landbouw in een verstedelijkte omgeving. Deel 1: Duurzame productie- en consumptiepatronen. Eindrapport PODO II-project*, Federaal Wetenschapsbeleid, Brussel.

Van Steertegem M., Bossuyt M., Brouwers J., De Geest C., Maene S., Maes F., Opdebeeck S., Overloop S., Peeters B., Van Hooste H., Van Craeynest L. & Vander Putten E. (red.) (2009) *Milieuverkenning 2030*, Vlaamse Milieumaatschappij, Mechelen.

Vereniging Vlaamse Provincies (VVP) (2006) *Elektronisch handboek provinciaal beleid – Landbouwbeleid. Inleiding*, Brussel.

Vereniging Vlaamse Provincies (VVP) (s.d.) *Elektronisch handboek provinciaal beleid – Plattelandsbeleid. Inleiding*, Brussel.

Verstraete E. & Absillis S. (2009) *Naar een Vlaams Plattelandsbeleidsplan. Visie en aanzet tot actie*, Vlaamse Landmaatschappij, Brussel.

Visser A.J., Dekking A.J.G. & Jansma J.E (2007) *Stadslandbouw*gids. Stadslandbouw onder de loep. Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, Lelystad.

Visser A.J., van Eijk O.N.M., Kempenaar J., van der Schans J.W., van der Valk A.J.J., Wiskerke, J.S.C., Stobbelaar D.J. (2009) *Stadslandbouw*, Brochure. Wageningen.

Vlaamse Landmaatschappij (VLM) (s.d.) *Landinrichtingsproject Brugse Veldzone. Ontwerp-planprogramma Veldgebied Brugge*, Brugge

Vlaamse Regering (2002) *Voorontwerp van decreet tot vaststelling van de regels inzake de werking en de verdeling van het Vlaamse Stedenfonds. Memorie van toelichting*, Brussel.

Vlaamse Regering (2009) *Vlaams Regeerakkoord 2009-2014. Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden. Voor een vernieuwende, duurzame en warme samenleving*, Brussel.

Vlaams Ruraal Netwerk (2009) *Nieuwsbrief december 2009*, <http://www.ruraalnetwerk.be/nlapps/docs/default.asp?fid=48> Laatst geraadpleegd 07.01.2010.

Voedselbanken (s.d.) <http://www.voedselbanken.be/bkaNL/bka5200N.htm> Laatst geraadpleegd 31.03.2010.

von Münchhausen S. (2008) *Metropolitan countryside and multifunctional agriculture –the perfect match? Results of an in-depth case study in Giessener Land*, Presented at the Agriculture in Transition Conference dd. 29.10.2008, Wageningen, Nederland.

vzw Land-in-zicht (s.d.) <http://www.vzwlandinzicht.be/>

Wauters E., Nulens G., Haentjens G., Cloet B., De Smedt P. & Schepers A. (2006) *Stimuleren van duurzaamheid in ruimtelijke instrumenten om te komen tot een beter stedelijk beleid. Eindrapport deel 1: algemeen deel*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Leefmilieu en Infrastructuur, AMINAL, Directoraat-Generaal, Brussel.

Wijveld (s.d.) <http://wijveld.skynetblogs.be/>

World Bank (2008) *Rising Food Prices: Policy Options and World Bank Response*. Washington.

Yilmaz M. (2009) *Urban agriculture and its impact on climate change - Atatürk Forest Farm in Ankara as a sample. Climate Change: Global Risks, Challenges and Decisions*. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science 6:24.

Yoveva A. & Mishev P. (2001) *Using Urban Agriculture for Sustainable City Planning in Bulgaria: the Case of Trojan*. UA-magazine 4: integrating UPA in urban planning. Juli 2001.

Bijlage 1: beleidsassen witboek stedenbeleid en actievelden

In het witboek geven de auteurs enkele richtingen aan waarbinnen ze het stedelijk beleid wil zien evolueren. Uit de analyse van de stedelijkheid kwamen de auteurs tot zes beleidsassen, de dragers van het stedelijk beleid, met elk een paar actiegerichte velden. Ze worden hieronder opgesomd, de actievelden die in *italic* zijn weergegeven, suggereren dat steden voordeel zouden kunnen hebben bij stadslandbouw.

As 1 - lokale strategie

Creëer van condities om van stadsbewoners en stadsgebruikers burgers met open mentaliteit te maken, richt allianties met andere steden op, creëer een (groot)stedelijke uitstraling, sta sterk als stad zonder in zichzelf terug te trekken, *profileer economische niches*, mik op kennisintensieve activiteiten, *maak van de stad een broedplaats van lokaal-economisch initiatief*, *veranker de economische strategie in het socio-cultureel kapitaal*, werk aan een brede coalitie, beschouw solidariteit als kernstuk van de economische strategie.

As 2 - ruimtelijke samenhang

Vermijd het versterken van de nefaste ideologie van gescheiden werelden tussen stad en rand (samen bekijken, focus op samenhang), creëer platformen waar stadsbewoners en –gebruikers samen deelnemen in de stad en creëer instrumenten die gericht zijn op samenwerking, zet projecten op vanuit een stadsregionale context, gebruik de woorden stad en platteland niet meer maar ga uit van vermenging en overlapping om tot een samenhangend stedelijk en landelijk beleid te komen, versterk de eigenheid van bebouwde en open ruimtes en bouw vanuit die eigenheid aan samenwerkingsplatformen en kaders voor onderhandelingen voor een gemeenschappelijk beheer van de ruimte en voor het grondbeleid, werk voor een doeltreffend grond- en pandenbeleid samen met de private sector, gebruik de politieke omslag in het denken over mobiliteit en ecologie, maak werk van prioritaire acties voor investeringen in mobiliteit.

As 3 - kwalitatieve densiteit

Stop de privatisering van de publieke ruimte, *maak werk van toegankelijke ruimtes met intense gebruiks- en belevingswaarde*, ondersteun nieuwe stedelijke omgangsvormen, waarborg plannings- en proceskwaliteit in de publieke ruimte, voorzie organisationele capaciteit in de steden, maak veiligheid onderdeel van het ontwerp, de inrichting en het beheer van de publieke ruimte, maak van het beheer van publieke ruimtes een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, investeer in duurzame materialen (ruimtelijke kwaliteit), investeer in integrale woonkwaliteit en *integreer groen- en openruimtestrategieën*, verzoen dichtheid met betaalbaarheid, experimenteer met eigentijdse woonvormen, stimuleer het opzetten van gemeenschappelijke voorzieningen, maak van de huurmarkt een prioriteit in het woonbeleid, maak een sterke huisvestingsmaatschappij per stad, *investeer in alle vormen van stedelijk groen* en betrek burgers hierbij, herrijk de natuur, *maak werk van integraal afvalbeheer, rationeel energieverbruik en hernieuwbare energiebronnen*.

As 4 - innoverende en creatieve kracht

Voer een actieve politiek gericht op vernieuwende ontwerpende ideeën en praktijken, ondersteun creatieve allianties, zorg voor ontmoetingsfora en aangepaste infrastructuur, *gebruik bestaande en vernieuwde stedelijk ruimtes voor nieuwe stedelijke functies*, stel een culturele en recreatieve portefeuille samen en benut de rijkdom en aantrekkelijkheid van het fysiek kader, mobiliseer de

vrijtijdsfunctie met oog op stedelijke revitalisatie, *gebruik alle plaatsen waar vormen van vrije tijd worden beoefend als mogelijke katalysatoren van stedelijke dynamiek.*

As 5 - identiteit vanuit diversiteit

Bouw aan culturele identiteit met een draagvlak in alle lagen van de bevolking, *investeer in publieke ruimte als ontmoetingsplatform*, documenteer alle vormen van alledaagse cultuur, organiseer de sociale ruimte zodanig dat getto's geen kans krijgen, ondersteun de verschillen als basis voor diversiteit, *verknoop functies en vermijd functievershraling en monofunctionele ruimtes*, voer een verwevingsbeleid en een lokaal tijdsbeleid voor arbeidstijd, economie en handel

As 6 - solidaire stadspolis

Stimuleer nieuwe vormen van verbondenheid, koppel bewoners en buurten in ICT-netwerken, *ontwikkel coalities* tussen publieke en private actoren om investeringen en beslissingsmacht aan te trekken *en betrek weinig geschoolde burgers hierbij, zet economische stadsprojecten op waarin de burgers en buurten kunnen participeren, ontkoppel maatschappelijke integratie van reguliere arbeidsparticipatie en waardeer hiervoor bestaande vormen van sociaal nuttige bezigheden*, maak werk van een stedelijk ethische reflex, ontwikkel nieuwe vormen van solidariteit en culturele creativiteit vanuit hedendaagse consumptieactiviteiten en vrijetijdsbesteding, *bouw drempelverlagende initiatieven uit gericht op de overgang van de informele naar de formele economie*, maak open onderwijs deel van de integratie, *ondersteun contexten voor informele leerstrategieën en sociaal leren*, hervorm fiscale stromen.